

STUDIA UNIVERSITATIS PETRU MAIOR

SERIES HISTORIA

Redacția: 540088, Târgu-Mureș, str. Nicolae Iorga, 1, Telefon 0265-236034

SUMAR – CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

Studii și articole

- Adrian Husar, *Istoriografia Antichității Târzii. Retorică și istorie: Tradiția literară creștină* 7
- Fábián István, *Elitele germanice și ideea de Restaurație Imperială (sec. V-VII)*..... 31
- Aniko Kellner, *Lupta pentru un ideal – Cazul lui Sir Thomas Roe cu Gabor Bethlen, Prințul Transilvaniei*..... 41
- Georgeta Fodor, *Rolul politic al femeilor din societatea medievală românească. Profile istorice: Ruxandra Lăpușneanu și Elisabeta Movilă*..... 57
- Ioan Chiorean, *Tehnologia cultivării pământului și evoluția șeptelului de animale în localitățile din Câmpia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*..... 69
- Marian Zăloagă, *Discurs aboliționist în principate și ideea modernizării (1837-1856)*..... 95
- Maura-Geraldina Giura, *75 de ani de la Congresul Cultural al „Astreii” „Primul Parlament al culturii românești”* 109
- Vasile Dobrescu, *Victor Jinga și problema cooperativismului din România în prima jumătate a secolului al XX-lea*..... 125
- Valentin Săndulescu, *Cu privire la caracteristicile ideologice ale mișcării legionare: o relatare sintetică*..... 141

Lionede Ochea, <i>Necesitățile de informații ale Serviciului Special de Informații al României privind Ungaria (1940-1944)</i>	155
Gabriel Moisa, <i>Strategii electorale folosite de comuniști în vederea câștigării alegerilor din 19 noiembrie 1946 în N-V României</i>	165
Eugen Stancu, „Nu este limită în fantezie” <i>Dezghețul cultural și literatura științifico-fantastică din România</i>	179
Nicolae-Dragoș Ploșteanu, <i>O evaluare legală a unor evenimente cu conotații internaționale care prezintă interes pentru România</i>	193
Andrei Cusco, <i>Istoria în era postmodernă: probleme și provocări</i>	215
Daniela Kalkandjieva, <i>Învățământul superior Teologic al înaltului cler ortodox bulgar (sec. XIX-XX)</i>	231
Anca Șincan, <i>Ecumenismul ca și politică. Caracteristici ale soluționării crizei dintre Biserica Ortodoxă și Romano-Catolică de la începutul anilor 1990</i>	245

Recenzii. Note de lectură

Ovidiu Cristea, <i>Acest Domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene</i> , Ed. Corint, Buc., 2004 (Georgeta Fodor)	257
Constantin Ungureanu, <i>Bucovina în perioada stăpanirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale</i> , Civitas, 2003. (Georgeta Fodor)..	261
Mircea Bălan, <i>Istoria beției la români</i> , Editura Eurostampa, Timișoara, 2004, 343 p (Marian Zăloagă)	265
Andrei Șaguna. <i>Corespondența</i> , vol. I/1, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005. Ediție, Studiu Introductiv și Note De: Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, (Georgeta Fodor)..	267

Nicholas Saul and Susan Tebbutt, <i>The Role of the Romanies. Images and Counter Images of “Gypsies”/ Romanies in European Cultures</i> , Liverpool University Press, 2004, p.246. (Marian Zăloagă)	270
Note de lectură. <i>O altfel de istorie a intelectualilor</i> (Anca Şincan)	273
<i>Lista autorilor</i>	275

Studies and articles

Adrian Husar, <i>The Historiography of Late Antiquity (II) Rhetoric and History: The Christian Literary Tradition</i>	7
Fábián István, <i>The German Elites and The Idea of Imperial Restoration (Vth-VIIth century)</i>	31
Aniko Kellner, <i>The Strife for a Dream – Sir Thomas Roe’s Case with Gabor Bethlen, Prince of Transylvania</i>	41
Georgeta Fodor, <i>The Political Role of Women in the Romanian Medieval Society. Historical Characters: Ruxandra Lăpuşneanu and Elisabeta Movilă</i>	58
Ioan Chiorean, <i>The Technology of The Cultivation of Land and The Evolution of Animal Breeding in The City of the Transylvanian Plain in The Second Half of The 18th Century</i>	70
Marian Zăloagă, <i>The Abolitionist Discourse in the Romanian Principalities and The Issue of Modernization (1837-1856)</i>	95
Maura-Geraldina Giura, <i>75 Jahre seit dem Kulturkongres der “Astra” das erste Parlament der Rumanischen Kultur</i>	109
Vasile Dobrescu, <i>Victor Jinga And The Problem of Cooperativism During The First Half of The 20th Century Romania</i>	125
Valentin Săndulescu, <i>On The Ideological Characteristics of The Romanian Legionary Movement: a Synthetic Account</i>	142
Lionede Ochea, <i>The Romanian Special Intelligence Service’s Necessity of Information Concerning Hungaria (1940-1944)</i>	155

Gabriel Moisa, <i>Election Strategies Used by The Communist Party to Win The Elections on The 19th of November 1946 in Northwestern Romania</i>	166
Eugen Stancu, „ <i>There Is No Limit In Fantasy</i> ”. <i>The Cultural Thaw and Science Fiction Literature in Romania</i>	181
Nicolae Dragoş Ploeşteanu, <i>A Legal Evaluation of Certain Events with International Connotations for Romania</i>	194
Andrei Cusco, <i>History in a Postmodern Era: Problems and Challenges</i>	217
Daniela Kalkandjieva, <i>The Higher Theological Education of Bulgarian Orthodox Clergy (19th-20th centuries)</i>	230
Anca Şincan, <i>Ecumenism as Politics, Patterns For Solving The Crisis Between The Romanian Orthodox Church and The Romanian Greek Catholic Church in The Early 1990s</i>	244

Reviews

Ovidiu Cristea, <i>This Ruler from The North. Ştefan cel Mare's as seen in Some Unpublished Venetian Archives</i> , Corint Publishing House, Bucharest, 2004 (Georgeta Fodor)	256
Constantin Ungureanu, <i>Bucovina During the Austrian Domination 1774-1918. Ethnic, Demographical and Confessional Considerations</i> , Civitas, 2003 (Georgeta Fodor)	261
Mircea Bălan, <i>The History of Drunkenness by Romanians</i> , Eurostampa Publishing House, Timişoara, 2004 (Marian Zăloagă)	266
Andrei Şaguna, <i>The Correspondence</i> , Vol. I/ 1, Presa Universitară Clujeană Publishing House, Cluj-Napoca, Edition, Introductory Studies and Notes by Nicolae Bocşan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, 2005, (Georgeta Fodor)	269
Nicholas Saul and Susan Tebbutt, <i>The Role of the Romanians. Images and Counter Images of "Gypsies"/ Romanians in European Cultures</i> , Liverpool University Press, 2004, p.246. (Marian Zăloagă).....	273
A different history of the intellectuals (Anca Şincan)	276
<i>List of authors</i>	278

THE HISTORIOGRAPHY OF LATE ANTIQUITY (II) Rhetoric and history: the Christian literary tradition

dr. Adrian Husar

An important chapter in the cultural history of the late imperial age is illustrated by the great Christian writers¹ – heirs of the ancient tradition²: St. Jerome³, St. Ambrose⁴, St. Basil of Caesarea⁵, St. Gregory of Nyssa⁶, St. Gregory of Nazianzus⁷, St. John Chrysostomos⁸ and –above all– St. Augustine⁹. The 4th and

¹ Frances Young, Lewis Ayres, Andrew Louth (eds.), *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Cambridge UP, 2004, p. 251-358 (Ch. III: *Foundations of a new culture*).

² Charles Norris Cochrane, *Christianity and Classical Culture: A Study of Thought and Action from Augustus to Augustine*, Oxford UP, 1957; Jaroslav Pelikan, *Christianity and Classical Culture*, Yale University Press, 1995; G.W. Bowersock, *Hellenism in Late Antiquity* G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar (eds.), *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World*, Harvard UP, 2001, p. 60-82.

³ M. Testard, *Saint Jérôme, l'apôtre savant et pauvre du patriciat romain*, Paris, 1969; Kelly 1975; J.M. Blazquez, *Aspectos de la sociedad romana del Bajo imperio en las cartas de San Jeronimo*, in *Gerión* 9, 1991, p. 263-288; S. Rebenich, *Jerome*, Taylor & Francis, 2002.

⁴ P. de Labriolle, *Saint Ambroise*², Paris, 1908; J.R. Palanque, *Saint Ambroise et l'Empire romain*, Paris, 1933; S. Mazzarino, *Storia sociale del vescovo Ambrogio*, Roma, 1988; McLynn 1994.

⁵ M. Forlin Patrucco, *Basilio di Cesarea. Le lettere [Corona Patrum, XI]*, Torino, 1983; Y. Courtonne, *Un témoin du IVe siècle oriental. Saint Basile et son temps d'après sa correspondance*, Paris, 1973; A. Meredith, *The Cappadocians*, St. Vladimir's Seminary Press, 1995, p. 19-38; R. Travers Smith, *St. Basil the Great*, Kessinger Publishing Company, 2003.

⁶ J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la philosophie religieuse de Grégoire de Nysse*², Paris, 1954; V. Woods Callahan, *Saint Gregory of Nyssa. Ascetical Works*, Washington, 1967; A. Meredith, op. cit., p. 52-101.

⁷ Gregor von Nazianz, *De vita sua* (ed. Chr. Jungck), Heidelberg, 1974; E. Fleury, *Hellénisme et christianisme. St. Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris, 1930; R.R. Ruether, *Gregory of Nazianzus*, Oxford, 1969; A. Meredith, op. cit., p. 39-51; J.A. McGuckin, *St. Gregory of Nazianzus: An Intellectual Biography*, St. Vladimir's Seminary Press, 2001.

⁸ C. Baur, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, I, München, 1929; S. Neil, *Chrysostom and his Message*, London, 1962; R.L. Wilken, *John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late 4th Century*, WIPF & Stock Publishers, 2004.

the 5th AD centuries constitute the apogee period of the patristic literature which includes the fundamental works of the Church Fathers¹⁰.

The information that appears in the works of some Christian historians and apologists is not always very accurate, taking into consideration the fact that the works that contain it have other purposes¹¹ and therefore must be interpreted very cautiously¹².

For the age of Diocletian, the testimony of „the first true Christian man of letters”¹³, Lucius Caecilius Firmianus Lactantius (c. AD 260-325), is worth mentioning. Born in the North of Africa, Lactantius was Arnobius’s disciple in Sicca Veneria, in Numidia, afterwards becoming a rhetoric professor in Nicomedia, Diocletian’s imperial residence. After he was converted to Christianity (AD 303) he became the mentor of Crispus, the son of Constantine and Minervina¹⁴ in Trier, in AD 317.

Along with the *Institutiones divinae* („Divine Institutions”)¹⁵, written around AD 307-311, a first attempt at synthesizing the history of Christianity and the Christian doctrine, Lactantius also wrote a history of the Roman emperors

⁹ P. Brown, *Augustine of Hippo. A Biography*, University of California Press, 2000; Marrou 1997; J.O’Donell, *Augustine: A New Biography*, Harper Collins Publishers, 2005.

¹⁰ B. Altaner, *Patrologie**, Leipzig, 1955; Kraft 1991; Pietri 1999, p. 639-644; *Fathers Speak: St. Basil the Great, St. Gregory of Nazianzus, St. Gregory of Nyssa*, St. Vladimir’s Seminary Press, 2003.

¹¹ J. Van Oort, U. Wickert (eds.), *Christliche Exegese zwischen Nicaea und Chalcedon*, Eisenbrauns, 1992; Charles Freeman, *Closing of the Western Mind: The Rise of Faith and the Fall of Reason*, Knopf Publishing, 2005; Robert Louis Wilken, *The Spirit of Early Christian Thought: Seeking the Face of God*, Yale UP, 2005.

¹² G.W. Bowersock, *Fiction as History: Nero to Julian*, University of California Press, 1997, p. 1-29, 77-98.

¹³ B. Altaner, op. cit., p. 139; A. Søby Christiansen, *Lactantius the Historian. An Analysis of the De mortibus persecutorum*, Copenhagen, 1980; L. Baerentzen (ed.), *Lactantius the Historian*, Museum Tusculanum Press, 1980; Cizek 1994, p. 791-793; Moreschini –Norelli 2001, p. 430-437.

¹⁴ K. Klemer, *Laktanz: Erzieher von Konstantins Sohn Crispus zu Trier*, in *Kurtrierisches Jahrbuch* 25, 1985, p. 35-59; G. Böttcher, *Geflügelte Worte. Sentezen und ihr historischer Hintergrund*, Berlin, 1988, p. 87 (505).

¹⁵ Lactantius, *Divine Institutes* (ed. Anthony Bowen, trans. Peter Garnsey), Liverpool University Press, 2003.

who persecuted the Christians – from Decius to Maximinus Daia, AD 249/313 – in which he tries to explain the death of these emperors as a divine punishment –*De mortibus persecutorum*¹⁶, written around the years AD 316-321¹⁷. The emperors are not evaluated by their deeds, but by their attitude towards Christianity¹⁸. Thus, an explanation can be found for the violent pamphlet in which Diocletian's reforms¹⁹ are attacked. Hence, Lactantius's work has an obvious apologetic character, its main purpose being to emphasize the ill-fated end of all the *hostes Dei* – Nero, Domitian, Decius, Valerian, Aurelian, Diocletian, Galerius and MaximinusDaia²⁰.

On the other hand, the exegetes have noticed that a sincere adhesion to the values of the Roman culture is distinguishable in Lactantius's work, *De mortibus persecutorum* showing the attempt to achieve a renewal of the Roman world, in its best aspects (the Romans' true values), through Christianity²¹. In fact, the apologist idealizes a new Roman-Christian culture based on Constantine, while the new emperor's forerunners stood out especially through their cruelty and their „barbarity“²².

About the Persecutors' Death, very widespread in the Middle Ages, contributed to creating the legend of Constantine's victory, describing the emperor's victory over Maxentius at Pons Milvius. Certainly, for Lactantius, Constantine was already a Christian in AD 312, and Maxentius –who in fact hadn't been a persecutor of Christians – is presented as an enemy of the Church.

¹⁶ Lactantius, *De mortibus persecutorum* (ed. J.L. Creed), Oxford University Press, 1985.

¹⁷ Moreschi-Norelli 2001, p. 436 sq.

¹⁸ Elisabeth Depalma Digeser, *The Making of a Christian Empire: Lactantius and Rome*, Cornell University Press, 1999; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 262-265.

¹⁹ Lactantius, *De mort. persec.* 7.

²⁰ Kraft 1991, p. 137 sq; K.S. Frank, *Lehrbuch der Geschichte der Alten Kirche*, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996, p. 202.

²¹ Lellia Cracco Ruggini, “*De morte persecutorum*” e polemica antibarbarica nella storiografia pagana e cristiana, in *Rivista di storia e letteratura religiosa* 4, 1968, p. 433-447; F. Corsaro, *Le mos maiorum dans la vision éthique et politique du De mortibus persecutorum*, in *Lactance et son temps*, Beauchesne, Paris, 1979, p. 25-49.

²² Timothy David Barnes, *Lactantius and Constantine*, in *JRS* 63, 1973, p. 29-46.

For the age of Constantine the Great, the testimony of Eusebios of Caesarea (c. AD 265-340) is very important, as he is considered the most erudite man of his age²³. He was the protagonist who dominated the stage (not only the literary one) during the period between the Great Persecution launched by Diocletian (AD 303-313) and the conflicts that followed the Nicaea council (AD 325) in the Empire ruled by Constantine. The bishop of Caesarea was a witness –although a partial one– of this crucial age, which marks the limits between the primeval stage of Christianity and its subsequent history²⁴.

Eusebios was educated in the spirit of the Alexandrine catechetical school, continued in Caesarea by Pamphilos²⁵, Origenes's disciple²⁶. In AD 313 Eusebios became bishop of Caesarea –and in this position he participated intensely, over a three-decade period, in the political life of the Church, and since around AD 325 he was in Constantine's entourage²⁷. Eusebios, bishop, church historian, and biographer of Constantine, is the major Christian witness to the Constantinian settlement.

The main achievement of the Palestinian bishop is the fact that he wrote an ecclesiastical historiography²⁸ –thus founding a new historiographic genre which constituted a standard for a long time–, and he set himself up as „propagator” of the Constantinian vision regarding the relations between the State/Empire and the Church, which became closer and closer²⁹.

²³ W. Weber, *Kaisergeschichte und Kirchengeschichte*, 1929 apud Mazzarino 1988, p. 113, note 1; F. Winkelmann, *Euseb von Kaisareia: Der Vater des Kirchengeschichte*, Union, Berlin, 1991; Harold Attridge, Gohei Hata (eds.), *Eusebius, Christianity and Judaism*, Wayne State UP, 1992; Moreschini–Norelli 2001, p. 444-460.

²⁴ S. Calderone, *Storia e teologia in Eusebio di Caesarea*, in *CristInstPol*, p. 81-94.

²⁵ Eusebios, *Hist. Eccl.* 6, 32, 3.

²⁶ J.W. Trigg, *Origen*, Taylor & Francis, 1998, p. 62-68.

²⁷ Barnes 1981.

²⁸ G.F. Chesnut, *The First Christian Histories. Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret and Evagrius*, Beauchesne, Paris, 1977; R.M. Grant, *Eusebius as Church Historian*, Clarendon Press, Oxford, 1980; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 266-274.

²⁹ R. Farina, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Caesarea*, Zürich, 1966; Timothy David Barnes, *Constantine and Eusebius*, Harvard UP, 1990 (reprint); Arieh Kofsky, *Eusebius of Caesarea against Paganism*, Brill Academic Publishers, 2002.

The historical writing of the father of ecclesiastical historiography materialized in three major works: *Ekklesiastike historia* („The Ecclesiastical History”), *Chronikoi Kanones* („Universal Chronicles”) and *Vita Constantini* („Constantine’s Life”) –which represent the main genres to be later developed by medieval historiography.

Eusebios’s quality of being a scrupulous historian –very careful, in order to record the events of the past based on trustworthy testimonies– are also illustrated by his habit of quoting the sources. On the other hand, the use of the State archives –along with the libraries quoted in *The Ecclesiastical History*– is accompanied by declarations in the first person, from which not even Constantine’s personal confessions were omitted.

Chronikoi kanones/Cronaca, the first edition of which was probably issued around AD 303³⁰, is a universal chronology from Abraham’s birth until AD 303³¹; the work was translated into Latin and then completed until AD 378 by St. Jerome³². Against the accusations of „novelty” brought by pagan authors, Eusebios offered a well-articulated proof of the „argument of oldness”, trying to demonstrate that the origin of the Judaic-Christian tradition goes farther back in the past than the religious and philosophic heritage of the Greek-Roman classical world³³.

Consequently, Eusebios based his approach on the „chronological tables” (*Chronikoi kanones*), even though these constituted only the second part of his work, while the first part contained the history of the various ancient peoples, until the Romans³⁴. Then, unlike the example of the Alexandrian chronography –illustrated in the 3rd century AD, in Christian setting, by Sextus Julius Africanus’s *Chronography*³⁵–, Eusebios

³⁰ R.W. Burgess, *The Dates and Editions of Eusebius’ Chronici Canones and Historia Ecclesiastica*, in *Journal of Theological Studies* **NS** (London) 48, 1997, p. 471 sqq.

³¹ B. Altaner, op. cit., p. 141-146.

³² Critical edition R. Helm, in *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* (**GCS** XLVII), Berlin, 1956.

³³ Michael J. Hollerich, *Eusebius of Caesarea’s Commentary on Isaiah: Christian Exegesis in the Age of Constantine*, Oxford UP, p. 63-102.

³⁴ Alden Mosshammer, *Chronicle of Eusebius and Greek Chronographic Tradition*, Bucknale UP, 1979.

³⁵ H. Gelzer, *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie*, I-II, Leipzig, 1880-1885.

gave up the millenarist hypothesis of the 6, 000 years of world history, and set his own chronology, without starting with the Genesis, but with Abraham.

The Chronicle and *The Ecclesiastical History* are related, as we find out from the author's explicit declaration, in which he calls the former work an „epitome” of the latter³⁶. *Ekklesiastike historia*³⁷ in 10 books constitutes a narration of the triumph of the Christian religion and of the Church organization in the apostolic and patristic times (from the founding of the Church until Constantine's victory over Licinius – AD 324). *The History of the Church* seems to have appeared soon after *The Chronicle*, at the beginning of the 4th century AD³⁸, but it was written in a more complex and more ambiguous version³⁹, due to the fact that the final part – books VIII-X –, added later, was influenced by repeated returns of the author over the text, as a result of the change of the political situation between the end of the persecutions (AD 313) and the setting up of Constantine's autocracy (AD 324)⁴⁰.

However, *The Ecclesiastical History* represents an indispensable text for the study of the first three centuries of Christianity. In this work, Eusebios presents the historical physiognomy of the Church, from the beginning, both from an institutional point of view, and from the point of view of the theological-doctrinal manifestations. Consequently, Eusebios's work also presents us a short outline of the early heresies, as well as of the persecutions, the effects of which are mentioned through the narration of the most important deeds of the martyrs.

The work represents an anthology of the most important Christian documents, and it is a primary reference source for the history of the Church. Eusebios's *Ecclesiastical History* was

³⁶ Eusebios, *Hist. Eccl.* 1, 1, 6.

³⁷ *Eusebius Werke*, II (ed. E. Schwartz), in GCS, IX, II, Leipzig, 1903-1909; Eusebios, *Storia ecclesiastica e I martiri della Palestina* (ed. G. Del Ton), Roma, 1964; Eusebios, *Storia ecclesiastica* (ed. M. Ceva), Rusconi, Milano, 1979; Eusebiu din Caesarea, *Istoria bisericească*, in col. P.S.B., vol. 13, Bucarest, 1986; *Eusebius's History* (ed. C.F. Crase, New Updated Version), Hendrickson Publishers, 1998.

³⁸ Andrew Louth, *The Date of Eusebius' Historia ecclesiastica*, in *Journal of Theological Studies* NS 41, 1990, p. 111-123.

³⁹ Moreschini-Norelli 2001, p. 449 sq.

⁴⁰ Moreschini-Norelli 2001, p. 449.

translated into Latin and completed by Rufinus of Aquileia, who added two more books (X-XI) regarding the following period (until AD 395)⁴¹.

The overthrows of the age determined Eusebius to complete *The Ecclesiastical History* with three other works, dedicated to the presentation of the great persecution and of the peace restoration inside the Church until Constantine's final triumph.

Thus, book VIII from *The Ecclesiastical History* must have undergone different rearrangements, being initially made of an abridged version of *Martyrs of Palestine*⁴². Among other reasons, the subsequent changes were due to Licinius's falling into disgrace, Eusebius having to review the fragments in which he had mentioned Constantine's rival.

In the panegyric *Triakontaeteterikos / Laus Constantini*⁴³, spoken at Constantinople in 335, in front of the emperor, on the occasion of the ceremonies brought about by the anniversary of 30 years of reign (*tricennalia*), Eusebius founded the Christian political theory regarding the relations between the lay sovereign and the Church. *Laus Constantini* contains two distinct speeches –both related to the year 335–, but the title only fits the first one (I-X), which is the official speech made on the occasion of the anniversary of 30 years of reign; the second (XI-XVIII), is in fact a short apologetic dissertation (*Christ's Tomb*) presented to Constantine on the occasion of the solemn acknowledgement of the Resurrection Church of Jerusalem⁴⁴.

In *Laus Constantini*, Eusebius resumes the Hellenistic sacral conception of royal power from a Christian point of view, conception which was later adopted in the Roman Empire. Eusebius praises monarchy, from a providentialist perspective, which makes the birth of Christianity coincide with the unification of the Mediterranean world under the Roman authority⁴⁵, at the same time insisting on the oneness of

⁴¹ Ed. Th. Mommsen in *Eusebius Werke* (ed. E. Schwartz), in GCS IX, 11, 3, Berlin, 1909, p. 957-1040.

⁴² *De Martyris Palestinae*, in PG, XX, col. 1457-1520.

⁴³ H.A. Drake, In *Praise of Constantine. A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations*, Berkeley, 1976.

⁴⁴ Moreschini–Norelli 2001, p. 451.

⁴⁵ *Laus Constantini* III, 6.

Constantine and of his mission to evangelize the entire Humanity.

*Vita Constantini*⁴⁶, in four books, –conceived as a concrete supplement to the ideal construction of *In Praise of Constantine*– is an encomiastic biography, an ample panegyric extremely tendentious due to the exaggerations and distortions it contains. Through a cleverly created narrative crescendo, Eusebios sketches the profile of an emperor „with a love for God”, „a new Moses”. In the new context of the complications provoked by the Arian controversy⁴⁷, Eusebios emphasizes a new aspect of the emperor – his role of „common bishop”, willing to bring back peace among Christians and generous with those who brought about the schism inside the Church⁴⁸.

In his apologetic works –*Praeparatio Evangelica*⁴⁹ and *Demostratio Evangelica*–, Eusebios tries to give credit to the idea that the whole „past” history was nothing but a „prolegomenon” which prepared Christ’s arrival and the founding of Christianity⁵⁰.

Finally, one of his works with biblical theme that is worth mentioning is the *Onomasticon*, the only surviving section⁵¹ of an ample encyclopaedia of biblical geography and topography⁵². Written at the request of Paulinus of Tyr († 331), *Onomasticon* – a possible „travel guide” for the pilgrims’ use – is to be connected with the new situation created as a result of the imperial promotion of the Holy Places and with the increasing crowds of pilgrims in Palestine.

⁴⁶ Critical edition I.A. Heikel, in GCS, VII, Berlin, 1902; F. Winkelmann, *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Cäsarea*, Berlin, 1962; *Vita di Costantino* (trad. it. a cura di L. Tartaglia), Napoli, 1984; *Life of Constantine* (eds. Averil Cameron, Stuart G. Hall), Oxford UP, 1999.

⁴⁷ R.P.C. Hanson, *The Search for Christian Doctrine of God: The Arian Controversy, 318-381*, Baker Publishing Group, 2005.

⁴⁸ *Vita Constantini* I, 44-45; IV, 24.

⁴⁹ E.H. Gifford (ed.), *Eusebius’ Praeparatio Evangelica*, Oxford, 1903.

⁵⁰ Moreschini-Norelli 2001, p. 453 sqq.

⁵¹ In a rewriting of St. Jerome – *De situ et nominibus locorum Hebraeorum* (“The Location and Names of Places of the Jews”).

⁵² T.D. Barnes, *The Composition of Eusebius’ Onomasticon*, in *Journal of Theological Studies* NS 26, 1975, 412-415.

Among the ecclesiastical histories following the Eusebian canon, a very interesting one is Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία⁵³ by the Cappadocian Philostorgios (AD 368-423)⁵⁴, as it illustrates an Arian's point of view⁵⁵. Philostorgios's history –written in 12 books, of which some fragments survived, especially thanks to the large excerpts that the patriarch Photios gathered– deals with the period between AD 300 and 425⁵⁶.

St. Optatus, bishop of Milevum, wrote a history of the African schism⁵⁷ (the Donatist controversy) and its endless vicissitudes⁵⁸. Optatus's history presents the whole Donatist problem in an accurate manner, extremely documented; the work is accompanied by an *appendix* which contains laws, legal documents, letters written by magistrates and bishops, official reports etc, analysed and classified by a rigorous chronology⁵⁹.

Eusebius Hieronymus (St. Jerome, AD 342-419)⁶⁰, one of the most prolific Christian authors of his age, was a man of high Christian culture, based on the philology of the sacred texts and on linguistics⁶¹., St. Jerome had an important role in the Latin ecclesiastical environment of that age, that of a „qualified translator”, of the Westerner specialised in the relations with the

⁵³ J. Bidez (ed.), *Philostorgius Kirchengeschichte mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen* (GCS 21), Leipzig, 1913.

⁵⁴ G. Gentz, in *RE* XX. 1 (1941), col. 119-122.

⁵⁵ J. Bidez, *L'historien Philostorge*, in *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne*, Bruxelles, 1906, p. 23-30.

⁵⁶ J.R. Asmus, *Ein Beitrag zur Rekonstruktion der Kirchengeschichte des Philostorgios*, in *Byzantinische Zeitschrift* 4, 1895, p. 30-44; J. Bidez, *Fragments nouveaux de Philostorge sur la vie de Constantin*, in *Byzantion* 10, 1935, p. 403-442.

⁵⁷ Optatus, *Against the Donatist* (ed. Mark J. Edwards), Liverpool University Press, 1997.

⁵⁸ P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu' à l'invasion arabe*, vol. VII, Paris, 1923; Maureen A. Tilley, *The Bible in Christian North Africa*, Augsburg Fortress Publishers, 1997; W.H.C. Frend, *Donatist Church: A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford UP, 2000.

⁵⁹ P. Monceaux, *op. cit.*, p. 205, 243-257.

⁶⁰ F. Cavallera, *Saint Jérôme. Sa vie et son œuvre*, I-II, Paris –Louvain, 1922; V. Chauffin, *Saint Jérôme*, Paris, 1961; Kelly 1975; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 318 sqq.

⁶¹ Dennis Brown, *Vir Trilinguis: A Study in the Biblical Exegesis of Saint Jerome*, Peeters Publishing, 1992.

Greek East⁶². Through his erudition, St. Jerome practised the scholarly grammar and the philology as it had been practised by the great Hellenistic scholars and as it was adapted by Origenes of Alexandria (c. AD 183-254) to the needs of the Christian exegesis. St. Jerome translated the Bible into Latin – the so-called *Vulgata*, the Old Testament of which was translated directly from the Hebrew original⁶³. As far as *Chronicon*⁶⁴ is concerned –the universal history which presented the events from Abraham’s birth until AD 378, St. Jerome translated, processed and completed in Latin the *Cronaca* written by Eusebios of Caesarea. It is to be noticed that St. Jerome follows the chronology –of pagan origin– of the Olympiads and it narrates numerous political and cultural events regarding the Roman society of that age⁶⁵. Finally, it is worth mentioning that in St. Jerome’s extensive correspondence significant aspects of the Roman society of the late imperial age can be found⁶⁶.

Rufinus (born in AD 345 in Aquileia)⁶⁷ stood out as a translator of the works of the Greek Fathers – Origenes, St. Basil the Great and St. Gregory of Nazianzus. Together with St. Jerome, Rufinus introduces the great Origenist controversy (AD 393-410) into the Western world. Rufinus also translates Eusebios’s *Ecclesiastical History* into Latin, adding to it two more books which deal with the period until the death of Theodosius I (AD 395)⁶⁸.

⁶²It is known how rare the knowledge of Hebrew was among the Fathers of the Church. Few Greeks learned it, and among Latins St. Jerome was the only one who knew Hebrew; cf. G.S. Elliot, *Hebrew Learning among the Fathers*, in *Dictionary of Christian Biography*, II, p. 851-872.

⁶³ For Bible translations, cf. H. Rönsch, *Itala und Vulgata*², Marburg, 1883; *Moreschini-Norelli 2001*, p. 350 sqq.

⁶⁴ R. Helm (ed.), *Jerome. Chronicon*, in M.D. Donalson, *A Translation of Jerome’s Chronicon with Historical Commentary*, Lewiston, NY, 1996.

⁶⁵ Susan Weingarten, *Saint’s Saints: Hagiography and Geography in Jerome*, Brill, 2005.

⁶⁶ J.M. Blazquez, *Aspectos de la sociedad romana del Bajo imperio en cartas de San Jeronimo*, in *Gerión* 9, 1991, p. 263-288.

⁶⁷ The Cambridge History of Early Christian Literature, 2004, p. 324-327.

⁶⁸ Rufinus, *Eusebii historia ecclesiastica translata et continuata* (ed. Th. Mommsen, GCS, IX, 11, 3, Berlin, 1909, p. 957-1040); P.R. Amidon (ed.), *Church History of Rufinus of Aquileia*, Oxford UP, 1997.

Aurelius Ambrosius – St. Ambrose⁶⁹, related to Symmachus and to other members of the senatorial elite from Rome, had had a brilliant secular and ecclesiastical career, until he became bishop of Mediolanum (AD 374-397)⁷⁰ and exerted great influence at the Imperial Court⁷¹. St. Ambrose's vast work includes numerous works of Christian exegesis⁷² – theology, controversy and apologetics, in which philosophy, logic, dialectics and history⁷³ mix in a productive way - as well as an extensive correspondence⁷⁴. St. Ambrose's spiritual evolution – who, through his traditional intellectual technique, remains a representative of ancient tradition – illustrates the transition towards a Christian culture.

This transition is much more evident in the case of St. Augustine, bishop of Hippo (AD 395-430)⁷⁵, in whose work we can follow and understand the evolutionary process which was to lead to the birth of a Christian culture of medieval type⁷⁶. On the other hand, as heir of the ancient tradition, St. Augustine can be used as a witness of his age to the same extent as Ausonius or Symmachus. Moreover, in *Confessiones*⁷⁷ -the first autobiography in the ancient literature- we have the most obvious proof of the survival of the ancient tradition.

⁶⁹ P. de Labriolle, *Saint Ambroise*², Paris, 1908; J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'Empire romain. Contribution à l'histoire des rapports de l'Église et de l'État à la fin du IVe siècle*, Paris, 1933; McLynn 1994; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 313-317.

⁷⁰ Lellia Cracco Ruggini, *Ambrogio di fronte alla compagine sociale del suo tempo*, in *Ambrosius episcopus [Atti del Congresso internazionale]*, Milano, 1976, p. 409-449.

⁷¹ S. Mazzarino, *Storia sociale del vescovo Ambrogio*, Roma, 1988.

⁷² *Tutte le opere di Sant'Ambrogio*, 21 vol., Milano-Roma, Biblioteca Ambrosiana, Città Nuova; P. Schaff, H. Wace (eds.), *Nicene and Post-Nicene Fathers: St. Ambrose*, vol. 10, Eerdmans Publishing, 1994.

⁷³ *Mazzarino 1988*, p. 53-55.

⁷⁴ *Ambrosii epistulae et acta*, I (ed. O. Faller, CSEL 82), Wien, 1968.

⁷⁵ P. Brown, *Augustine of Hippo: A Biography*, University of California Press, 2000; H. Chadwick, *Augustine*, Oxford, 1986; J.J.O'Donell, *Augustine: A New Biography*, Harper Collins Publishers, 2005.

⁷⁶ *Marrou 1997; The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 328-341.

⁷⁷ Saint Augustin, *Confessiones* (ed. P. de Labriolle – col. Budé), I-II, Paris, 1925; Sant'Agostino, *Confessioni* (ed. M. Skutella – M. Pellegrino), Roma, Città Nuova, 1965.

One of St. Augustine's works, *De civitate Dei*⁷⁸ –written towards the end of his life, during the period between the plundering of Rome by Alaric's Visigoths (AD 410) and the death of the great theologian and apologist (AD 430)– creates a whole philosophy of history or, according to the German terminology, a theology of history based on the Christian dogma. The Augustinian vision is dominated by the action of a transcendental God, principle and purpose of the whole history. Many of the ideas shared by people nowadays regarding the evolution of humankind and even this concept of evolution belong to a great extent to the author of *City of God*. Finally, Augustine's notions of original sin and the two cities depended directly on Plato's philosophy.

The outline of *City of God* is extremely complex and ample. However, if it is reduced to its essential structure, it looks like this⁷⁹: part I (polemical character): the fighting of paganism during that age (books I – X); part II (dogmatic character): the Christian perspective on history (books XI-XXII)⁸⁰.

Thanks to the Bible, the Christian world possessed a history of the origin of humankind, of the chosen people, of the preparing of the Messiah and of his arrival. However coherent had this narration been presented, it would have remained a myth as long as it wasn't included in the development of the universal history and as long as it didn't find a place in the compared chronology of the empires.

Aware of this requirement, St. Augustine did his best to satisfy it completely in *City of God*. Under the impact of the invasion, St. Augustine resorted to a review, a reconsideration of the history of the Humankind, which was opposed to the cyclical vision of the Antiquity⁸¹.

⁷⁸ Augustine, *De civitate Dei libri XXII* (ed. B. Dombart, A. Kalb, in *Corpus christianorum: Series Latina* 47-48), Turnhout, 1981; Sant'Agostino, *La Città di Dio* (ed. L. Alici), Rusconi, Milano, 1984.

⁷⁹ Cf. R.-J. Deferrari, M.-J. Keeler, *St. Augustine's City of God. Its Plan and Development*, in *American Journal of Philology* 1929, p. 117-126.

⁸⁰ See also H.-I. Marrou, *Împărțirea în capitole a cărților din De civitate Dei*, in *Marrou* 1996, p. 311-328.

⁸¹ *Marrou* 1997, p. 67-69.

In this context the perspectives that the Augustinian interpretation opens on history are remarkable⁸². As we have seen, in a certain way, through St. Augustine, the Bible is included in the universal history as one of its elements; however, on the other hand, what we learn from the Bible represents a principle which allows us to think of history as a whole, to understand it, to give it a meaning.

The actions of the Providence, the battle between good and evil, symbolised by the two cities⁸³ –the city on earth and the city of God-, these are the principles that allow the believers to understand the ambiguous network of events which take place in it.

At the same time, St. Augustine starts a polemic discussion in *De civitate Dei* on the relation between the religious problems and the secular ones, and especially on the relations between the Church and the State. From then until the Middle Ages, the Church ruled triumphant, successfully, squelching any challenges to its religious and political authority.

According to St. Augustine, what Rome's history until then lacked, despite the military success, was justice, which brought the true acknowledgement of God; but, on the contrary, the Roman state had been based only on the search for glory (*libido dominandi*)⁸⁴.

The pagans of that age could reply that the plundering of Rome (AD 410) showed that the Christian God didn't protect his earthly Kingdom, as Christians claimed. Augustine answered them that the history of Rome was almost nothing but a series of catastrophes, while the earthly Kingdom –still on “probation”- was not to be considered yet the equivalent of the Heavenly Kingdom.

The Augustinian vision is therefore less optimistic than that of Eusebius of Caesarea (in the *Triakontaeterikos* panegyric) who, with his enthusiasm about Constantine the Great, affirmed that the Heavenly Kingdom was already achieved on Earth. However, we should not forget the fact that St.

⁸² Mazzarino 1988, p. 59-63.

⁸³ J. Van Oort, *Jerusalem and Babylon: A Study into Augustine's City of God and the Sources of His Doctrine of the Two Cities*, Brill Academic Publishers, 1991.

⁸⁴ *De civ. Dei* XIX, 21-24.

Augustine wrote *De civitate Dei* before the invasion and conquest of the Roman provinces in North Africa by the Arian vandals. In Roman Africa, the “probation” period for Catholics had to last a century, according to St. Augustine.

Regarding the spreading of Christianity in Italy and the configuration of the new intellectual geography of that age –in the context of the tensions between the city and the countryside– the testimony of the bishop Paulinus of Nola (c. AD 355–431)⁸⁵, one of the most influential Christian writers of that age⁸⁶, is very significant.

Paulus Orosius (the end of the 4th century – the 5th century AD), born in Hispania, was St. Augustine’s disciple in Hippona and Hieronymus’s in Palestine⁸⁷. *Historiarum adversus paganos libri septem*⁸⁸ is conceived as a supplement of St. Augustine’s work *De civitate Dei* and represents a compilation of universal history from the beginning (Adam) until AD 417, when it was written. Written on St. Augustine’s advice, Orosius’s work wants to be, as the title suggests, a *Historia adversus paganos*, which had to emphasize the opposition between the pagan Rome and the Christian Rome, providing at the same time, an historical argumentation of St. Augustine’s philosophical conceptions, presented in *De civitate Dei*⁸⁹.

⁸⁵ Paulinus, *Epistulae* (ed. W. Hartel – CSEL 29, Wien, 1894); Paulinus, *Carmina* (ed. W. Hartel – CSEL 30, Wien, 1894). Cf. M. Lafon, *Paulin de Nole. Essai sur sa vie et sa pensée*, Montauban, 1883; R.C. Goldschmidt, *Paulinus’ Churches at Nola: Texts, Translations and Commentary*, Amsterdam, 1940; W.H.C. Frend, *The two worlds of Paulinus of Nola*, in J.W. Binns, *Latin Literature of the 4th Century*, London, 1974, p. 100-133.

⁸⁶ L. Pani Ermini, *Testimonianze monumentali di Paolino a Nola*, in *Atti del convegno: XXX cinquantenario della morte di S. Paolini di Nola (431-1981)*, Roma, 1982, p. 161-181; Dennis E. Trout, *Paulinus of Nola: Life, Letters and Poems*, University of California Press, 1999; Catherine Conybeare, *Paulinus Noster: Self and Symbols in the Letters of Paulinus of Nola*, Oxford UP, 2001.

⁸⁷ B. Altaner, op. cit., p. 187; E. Corsini, *Introduzione alle storie di Orosio*, Torino, 1968; Cizek 1994, p. 806 sq.

⁸⁸ Pauli Orosii, *Historiarum adversus paganos libri VII* (ed. C. Zangenmeister), Leipzig, 1889; M.-P. Arnaud-Lindet, *Orosius. Histoires (Contre les Païens)*, I-III, Paris, 1990-1991.

⁸⁹ M. Schanz, *Die römische Litteratur von Constantin bis zum Gesetzgebung Justinians. 2. Die Litteratur des 5. und 6. Jahrhunderts*, in M. Schanz, C. Hosius, G. Krüger, *Geschichte der römischen Litteratur*, Bd. IV, München, 1920,

For the priest from Braga, the lay history is only the background of the ecclesiastic history. Glorifying the present (*Christiana tempora*), Orosius returns to the doctrine of the four ages of Humanity, ending with the triumph of Christianity. As he himself declared, Orosius's main purpose wasn't that of presenting the wars, but of presenting their evil consequences⁹⁰. Although confident in the virtues of the Roman peace, Orosius believed that the mentality of the barbarians was changed under the impact of Christianity⁹¹; therefore he considered the possibility of founding a federation of the Christianized Romans and barbarians, under the aegis of an Empire, in which the opposition between the Romans and the aliens became irrelevant⁹². Being an apologist more than a historian⁹³, it is natural for Orosius not to be very rigorous in presenting the political-military events.

At the end of the 4th century AD and the beginning of the 5th century AD, the Gallic-Roman clerk Sulpicius Severus wrote an epitome/breviary of the universal history in two books, *Chronica*⁹⁴ – which deals with the events until Stilicho's consulate at the beginning of the 5th century AD⁹⁵. The same author also wrote *Vita Martini*, an encomiastic biography of the apostle of Gallia⁹⁶, work which would constitute the archetype of hagiographic works.

As far as the impact of the barbarian invasions on the Roman provincial society in the first half of the 5th century AD is concerned, we have the testimony of Salvianus, the author of the

p. 486; B. Lacroix, *Orose et ses idées*, Montreal-Paris, 1965; H.-W. Goetz, *Die Geschichtstheologie des Orosius*, Darmstadt, 1980.

⁹⁰ Orosius, *Hist. adv. pag.* 3, 1: ...*quippe cum illi bella, nos bellorum miseriae evolvamus.*

⁹¹ *Ibidem* 1, 21.

⁹² Mazarino 1988, p. 62 sq, 68.

⁹³ M. Schanz, *op. cit.*, p. 488.

⁹⁴ Sulpicius Severus, *Chronicon* (ed. K. Halm – CSEL 1, Wien, 1866).

⁹⁵ G.K. van Andel, *The Christian Concept of History in the Chronicle of Sulpicius Severus*, Amsterdam, 1976.

⁹⁶ Sulpice Sévère, *Vie de Saint Martin* (ed. J. Fontaine, in col. *Sources Chrétiennes*, 133-135), Paris, 1967-1969; C. Stancliffe, *St. Martin and his Hagiographer*, Oxford, 1983.

work *De gubernatione Dei*⁹⁷. The priest from Marsilia stigmatized the vices of the Roman society (the same that had been pointed out by Ammianus), considering that the barbarians who devastated the Empire at the beginning of the 5th century AD were the instrument of the Providence. From this perspective, Salvianus formulates the archetype of „the good savage/barbarian”, which we will find again, centuries later, in the rhetorical stock of the Enlightenment⁹⁸.

The testimony of Olympiodoros from Theba (Egypt)⁹⁹ is very interesting as far as the history of the first three decades of the 5th century AD is concerned. His work, Ἱστορικοί λόγοι¹⁰⁰, which is known thanks to the excerpts made by the patriarch Photios and which survived only fragmentarily, deals with the period between 407 and 425¹⁰¹.

As far as the life of the Eastern hermits is concerned¹⁰², more accounts are known about „The Fathers of the desert”¹⁰³. At the beginning of the 5th century two historical accounts were written about the monachal life in the East: *Historia monachorum* elaborated around AD 400¹⁰⁴ –translated into Latin by Rufinus– and *Historia Lausiaca* by Palladius, written around AD 420¹⁰⁵. The beginnings of the Christian asceticism are

⁹⁷ Salvien, *Du gouvernement de Dieu* (ed. G. Lagarrigue, in col. *Sources Chrétiennes*, 220), Le Cerf, Paris, 1975.

⁹⁸ Bertrand Lançon, *La modernité du Bas-Empire*, in Roger-Pol Droit (ed.), *Les Grecs, les Romains et nous. L'Antiquité est-elle moderne?*, Le Monde Éditions, Paris, 1991, p. 343-344,

⁹⁹ W. Haedicke, in RE XVIII. 1 (1939), col. 201-207.

¹⁰⁰ L. Dindorf, *Historici Graeci Minores*, I, Lipsiae, 1870, p. 450-472; Olympiodorus, *Historiarum librorum XXII fragmenta*, in FHG IV, p. 57-68.

¹⁰¹ J. Rosenstein, *Kritische Untersuchung über das Verhältnis zwischen Olympiodor, Zosimos und Sozomenos*, in *Forschungen zur deutschen Geschichte* 1, 1862, p. 166-204; L. Jeep, *Philostorgios und Olympiodoros*, in *Jahrbücher für classische Philologie* Suppl. 14, 1885, p. 73-81; Chr. Chaffin (ed.), *Olympiodoros of Thebes and the Sack of Rome: A Study of the Historikoi Logoi*, Edwin Mellen, 1993.

¹⁰² E.g. Philip Rousseau, *Pachomius: The Making of a Community in 4th – Century Egypt*, University of California Press, 1999.

¹⁰³ B. Ward, *The Sayings of the Desert Fathers*, London, 1975; N. Russell, *The Lives of the Desert Fathers*, London, 1980.

¹⁰⁴ A.J. Festugière, *Historia monachorum in Aegypto*, Bruxelles, 1971.

¹⁰⁵ C. Butler, *The Lausiaca History of Palladius*, I-II, Cambridge, 1898-1904. Ediția în lb. italiană – M. Barchiesi, Milano, Mondadori, 1974; Adelheid

presented by the bishop Athanasius of Alexandria¹⁰⁶ in *The Life of St. Anthony*¹⁰⁷ -Egyptian hermit (†356) who represents the ideal of ascetic life¹⁰⁸-, the first example of Christian hagiographic work. *The Life of St. Anthony* represents the moral and literary model which glorifies the virtues of ascetic life. The genre will disseminate in the Christian literature, being illustrated by Marcus the Deacon –the author of *The Life of Porfirius from Gaza*¹⁰⁹-, St. Gregory of Nyssa –*The Life of St. Macrina*¹¹⁰- or by the famous *The Life of Melania the Younger* (c. AD 385-439)¹¹¹. As far as the impact of the monastic paradigm in the urban environment¹¹² is concerned, we have the testimonies of St. Gregory of Nyssa¹¹³, St. Gregory of Nazianzus¹¹⁴ and St. John Chrysostomos¹¹⁵.

Continuing the historiographic turn inaugurated by Eusebios in his *Ecclesiastical History*, three parallel interdependent *Histories*¹¹⁶ were written –under the same name– in the cultural environment of Eastern Christianity.

Wellhausen, *Die lateinische Übersetzung der Historia Lausiaca des Palladius*, Walter de Gruyter Inc., 2003.

¹⁰⁶ Timothy D. Barnes, *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire*, Harvard UP, 1993, p. 10-19; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 275 sqq.

¹⁰⁷ St. Athanasius, *The Life of St. Anthony* (ed. R. Meyer), Westminster, 1950; St. Athanasius the Great, *The Life of St. Anthony the Great*, Eastern Orthodox Books, 1989.

¹⁰⁸ A.S. Atiya, *A History of Eastern Christianity*, New York, 1968, p. 60.

¹⁰⁹ Marc le Diacre, *Vie de Porphyre, évêque de Gaza* (ed. H. Grégoire – M.A. Kugener), Paris, 1930. A se vedea Chuvîn 1990, p. 76-78.

¹¹⁰ V. Woods Callahan, *Gregory of Nyssa. Ascetical Works*, Washington, 1967; St. Gregory of Nyssa, *The Life of St. Macrina*, Eastern Orthodox Books, 1975.

¹¹¹ E.A. Clark (ed.), *The Life of Melania the Younger*, New York, 1984.

¹¹² Andrea Sterk, *Renouncing the World Yet Leading the Church: The Monk-Bishop in Late Antiquity*, Harvard University Press, 2004.

¹¹³ Grégoire de Nysse, *Traité sur la virginité* (ed. M. Aubineau, col. *Sources chrétiennes* 119), Paris, 1966; Andrea Sterk, op. cit., p. 95-118.

¹¹⁴ Andrea Sterk, op. cit., p. 119-140.

¹¹⁵ Jean Chrysostome, *La Virginité* (ed. B. Grillet, col. *Sources chrétiennes* 125), Paris, 1966; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 342 sqq; Andrea Sterk, op. cit., 141-162.

¹¹⁶ L. Jeep, *Controversia uter prior scripserit historiam ecclesiasticam Socrates an Sozomenos*, in *Rivista di filologia e d'instruzione classica* 10, 1882, p. 372-402.

Thus, the jurist Sokrates Scholastikos –i.e., „the lawyer”– (around AD 380-440)¹¹⁷ from Constantinople continues Eusebios’s work, writing a Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία¹¹⁸ in 7 books, rich in original documents (synodic documents, letters etc.), which deals with the period between AD 305 and 439. The main sources used by Sokrates are Rufinus, Eusebios, Athanasios and Eutropius¹¹⁹.

The rhetor Salamanos Hermeias Sozomenos (the 5th century AD)¹²⁰, born in Bethelia (Palestine), made a career as a lawyer in Constantinople.

The part that survived from *Ekklesiastike Historia* („The History of the Church”)¹²¹, in 9 books, written between AD 443 and 450, deals with the events between AD 324 and 421 – resuming Eusebios’s work–, laying emphasis on the expansion of Christianity¹²².

The great theologian Theodoretos¹²³ –born in AD 393 in Antiochia, bishop of Kyrrhos from AD 423– also writes a Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία¹²⁴ in five books, which deals with the period between AD 323 and 428.

In the 6th century AD, Theodoros Anagnostes –Theodor the Lector (of the St. Sophia Church from Constantinople)¹²⁵ will compile Sokrates, Sozomenos and Theodoretos in his *Historia Tripartita*¹²⁶, continuing the narration in Ἐκκλησιαστικὴ

¹¹⁷ Elsterer, in RE V. 2 (1927), col. 893-901.

¹¹⁸ Socrates, *Historia ecclesiastica*, in J.P. Migne (ed.), *Patrologia Graeca*, vol. 67, Paris, 1864, col. 28-842; Socrates Scholasticus, *The Ecclesiastical History* (ed. William Bright), WIPF & Stock, 2003.

¹¹⁹ L. Jeep, *Zu den Quellen des Sokrates und Sozomenos*, in *Jahrbücher für classische Philologie* Suppl. 14, 1885, p. 105-154; F. Geppert, *Die Quellen des Kirchenhistorikers Sokrates Scholasticus*, Leipzig, 1898.

¹²⁰ Elsterer, in RE V. 2 (1927), col. 1240-1248.

¹²¹ Sozomenus, *Kirchengeschichte* (ed. J. Bidez, G.C. Hansen, GCS 50), Berlin, 1960.

¹²² G. Schoo, *Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenos*, Berlin, 1911; B. Altaner, op. cit., p. 190.

¹²³ J. Schulte, *Theodoret von Cyrus als Apologet*, Wien, 1904; *The Cambridge History of Early Christian Literature*, 2004, p. 347-352.

¹²⁴ Theodoret, *Historia ecclesiastica* (ed. L. Parmentier – revizuită de F. Scheidweiler, GCS 44), Berlin, 1954.

¹²⁵ C. de Boor, *Zu Theodoros Lector*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 6, 1883-1884, p. 573-577.

¹²⁶ J. Bidez, *La tradition manuscrite de Sozomène et la Tripartite de Théodore le Lecteur*, Leipzig, 1908.

iotopia¹²⁷ in 4 books, which deals with the period between AD 439 and 527.

In relation to the Latin West, mention must be made of Hydatius's work¹²⁸, bishop of Aquae Flaviae (AD 428-469)¹²⁹ –a little town in the North-West of Hispania-, the author of a universal chronicle which was supposed to be a supplement of Eusebios's and Hieronymus's chronicles, covering also the period between 379 and 468¹³⁰. Hydatius's chronicle begins as a universal chronicle –following St. Jerome's example– but soon the author's approach focuses on Hispania, devastated by the barbarian invasions – Alans, Vandals and Goths. Thus, Hydatius offers us a fascinating image –unique in the historiography of the 5th century AD– on how life was in the barbarian kingdoms implanted in the Roman soil. The exegetes noticed the pessimistic, sometimes apocalyptic note, in many of the aspects of Hydatius's work, for whom the end of the Theodosian dynasty is equivalent with the fall of the Roman Empire and with the end of the world (*consummatio mundi / consummatio saeculi*) which was supposed to precede Christ's second arrival (*parousia*)¹³¹.

In order to learn about the relations between the Romans and the barbarians in the Roman Gallia in the second half of the 5th century AD and about the circumstances in which they came to a *modus vivendi* based on the cooperation with the barbarians, we have the testimony of a very competent observer of that age – Sidonius Apollinaris (around 430–485)¹³², Gallic-

¹²⁷ J.P. Migne (ed.), *Patrologia Graeca*, vol. 86. 1, col. 165-228; F. Diekamp, **Zu Theodorus Lector**, in *Historisches Jahrbuch* 24, 1903, p. 553-558.

¹²⁸ Despre Hydatius, cf. E.A. Thompson, *The End of Roman Spain (IV)*, in *Nottingham Medieval Studies* 24, 1979, p. 19 sqq.

¹²⁹ S. Muhlberger, *The Fifth-Century Chroniclers: Prosper, Hydatius and the Gallic Chronicle of 452*, Leeds, 1990, p. 193-266; R.W. Burgess, *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*, Oxford UP, 1993, p. 3-10.

¹³⁰ Th. Mommsen (ed.), *Hydatius Lemicus, Continuatio chronicorum Hieronymianorum*, in *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, XI, 1894 p. 1-36; A. Tranoy, *Hydace: Chronique, I-II (Sources chrétiennes 218-219)*, Paris, 1974.

¹³¹ R.W. Burgess, *Hydatius and the Final Frontier: The Fall of the Roman Empire and the End of the World*, in *Shifting Frontiers*, p. 321-332.

¹³² Sidonius Apollinaris, *Epistulae* (ed. Chr. Luetjohann, in *MGH AA*, VIII, 1887, p. 1 sqq); *idem, Carmina* (ed. Chr. Luetjohann, in *MGH AA*, VIII, 1887, p. 173

Roman aristocrat, senator, high imperial clerk, diplomat and bishop of Arverni/Augustonemetum (today Clermont-Ferrant)¹³³, in Aquitanica prima. Sidonius Apollinaris represents the last generation of aristocrats of the Roman Empire, but also the first that experimented the techniques of adaptation in the new Western barbarian kingdoms.

The senator Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (around AD 480-570) held high positions at the Courts of the Ostrogoth kings from Italy – he was king Theoderic's minister¹³⁴. Around AD 540, he retired to the Vivarium monastery from Calabria, where he introduced the practice of copying the old manuscripts. Cassiodorus wrote a *Chronica*¹³⁵, a universal history in which he presented the important events from the beginning of the world until AD 519. In addition to this, following the example of Theodoros Anagnostes, Cassiodorus also wrote a *Tripartite History*¹³⁶. An excellent observer of his age¹³⁷, Cassiodorus noticed the slow changes which occurred in Italy after the fall of the Western Roman Empire¹³⁸.

Among the latest historical works of the Late Antiquity are those written in the 6th century by Jordanes¹³⁹. This Romanised

sqq); Sidoine Apollinaire, *Œuvres: I. Poèmes, II – III. Lettres* (ed. A. Loyen), Paris, 1960-1970.

¹³³ C.E. Stevens, *Sidonius Apollinaris and His Age*, Oxford, 1933; *Harries 1994*.

¹³⁴ A. Momigliano, in *Dizionario biografico degli Italiani*, XXI (1978), p. 494-504, s.v. *Cassiodoro*; J.J. O'Donnell, *Cassiodorus*, Berkeley-Los Angeles-London, 1979; *Cizek 1994*, p. 810; S. Leanza (a cura di), *Cassiodoro. Dalla corte di Ravenna al vivarium di Squillace*, Soveria Mannelli - Messina, 1994.

¹³⁵ *Magni Aureli Cassiodori Opera*, in *Monumenta Germaniae Historica (Auctores Antiquissimi, 11-12)*, Berlin, 1893-1894 (ed. Th. Mommsen). Pentru *Chronica: MGH AA 11*, p. 109 sqq.

¹³⁶ Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita* (ed. R. Hanslik, CSEL 71, Wien, 1952).

¹³⁷ *Mazzarino 1988*, p. 70-72.

¹³⁸ Cassiodorus, *Variae 9, 25* (AD 533): *originem Gothicam historiam fecit esse* (ed. Th. Mommsen, *MGH AA 12*, 1894, p. 121). Pentru aspectele politice, sociale și culturale ale epocii lui Theoderic: S. Krautschick, *Cassiodor und die Politik seiner Zeit*, Diss., Bonn, 1983; Maria Cesa, *Teodorico e gli Ostrogoti, in Storia e dossier VII, 62*, 1992, p. 65-97; Walter A. Goffart, *After Rome's Fall: Narrators and Sources of Early Medieval History*, University of Toronto Press, 1998, p. 37-51.

¹³⁹ A. Kappelmacher, in *RE IX* (1916), col. 1917; M. Schanz, op. cit., p. 117; W.A. Goffart, *The Narrators of Barbarian History (AD 550-800)*, Princeton UP, 1988, p. 20 sqq.

Goth, born near the Lower Danube, was first *notarius* of a Goth general from the Roman army, and after he was Christianised he became bishop of Ravenna. Jordanes was a supporter of Justinian, pursuing the reconciliation between the Goths and the Byzantine authority. He wrote a universal history –*De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum/Romana*– and a history of the Goths –*De origine actibusque Getarum/Getica*¹⁴⁰. In his Roman history of analyst character, generally called *Romana*, Jordanes used Rufinus Festus’s breviary, Symmachus’s chronicle¹⁴¹ and Marcellinus Comes’s work¹⁴² as sources for the late period. Even Jordanes’s most famous work, *Getica*, is a second-hand writing, as it reproduces, in an abbreviated form, another *Getica*, written by Cassiodorus¹⁴³; Jordanes himself affirms that he only had three days to consult Cassiodorus’s work¹⁴⁴.

This paper doesn’t take a particular interest in the Byzantine historiography, because the information it contains regarding the Late Empire only repeats the data offered by the Latin breviaries of the 4th century, who are preferred by the Byzantine authors on account of their concision¹⁴⁵. On the other hand, the Byzantine sources are extremely useful for the reconstitution of certain historical events from the 4th century AD ¹⁴⁶. Unlike the Roman historians belonging to the Late Antiquity, who changed and adapted the material of the sources they used, the Byzantines take them almost textually.

¹⁴⁰ *Iordanis Romana et Getica* (ed. Th. Mommsen), Berlin, 1882 (reprint 1961); *Iordanis de origine actibusque Getarum* (edd. F. Giunta – A. Grillone), Roma, 1991.

¹⁴¹ W. Ensslin, *Der Symmachus Historia Romana als Quelle für Jordanes*, München, 1949; J. Schwartz, *Jordanes et l’Histoire Auguste*, in *BHAC* 1983, p. 283 sq.

¹⁴² Marcellinus Comes, *Chronicon*, in Th. Mommsen (ed.), *MGH AA* 11, 1894, p. 37 sqq. Cf. L. Varady, *Jordanes-Studien. Jordanes und das Chronikon des Marcellinus Comes–die Selbständigkeit des Jordanes*, in *Chiron* 6, 1976, p. 481 sqq.

¹⁴³ W.A. Goffart, op. cit., p. 23; B. Baldwin, *Sources for the Getica of Jordanes*, in *Revue belge de philologie et d’histoire* 59, 1981, p. 141 sqq.

¹⁴⁴ Iordanes, *Getica* 2.

¹⁴⁵ C. de Boor, *Römische Kaisergeschichte in byzantinische Fassung. I. Der Anonymus post Dionem*, in *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, p. 13-33.

¹⁴⁶ *Bleckmann* 1992.

Ioannes Malalas (491-578)¹⁴⁷, born in Antiochia, wrote a universal chronicle in 18 books¹⁴⁸ called Χρονογραφία¹⁴⁹ – a history of the world from the beginning until the end of Justinian's reign. Malalas's work represents the classic type of Byzantine monachal chronicle, in which secular history is seen as a part of the sacred one¹⁵⁰. Malalas's chronography has a limited historical value, being rather a popular textbook than a proper history. For the history of the Roman Empire Malalas followed the tradition of the breviaries of the 4th century AD, probably through a Greek translation¹⁵¹.

Evagrius Scholasticus (around AD 536-600)¹⁵², born in Epiphaneia (Syria), lawyer in Antiochia, imperial *quaestor* and honorific *praefectus* in Constantinople, wrote Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία („The History of the Church”)¹⁵³ in 6 books, which narrates the history of the Church from the beginning of the Nestorian controversy (428) until the death of the patriarch Gregory of Antiochia (592)¹⁵⁴. For the 6th century AD, Evagrius includes much secular material in his history, especially in the last two books which deal with the period between AD 565 and 592. Evagrius's text is important because it illustrates the interdependence between the secular level and the ecclesiastical level in the late Roman world.

¹⁴⁷ Wolf, in RE IX. 2 (1916), col. 1795-1799, s.v. Ioannes Malalas.

¹⁴⁸ Ioannis Malalas, *Chronographia* (ed. L. Dindorf, Bonn, 1831); *Ioannis Malalae Chronographia* (ed. I. Thurn, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae Series*), Walter de Gruyter Inc., 2000.

¹⁴⁹ K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, 2, München, 1897, p. 325 sqq.

¹⁵⁰ W. Weber, *Studien zur Chronik des Malalas, Festgabe für A. Deissmann*, Tübingen, 1927, p. 20-66.

¹⁵¹ A. Schenk Graf von Stauffenberg, *Die römische Kaisergeschichte bei Malalas. Griechischer Text der Bücher IX-XI und Untersuchungen*, Stuttgart, 1931, p. 389; F. Schehl, *Die Kaiserzeit bis Diokletian in ihrer Darstellung bei Malalas*, in *Actes du IIIème Congrès International d'études byzantines*, Athènes, 1932, p. 124 sq.

¹⁵² Jülicher, in RE VI (1909), col. 833, s.v. *Euagrius*.

¹⁵³ J. Bidez, L. Parmentier (eds.), *The History of Euagrius with the scholia*, London, 1898; Michael Whitby (ed.), *The History of Evagrius Scholasticus*, Liverpool Univeristy Press, 2001.

¹⁵⁴ K. Krumbacher, op. cit., p. 245-247; B. Altaner, op. cit., p. 149.

Ioannes Antiochenus¹⁵⁵ wrote, in the first half of the 7th century AD, a universal chronicle (*Chronike*)¹⁵⁶, in 18 books, a compilation which presents the major events from Adam until the death of the emperor Phokas (AD 610)¹⁵⁷. Besides Malalas' chronography, Ioannes Antiochenus also uses other sources, such as Eunapios, Zosimos, Sokrates and Priskos¹⁵⁸.

Georgios Synkellos's work († 810/811) – called Ἐκλογή χρονογραφίας¹⁵⁹– written towards the end of the 8th century, is a universal chronicle (from the beginning of the world until AD 284), written in a typical Byzantine style which combines the biblical and the Greek-Roman history in a whole which is not very unitary¹⁶⁰. The information regarding the Roman history of the 3rd century AD comes from the literary tradition of the breviaries of the 4th century AD¹⁶¹.

Among the Byzantine chroniclers of the 12th century, mention must be made of Ioannes Zonaras with his work, Ἐπιτομή Ἱστοριῶν¹⁶², a clear and sober summary –in 18 books– of the universal history from Adam until the death of Alexios I Komnenos¹⁶³. The first 12 books present the major historical

¹⁵⁵ A. Koecher, *De Ioannis Antiocheni aetate, fontibus, auctoritate*, Diss. Bonnae, 1871; C. de Boor, *Zu Johannes Antiochenus* (I), in *Hermes* 19, 1884, p. 123-148 *și idem* (II), in *Hermes* 20, 1885, p. 321-330.

¹⁵⁶ C. de Boor (ed.), *Excerpta de insidiis*, Berlin, 1905, p. 58-150.

¹⁵⁷ R. Spintler, *De Phoca imperatore Romanorum*, Diss. Jena, 1905, p. 9-17.

¹⁵⁸ Th. Mommsen, *Bruchstücke des Johannes von Antiochia und des Johannes Malalas*, in *Hermes* 6, 1872, p. 323-383; G. Sotiriadis, *Zur Kritik des Johannes von Antiochia*, in *Jahrbücher für classische Philologie* Suppl. 16, 1888, p. 1-125; K. Krumbacher, op. cit., p. 334-337.

¹⁵⁹ Georgios Synkellos, *Chronografia* (ed. L. Dindorf, vol. I-II, Berlin, 1829); Georgios Syncellus, *Ecloga Chronographica* (ed. Alden Mosshammer), University of Michigan Press, 1998.

¹⁶⁰ A. Schenk Graf von Stauffenberg, op. cit., p. 339 sqq.

¹⁶¹ *Bleckmann 1992*, p. 28.

¹⁶² L. Dindorf (ed.), *Ioannis Zonarae epitome historiarum*, I-VI, Lipsiae, 1868-1875; Th. Büttner-Wobst (ed.), *Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, Bonnae, 1897.

¹⁶³ P. Sauerbrei, *De fontibus Zonarae quaestiones selectae*, Diss. Lipsiae, 1881 (= *Commentationes philologiae Ienenses* 1, 1881, p. 1-81); Th. Büttner-Wobst, *Studien zur Textgeschichte des Zonaras*, in *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, p. 202-244; M. Heinemann, *Quaestiones Zonarae*, Diss. Dresden, 1895; K. Krumbacher, op. cit., p. 370-376.

events of the universal history from the beginning until the age of Constantine the Great¹⁶⁴.

[*translated by*: Sorana Vereş]

¹⁶⁴ M. DiMaio, *Zonaras' Account of the Neo-Flavian Emperors*, Ph. D. Diss. Univ. of Missouri–Columbia, 1977; *idem*, *Smoke in the Wind: Zonaras' Use of of Philostorgius, Zosimus, John of Antioch and John of Rhodes in his Narrative on the Neo-Flavian Emperors*, in *Byzantion* 58, 1988, p. 230 sqq.

ELITELE GERMANICE ȘI IDEEA DE RESTAURAȚIE IMPERIALĂ (SEC. V-VII)

Fabian Istvan

THE GERMAN ELITES AND THE IDEA OF IMPERIAL RESTAURATION (VTH-VIITH CENTURY)

Abstract

The aim of this paper is to follow the evolution of the imperial idea during the age of migrations up to the reign of Charles the Great. The main idea is the fact that the germanic elites had some ideas of imperial renovation, considering themselves as successors of the Western Roman Empire but not until 496 (the baptism of Clovis) were able the germanic peoples to think in imperial terms. The baptism of Clovis in the catholic rite, in opposition with the arianic rite of other germanic leaders, made possible the unification of roman and germanic peoples and made possible the birth of a new, Christian empire.

What was the role of the germanic elites in this process, how were they affected by the roman imperial ideas and what were their plans to reconstruct the Roman Empire are a few major coordinates followed.

„Noțiunea de *imperiu* este complexă, iar diferitele sensuri ale acestuia trebuie definite pentru a putea ilustra diversele moduri de a-l concepe atât la germani cât și la alte popoare (...) Cuvântul latin *imperium* are un dublu sens: de putere și de teritoriu asupra căruia se exercită această putere(...). Oamenii obișnuiți și istoricii antichității târzii și începutului de Ev Mediu desemnau prin numele de *imperiu* teritoriile stăpânite de împăratul de origine germanică și, erau considerate echivalente unui regat”¹

Imperiul Roman de Apus nu a dispărut în 476 odată cu răsturnarea lui Romulus Augustulus de către Odoacru; ideea imperială, de fapt cea de *restauratio imperii* va fi o constantă a mai tuturor căpeteniilor germanice începând cu Theoderich cel

¹ J. Le Goff, *Dicționar al Evului Mediu Occidental* Polirom, București, 2003, p.328

Mare, Clovis și, culminând cu evenimentele anului 800 când noul Imperiu (Romano – Germanic) va fi creat în favoarea lui Carol cel Mare, imperiu care se va menține până în 1806.

Privind pe o hartă a epocii invaziilor se poate constata că mai toate regatele germanice se suprapun imperiului. Suprapunerii politice i-a urmat amalgamul spiritual destul de ușor de realizat dacă avem în vedere orientarea pro-romană a majorității liderilor germanici. Această orientare nu avea nicidecum mecanisme de ordin sentimental ci doar un foarte dezvoltat pragmatism: apartenența la lumea romană însemna în mod logic a fi părtaș la un standard de viață net superior. Schimbările ce au avut loc în armata romană ca urmare a pătrunderii în masă a elementului germanic, sunt cele mai elocvente în acest sens. Atrăși de standardul de viață al soldatului roman, care multora dintre germanici li se părea a fi luxos, perspectivele de avansare pe scara militară (și implicit pe cea socială)² vor determina pe barbari să se înroleze masiv în structurile militare ajungând în cele din urmă să constituie baza unei armate imperiale care în urmă cu două secole nici nu concepea să aibă în structurile de conducere persoane de origine barbară.³ Pătrunderea în structurile militare, trecerea la creștinism (după 313) și stabilirea în Imperiu,⁴ constituie tot atâtea coordonate ale trecerii de la starea de barbarie la *romanitas*. Invaziile secolelor IV-V vor găsi vaste teritorii colonizate de germanici care, prin cunoștințele lor vor contribui definitiv la trasarea noii ordini europene. Analizând momentul raidurilor și invaziilor permanente care din sec IV-V amenințau Imperiul mai tot timpul, trebuie să facem precizarea că, în ciuda efectelor devastatoare, invaziile nu au avut ca scop primordial distrugerea imperiului, brutalitatea invadatorilor avea drept

² A. H. M. Jones, *Later Roman Empire*, Oxford, 1964, vol.II, p.621

³ Dacă în sec I-II un soldat roman era etichetat cu termenul „luptă ca un barbar”era considerat ofensă, însă, la finele sec. III și mai ales în sec. IV comparația era considerată ca una din laudele cele mai binemeritate/binevenite. Cf. ibidem. p.622

⁴ Jones constata că germanicii vor deveni cei mai fideli și mai îndârjiți apărători ai Imperiului (chiar dacă luptau împotriva altor neamuri germanice) și mai mult decât atât, contactul permanent cu romanitatea va duce la asimilarea lor lingvistică. Mulți dintre ofițerii superiori germanici vorbeau fluent latina iar prin căsătoriile în familii romane își vor uita propria lor limbă maternă. Ibidem p.628

sursă teama de un inamic mai puternic. Acest „efect al dominoului” a stat și la baza celebrei bătălii de la Adrianopole (378)⁵, și acest spirit de respect față de valorile romane poate fi observat și în 410 când Alaric cucerind Roma nu pradă bisericile creștine pe care le considera leagăne ale spiritului roman.⁶ Urmașul său regele Athaulf este cel care va intra în istorie, nu atât prin însemnătatea domniei sale cât prin anunțul programatic care definește, și poate constitui punct de pornire, ideologia moștenirii și renovației imperiale: „La început am dorit cu ardoare să șterg până și numele de *roman* și să preschimb Imperiul Roman cu un Imperiu Gothic. *Romania* cum se spune în latina vulgară ar fi devenit *Gothia*. *Athaulf* l-ar fi înlocuit pe *Cesar Augustus*. Dar o îndelungată experiență m-a învățat că barbaria nestăpănită a goților este incompatibilă cu legile. Ori fără legi nu există stat (*Res publica*). Am hotărât deci să aspir la gloria de a restaura integritatea și de a spori numele romanilor cu ajutorul forței goților. Sper să intru în posteritate ca restauratorul Romei de vreme ce este cu neputință să-i iau locul”⁷ Acest program politic va fi coordonata principală de domnie a unor suverani ca Theoderich cel Mare, și/sau Clovis ca să nu-i menționăm decât pe cei mai de seamă reprezentanți ai politicii de continuitate imperială și mai târziu de amalgamare culturală. De altfel, trebuie remarcat faptul că secolul V reprezintă prin „aspectele unitare ale civilizației materiale, prin evoluția similară a structurilor sociale și politice pe spații întinse un moment de coeziune culturală a lumii europene. Cei care au contribuit substanțial la această realizare au fost membrii aristocrației neamurilor germanice, primii dintre barbari care au cunoscut valorile civilizației romane târzii”.⁸ Într-un asemenea context istoric, regiuni ca Dunărea de Jos și Mijlocie, nordul Italiei sau Gallia vor deveni „creuzete” în care s-au amalgamat elemente culturale romane târzii, germanice occidentale, la care

⁵ În acest an, goții presați de huni trec Dunărea și înving („distrug” ar fi termenul potrivit) armata romană, bătălie căreia îi cade victimă însuși împăratul Valens cf. C. Dawson, *Making of Europe*, Oxford 1974, p.219

⁶ Ian De Vries *Altgermanische Religionsgeschichte*, Berlin, 1956, p.409. De remarcat faptul că Alaric purta titlul de *magister militum per Illyricum* conferit de împăratul Arcadius.

⁷ H. Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, Meridiane, București, 1996,p.19

⁸ C. Opreanu, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor:schiță de istorie culturală*, Neramia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, p.164

se adaugă și elemente germanice orientale și alane dinspre Europa centrală.⁹

Exista însă și o opoziție destul de dură la aceste fenomene de asimilație: pe de o parte avem un segment al vechii aristocrații romane care nu putea accepta ascensiunea barbarilor, chiar dacă aceștia reprezentau ultima linie de apărare al anchilozatului Imperiu; pe de altă parte, elita germanică, deși a imitat felul de viață roman, nu întotdeauna erau încântați de apropierea de „forma mentis”- ul roman pe care îl considerau decadent și slab: „diferența era subliniată de cultura și religia lor proprie”¹⁰

În conformitatea cu aceste aspecte contradictorii, principalii lideri germanici și elita, până la Clovis, vor acționa ca atare: exemplul cel mai elocvent este Theoderich cel Mare (474-526). Ales rege în 474, primește titlul de patrician (476) și cel de consul (484) de la împăratul Zeno (474-491). După ce în 487, Theoderich a încercat o blocadă a Constantinopolului, Zeno a hotărât să-și trimită aliatul rebel în Italia să lupte împotriva lui Odoacru (cel care în 476 îl depuse pe ultimul împărat roman și trimise însemnele imperiale la Constantinopol). După 496, când ajunge singur stăpân al Italiei, Theoderich va duce politica pe două coordonate: prima ar fi cea de restaurație imperială iar cea de a doua de creare a unui imperiu panarian – pangerman, coordonată care la un moment dat va pune în serioasă

⁹ Ibidem p.169. Interesant de observat fenomenul „barbarizării” romanilor în ceea ce privește îmbrăcămintea și podoabele. „Moda barbară” era un indiciu al rangului înalt, râvnit atât de generalii romani, cât și de suveranii locali. Cf. P. Brown, *Întemeierea creștinismului occidental. Triumf și diversitate. 200-1000*, Polirom, București, 2002, p.23. Mai mult decât atât mode barbară risca să amenințe vechile tradiții romane într-o asemenea măsură încât Codex Theodosianus prin edictul din 12.12. 406 prevedea interzicerea pletelor lungi și a hainelor de piele chiar și pentru sclavi „în orașul sfânt (Roma-n.n.) și în regiunile vecine.” (C.Th. XIV.104), *apud*. Opreanu, op. cit. p.171

¹⁰ Pierre Riche, *Education and culture in the Barbarian West. From the sixth through the eighth century*, Columbia, University of South Carolina Press, 1976, p.218-219.

În acest context este pe deplin de înțeles afirmația conform căreia arianismul la permitea germanicilor să fie creștini deci să fie părți din *romanitas* și *christianitas* fără însă să fie nevoiți să renunțe la mândria și la strămoșii lor. De aceea Th. Burns considera că arianismul germanic trebuie privit mai degrabă ca o religie tribală și nu oformă de erezie alexandrină. Th. Burns, *History of the Ostrogoths*, Longman, London-New York, 1964, p.158

dificultate imperiul. Cât privește primul aspect, cel de restaurație imperială, Theoderich se înscrie în programul lansat de Athaulf. Liderul ostrogot, care într-o scrisoare adresată împăratului de la Constantinopol că tot ceea ce își dorește este o copie „a minunatului său imperiu” (adică a Imperiului Romano - Bizantin - n.n.) și care se considera „*semper Augustus, propagator romanis nominis*”¹¹, a reușit să mențină imaginea unei duble puteri: rege al goților și *princeps*. Astfel, lucrările de (re)construcție la Ravenna (biserica Sf. Apollinaris cel Nou, mausoleul), la Verona (fortificațiile) și, efortul codificator materializat în Codul lui Theodorich ca să nu mai vorbim de prezența a numeroși literați (și pe post de consilieri) la curtea lui sunt doar câteva exemple de manifestare al acestui domnitor situat la hotarul dintre barbarie și romanitate. Aici începe să se manifeste cea de-a doua componentă a politicii sale: cea panariană/pangermanică. Este clar că elita conducătoare germanică nu înțelegea reconstrucția imperială ca pe o simplă preluare/ copie a sistemului roman. Codul lui Theoderich este întruparea acestei politici: faptul că numai goții aveau dreptul să poarte arme , folosirea acelor *saiones* („oameni de încredere”) care să-i spioneze pe funcționarii romani, interzicerea căsătoriilor mixte erau aspecte care nu erau deloc menite să creeze o atmosferă de încredere și loialitate reciprocă.¹² La acesta se adăuga și politica religioasă pro-ariană, menită să fie suportul spiritual al imperiului pangermanic. Arianismul poate fi considerat ca o religie „națională” germanică, la care aceștia țineau mai degrabă din motive politice-sociale decât strict religioase. Theoderich a văzut în arianism o extensie a rolului său politic în Italia ca centru de dominanță gotică asupra unei majorități catolice.¹³ Politica ecleziască, izolarea elitei barbare și politica sa matrimonială (s-a căsătorit cu fiica lui Clovis și, la rândul lui și-a dat fiica în căsătorie regelui vizigot Alaric II) toate acestea erau menite să fondeze în Occident, pe ruinele Imperiului Roman de Apus, un imperiu arian pangermanic. Planul său a eșuat din cauza

¹¹ Pirenne, op. cit. p.35

¹² Pierre Riche, *Eurpoa barbară din 476 până în 774*, Corint, București, 2003, p.43. De fapt abuzurile de putere ale funcționarilor goți sau a *saiones*-ilor: confiscări, denunțuri, viloențe de tot felul au tulburat mai tot timpul mult clamata „pax ostroghotica”.

¹³ Burns, op. cit.p.161

botezului în rit catolic al lui Clovis (496) și, din cauza faptului că odată cu moartea lui Theoderich în 526, regatul său decade din cauza conflictelor interne. Acum ajungem la una din marile probleme interne ale statelor germanice din secolul V: nu exista baza necesară a dezvoltării ulterioare. Cauzele acestui handicap sunt multiple: opoziția dintre arianismul minorității germanice cu catolicismul populației romanice. În al doilea rând soarta regatului depindea în mare măsură de tăria liderului: dacă un Theoderich, un Euric sau un Liutprand au reușit să înfrângă tendințele centrifuge ale aristocrației, după moartea lor regatele decad și/sau dispar tocmai din cauza acestor forțe centrifuge. În al treilea rând din punct de vedere al gândirii politice germanicii nu aveau (încă) cum să dispună de implicațiile noțiunii de Imperiu: pentru aceasta ei trebuiau să depășească stadiul localismului. Chiar dacă regii locali – căci în fond nici Theoderich nu era altceva – reușeau să se impună pe un plan teritorial mai mare, totuși le lipseau atributele imperialității. (de fapt termenii germanici desemnând împărat «Kaiser» și Imperiu «Kaisertum» sunt de origine greco-latină: Keisar, Kasur, Casere).

Este pe deplin de înțeles de ce Theoderich nu a vrut titlul de împărat și nici însemnele imperiale ci „ a trecut numai cu numele de rege: însă sub oblăduirea supușilor a folosit toate câte sunt hărăzite în chip firesc unui împărat”¹⁴. C.Dawson găsește o explicație mai psihologizantă a cramponării de ideea de regalitate a germanicilor din sec V: „Regalitatea este singura instituție esențială, din punct de vedere psihologic ea corespunde cu ceea ce există mai profund în tradiția culturală și morală germanică”¹⁵. Regele barbar nu este un despot (ca în Orient) nici un magistrat (ca împăratul roman) ci este un războinic ce dispune de prestigiu și de *mana* (mana - forță anonimă impersonală care este principiul vieții și eficacității acțiunii - Em. Durkheim). De aici provine și ideea sacralității regalității germanice, sacralitate provenită și din lipsa unui sacerdotiu specializat.¹⁶ Regii barbari aveau deci în ochii poporului o dublă

¹⁴ Procopius din Cezareea, *Războiul cu goții*, I.1.9, București, 1963, p. 30.

¹⁵ C. Dawson, *La religion et la formation de la civilization occidentale*, Paris, 1963, p. 68.

¹⁶ March Bloch, *Regii taumaturgi*, Polirom, Iași, 1997, p.39-40, n.2.

origine: una divin-eroică, fiind reprezentanții lui Odin/Wotan¹⁷ (zeul suprem) pe pământ, iar a doua era dată de funcția lor de apărători ai romanității. Este de înțeles de ce Teoderich adopta titlul de „*semper Augustus propagator romanis nominis*”.

În fine referindu-ne la regalitatea lui Theoderich nu putem uita relațiile acestui rege cu consilierii săi cei mai apropiați, relații care într-un mod interesant sunt definatorii pentru gândirea politică a regelui ostrogot: primul dintre acești intelectuali și consilieri apropiați a fost Cassiodorus (Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, cca. 485-578) care din înaltele funcții deținute la curtea lui Theoderich a încercat apropierea dintre goți și romani. Politica sa a eșuat (probabil și sub presiunile regelui), după care se retrage din viața publică. A fondat o mănăstire în Calabria, unde a făcut un centru de studii cu o bibliotecă. Este autorul unei *Istории a goților* azi pierdută. Mult mai drastică a fost soarta celui alt consilier regal, Boethius (Auricius Maullius Torquatus Severinus, 480-524) care, deși consilier regal și apropiat al lui Theoderich nu a ezitat să critice abuzurile regalității ostrogote. Drept urmare a fost închis la Pavia și decapitat. Din câte se poate observa prin soarta acestor doi reprezentanți ai spiritelor Antichității Târzii, regele nu s-a lăsat influențat, el urmând o cale independentă dictată de propria-i ideologie. Așa cum spiritual afirma și Russel: „oamenii de litere erau pentru regii barbari ai secolelor IV-V, mai degrabă animale de casă (pets) decât formatori de ideologii”¹⁸

Schimbarea apare odată cu botezul în rit catolic al lui Clovis. Tânăr și ambițios, regele franc a înțeles (mai mult ca sigur la sugestia soției sale și a episcopului Remigius din Reims) faptul că cheia stabilității statului se află în unitatea dintre francii minoritari și majoritatea catolică gallo - romană. Botezul lui Clovis a fost a turnură importantă a istoriei antichității târzii. A făcut posibilă trecerea de la un creștinism mediteranean la

¹⁷ Mai multe genealogii regale anglo-saxone merg până la Wotan. Din această credință în originea supranaturală a regilor decurgea un sentiment de loialitate față de ei. Într-o societate în care dreptul ereditar în interiorul dinastiei era prost reglementat, apare ideea unei spițe predestinate capabilă de-a da stăpâni capabili care, dețineau șansa succesului poporului. Ideea legitimității personale era slabă în comparație cu cea a legitimității dinastice. Ibidem p.41

¹⁸ J.M. Roberts, *Rome and the classical West*, Longman, London- New York, 1998, p.62

unul a cărei capitală se va situa la anul 800 la Aachen și, a căror centre spirituale vor fi Anglia, nordul Franței și Germania. Schimbarea a accentuat ruptura culturală – și mai târziu ecleziastică – cu orientul Bizantin¹⁹

Botezul lui Clovis pe de o parte a ruinat planurile panariene ale lui Theoderich iar pe de altă parte a creat o stabilitate în regatul său care i-a permis lui și elitei france să înceapă a gândi în termeni imperiali. De remarcat faptul că în comparație cu celelalte state germanice, francii au dat dovadă de o flexibilitate mai mare în ceea ce privește împărțirea sarcinilor între aristocrația germanică și cea gallo - romană: primei îi reveneau funcțiile politico - administrative în timp ce celei de-a doua îi reveneau episcopiile și abațiile rezultând o egalitate care va constitui premisele viitoarei fuziuni. Așa se face că aristocrația francă (civilă și ecleziastică a început să propovăduiască ideea că francii sunt poporul ales de Dumnezeu pentru a fonda „*Regnum Christ*” pe pământ. „Francii exprimau bucuria pentru noua lor menire printr-o formă de mândrie naivă. Își adorau credința catolică ca izvor al puterilor și se considerau favoriții lui Christos. Lex Salica (510) începe cu aceste cuvinte: «Trăiască Christos care îi iubește pe franci. El să ne apere Imperiul, El să lumineze pe conducătorii noștri, să ne apere oștile și stâlpii credinței. El să dea bucurie, pace, noroc...»²⁰. Se poate desprinde clar noua ideologie a Imperiului de un tip nou: Imperiul creștin dar „și o mai mare deschidere a aristocrației france către valorile romane decât confrății lor goți sau burgunzi”.²¹

Începând cu Dagobert, dinastia Merovingiană începe să piardă din puteri, în favoarea unor *major domus*, devenind – asemenea împăraților japonezi din timpul șogunatului Tokugawa, simple marionete care domneau doar cu numele și prin caracterul lor sacral.

Odată cu sfârșitul slabei dinastii Merovingiene și impunerea unor lideri de talia lui Carol Martel, Pippin cel Scurt, și mai ales Carol cel Mare, se ajunge la revigorarea ideii de Imperiu și imperialitate. Printre ideologi se numără Isidor din

¹⁹ Russel, *The germanisation of early medieval christianity*, Longman, London-New York, 1994, p.149

²⁰ August Frantzen, *Kurtze Kirchengeschichte*, Feinburg, 1995, p. 134.

²¹ Russel, op. cit. p.152

Sevilla care scria rugăciuni prin care se cerea Dumnezeirii ca Imperiul să devină formă atotstăpânitoare sau, textele elaborate la curtea regilor franci în care se spunea: „Împăratul este cel care domnește deasupra tuturor: sub stăpânirea lui se găsesc regii celorlalte regate”.²²

Forma finală a acestei teorii este întrupată la 24 decembrie 800, considerată a fi ziua renașterii Imperiului odată cu încoronarea lui Carol cel Mare de către papa Leon III. Evenimentul fusese oarecum așteptat, deși unii au fost surprinși de derularea acțiunii de încoronare.²³ Indiferent de circumstanțe, rezultatul a fost clar: Carol devine unicul rege al francilor și puterea lui se întinde peste o mare parte a Europei, din Frizia până în nordul Spaniei și de la Atlantic până în Thuringia. Cu excepția Insulelor Britanice, dominația francă se desfășoară în interiorul *limes*-urilor Imperiului Roman. Carol va primi titlul de „*patriciu al romanilor*” și apare tuturor drept protectorul Bisericii și papalității. Titulatura lui Carol cel Mare este explicită și prudentă în același timp: „Carol serenissim august încoronat de Dumnezeu, mare, pașnic împărat, domnind prin grația lui Dumnezeu, rege al francilor și longobarzilor”²⁴

„*Rex et sacerdos*” în același timp, Carol rămâne în primul rând rege al francilor și nu devenea împărat al romanilor, fapt subliniat de refuzul titlurilor de *romanorum imperator* sau *Semper augustus* specific împăraților romani. Pe de altă parte se va ocupa de supraviețuirea imperiului prin încoronarea încă din timpul vieții a fiului său Ludovic (813) care, mai târziu se va arăta mai hotărât decât augustul său părinte luându-și titlul de *august împărat*.²⁵

²² R. Folz, *The coronation of Charlemagne*, ed. Richard Sullivan, D.C. Heath, Boston, 1965, p.6.

²³ Eginhardt relatează că papa în cursul ceremoniei de Crăciun a pus coroana pe capul lui Carol, care nu a fost încântat de „surpriza” papei și, a declarat mai târziu că, dacă ar fi știut de planul lui Leon III nu s-ar fi dus la slujba religioasă, chiar dacă era ziua de Crăciun. Se mai discută dacă împăratul franc știa sau nu de intențiile papei, ori totul a fost o foarte abilă punere în scenă regizată de Leon III, elită francă; Alcuin și, într-o mai mică măsură de Carol însuși. Cf. L. Ganhoff, *The imperial coronation of Charlemagne: theories and facts*, Glasgow University Publications, 1949, p.8

²⁴ Le Goff, op. cit. p.329

²⁵ În 817 prin *ordination imperii*, Ludovic afirma că numai unul din descendenții sa poartă titlul de împărat iar ceilalți cu titlul de rege subordonat. Începea astfel diviziunea imperiului. Ibidem p.329

Deși imperiul carolingian nu a durat nici măcar un secol a făcut să renască o instituție mereu prezentă în mințile oamenilor, iar pe de altă parte a permis culturii antice să supraviețuiască. Încadrarea în structurile politice și religioase Imperiale a creat baza punerii în practică a ideii de renovatio imperiale.

În loc de concluzii am apela la afirmația spirituală a lui John M. Roberts „În ultimele sale decenii, Imperiul Roman amintea de pisica din Alice în Țara Minunilor fiind tot mai palid și mai șters în fine nu i-a rămas decât zâmbetul (adică conceptul abstract, spiritual - n.n.)”²⁶. „Zâmbetul Imperiului” i-a urmărit multă vreme pe germanici. Programul politic enunțat de Athaulf, acțiunile lui Teoderich sau ale lui Clovis și elitei france, vin să confirme acest fapt. Însă numai atunci s-a reușit încadrarea în structurile imperiului când s-a creat baza necesară, adică unificarea religioasă a invadatorilor și autohtonilor. Unitatea religioasă a dus la deplina amalgamare romano-germanică de aceea considerăm pe deplin justificată ideea conform căreia: „nu trecerea germanilor la arianism a fost importantă, ci botezul în rit catolic a lui Clovis (...) care a realizat cea mai importantă condiție a comunității etno – culturale medievale. Ori cea mai elevată formă de prezentare a acestei comunități a fost Imperiul creștin”²⁷

²⁶ John M. Roberts, op. cit. p. 134.

²⁷ Franzen, op. cit. p.32

STRIFE FOR A DREAM - SIR THOMAS ROE'S CASE WITH GABOR BETHLEN, PRINCE OF TRANSYLVANIA

Aniko Kellner

This short essay presents the struggle and strategies of an able diplomat driven by his convictions. It examines how he tried to make the idea of an alliance between the Prince of Transylvania and the Protestant Union a reality, and what motives he had for his unusual devotion in the service of a military plan.

When Sir Thomas Roe, resident ambassador of England, arrived in Constantinople in 1621, his instructions did not even mention Gabor Bethlen, Prince of Transylvania¹. However, due to Bethlen's active presence at the Sublime Porte, Roe asked for specific directions concerning the prince. London's reply stated clearly: he should never have anything to do with Bethlen.

After a couple of months the English resident realized it was impossible to meet that requirement. For Bethlen the Porte served as the centre of his diplomatic activity. He had a permanent representative there, the kapitihá, his envoys could reach Constantinople without having to pass hostile territories, and there he had the opportunity to negotiate with the representatives of the great western powers, England, France, the United Provinces and Venice, safely and most efficiently.

For this reason the Prince of Transylvania persistently sought to establish connection with the new English resident, and he succeeded with the marvelous idea of sending his envoy and the count of Thurn² to Roe together. The Englishman had no choice but to let them in with regard to the person of the count. During their visit he informed them that his task was to work for peace and they could count on him only if they sought the Emperor's pardon³. But the plans about the establishment of

¹ Richardson, S. (ed.) *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Court*, London, 1740

² General in the Thirty Years War on the Protestant side

³ Richardson, p. 76.

Bethlen as king of Hungary, the restoration of the Palatinate and a joint military activity against the Emperor for the liberty of the Protestant religion had a considerable effect on Roe. Although he remained loyal to his instructions as a diplomat, as a private man he yielded to the probable beneficial outcome of Bethlen's plan.

The Protestant cause was one of his chief concerns; he had strong antipathy towards Catholicism and thus the Habsburgs. On the top of it, he was in an intimate relationship with Queen Elizabeth, James I' daughter and the wife of Frederick, the Winter King, and would have willingly worked on the bettering of her fate⁴.

This way Roe could not resist long the temptation of Bethlen. Although he seemingly did not depart from his instructions, he started to interpret them in a way that allowed for some, though very limited, scope of action in favor of the Prince of Transylvania. He supported him at the Porte, to strengthen his position there, arguing to his colleague, Dudley Carleton, resident of England at the Hague, that he had no commission to seek Bethlen's ruin⁵.

Roe saw clearly that Bethlen and his affairs are intransparent for him to a great extent: „I have pulled the thorn out of the lion's foot, into whose den I dare not enter in hope of gratitude⁶”. Still, he had already become convinced that Bethlen could prove to be a good and efficient instrument in reaching the goals so dear to him as a private man.

In the spring of 1623 Bethlen expressed his readiness to start war against the Emperor and enjoyed the support of the Turk as well. Though Roe could not back him openly, he was enthusiastic about the war and strongly believed in the Protestant victory.

The intelligence of Bethlen's preparations for the peace struck Roe and triggered his absolute devotion to the cause, that could fulfill various, interrelated dreams of his: the acceptance of Gabor Bethlen in a union with the Protestant princes.

⁴ See more on their relationship in the two biographies of Roe: Brown, M. J. *Itinerant Ambassador: The Life of Sir Thomas Roe*, Lexington: University Press of Kentucky, 1970 and Strachan, M. *Sir Thomas Roe 1581-1644. A Life*, Chantry, 1989.

⁵ Richardson, p. 123.

⁶ Richardson, *ibid.*

To accomplish his aim, his attention had three main directions: the Porte, Gabor Bethlen and the decisionmakers in England. At the Porte his primary objective was to counteract the peace between the Emperor and Bethlen and the Emperor and the Porte and acquire a permission of the Sultan for Bethlen's military activity against Ferdinand.

The prince of Transylvania remained a puzzle for Roe throughout his embassy, he found him unreliable and inconsistent in nature, who governs his actions without any zeal, concentrating only on his own advancement. His major goals in Roe's perception were to become the king of Hungary and the ennoblement of his blood. However, Roe acknowledged the dependency of the prince to some degree on his two powerful neighbours, the Porte and the Emperor, and soon became convinced that only some support from the Protestant princes can help him free himself from their burden. Though he admitted his incapacity to discover Bethlen's "whimsical" nature⁷, he was completely convinced that the prince would happily opt for a coalition with the Protestant princes if he had the chance. This way he defined his own task in the persuasion of Bethlen that this coalition is realistic and can be accomplished soon.

As for the English decisionmakers, Roe aimed at their persuasion regarding the opportunity offered by Bethlen, for he considered it the most clear and obvious solution in the war. To his great disappointment London's reaction was slow and suspicious for different reasons. First of all James I had been reluctant to accept the irreconcilable opposition between the great powers and fashioned himself as the mediator of peace in Christendom. For this reason he promoted a friendly attitude towards the Emperor as well, whom Bethlen had attacked. Secondly, even after the direction of English foreign policy had changed, England had serious financial burdens, and was not willing to spend more. Thirdly, the new king from 1625, Charles I. did not find Constantinople the right place for an arrangement of a union, which slowed down the process, slow even in itself.

Under the threat of the peace treaty Roe realized that the picture of the Prince of Transylvania, which had been quite suspicious in the western minds, and was reinforced by his own

⁷ Richardson p. 312

initial reports, needed to be redrawn in order to make him more acceptable for a union. Thus he shifted in his argumentation from the egoist, selfish prince to the defenseless statesman, whose actions are directed by necessity. With the help of the Union this necessity could be overridden and thus Bethlen gained for more high objectives, like the case of the Protestant religion.

This project gained a more favourable ground when, following the fiasco of the Spanish match⁸ in the summer of 1624 James I. decided on war against the Emperor for the heritage of his grandchildren, and thus the evaluation of Bethlen among the English decisionmakers was ready to change. The new instructions called the resident to keep Bethlen in heart and procure the Turks to assist him JEGYZET.

However, these guidelines still lagged behind what was needed in Roe's opinion. He had already realized, that at that point the Turks were not willing to provide Bethlen with reliable assistance, the prince needed some aid and assurance from the Protestant powers to be capable of a lasting war. The best assurance, in his opinion, would have been an honorable match. The first letters in which he suggests this idea date from 1624⁹.

He embarked on a campaign to influence the views of the influential figures at the court in order to procure instructions that coincided with his ideas. He strongly believed that the alliance between Bethlen and the Union would have beneficial effects on both the liberty of Protestantism, the life of Elizabeth and her family, would enhance the glory of England, and decrease the significance of the Habsburgs and Catholicism. No wonder a dream supported by so many components relevant for Roe became the most important objective of his activity.

He spent the whole year of 1624 with working on the dissolution of prejudices associated with the prince and to open a door between him and the other anti-Habsburg forces. He produced a number of letters in which he vehemently reasoned for the acceptance of the Prince of Transylvania into the union. While constantly presenting arguments, he kept apologizing for the zeal that urged him to interfere with affairs out of his authority. Still, he preferred the extension of his limits to risking

⁸ James I. nourished plans of a marriage alliance between Charles the future king of England and the Spanish infanta until 1623.

⁹ Richardson, p. 304

the loss of such an opportunity. This was considerably more than what was expected from a resident ambassador and testifies Roe's severe emotional involvement in the issue.

In his persistent correspondence he skillfully harmonized the style and content of the letters with the person to whom he sent them. To the king¹⁰ he shortly described the Prince's lonely status, the advantages of his army, and with logical reasoning urged for some military act, which, together with Bethlen's forces, would result in a great success.

In his argumentation he combined practice and theory. He highlighted the beneficial effects of Bethlen's attack on the emperor's army, which, if it is done simultaneously with the western armies, would oblige Ferdinand to wage war in two fronts and thus divide his forces. First of all Bethlen's army could not be annihilated, for whenever in serious danger, Transylvania offered shelter for it. Other advantages lay in its character. It differed from the formal European armies, was capable of quick movements and the pay of the soldiers did not require a considerable amount of money in contemporary terms, since they plundered on the conquered territories. Though Roe regarded it as incapable to conquer or hold anything, it "will enforce the duke of Bavaria to look back to save his houses from fire"¹¹.

He presented the practical causes of why no Christian lands were in danger (a point so important for James I and definitely expected to be shared from a Christian king) even if the Turks entered the war openly. The condition of the Ottoman Empire was ideal from Roe's point of view¹². It was involved in a never-ending war against Persia and subjected the relationship with the Emperor to it. In Roe's perception Turkish reason of state dictated that they were more safe, if Ferdinand was also engaged in a war and had no spare armies to attack them, but they would definitely not be capable to concentrate their forces on the western borders.

To the secretary of state Roe did not mention theoretical or moral questions, he listed practical reasons, emphasizing reason of state. He attempted to convince him that Bethlen's forces could be used effectively, he is competent and, if feels

¹⁰ Richardson, p. 272.

¹¹ Richardson, p. 272.

¹² Richardson, p. 383.

secure, he is reliable. The best moment for an alliance with him had come. He only wants an authority to use the name of the King of England, with other princes of the Union, for it would both make him proud, and confirm him as one of them. In Roe's estimation Bethlen has full power, and since the Emperor also seeks an alliance with him, the king and the princes should have no scruple to do so. He urged for new instructions and an authority to negotiate¹³.

To the Archbishop of Canterbury, an active participant in politics, Roe also presented the practical benefit of Bethlen's acceptance, but put much more emphasis on the opposition of the most important theoretical objections. As far as theory was concerned, Roe was perfectly aware of all the arguments against the prince, since he had also proclaimed them before his point of view altered. The two most important objections regarding Bethlen were that he rebelled against his lawful sovereign¹⁴ and that he would bring the Turks to Christian territories, which would result in new conquests of the infidels.

To these Roe replied that Bethlen was a free prince. The Emperor was not his sovereign, and only formally was he a vassal of the Turks. The former treated him like any of the electors, received his embassies (a mark of sovereignty by some theorists of the law of nations¹⁵), the latter could not practice real superiority over him, due to the desperate state of the Ottoman Empire.

He lengthily elaborated on this question to dissolve the strong scruples of the archbishop. He argued that though James I. did nourish any distemper by a subject against his own prince, but Gabor should not be refused on that ground. Gabor Bethlen is "a free prince to us, in our consideration of him and in his owne estimation of himself". The emperor in that quality treats, makes peace, and would make league with him, and courts him more than any elector of Germany, which well depicts how important a weapon Bethlen could be. Even the fact that he pays tribute to the Grand Signor is just a formality, and does it not as a mark of servitude but for his own advantage. like with a prince

¹³ Richardson, p. 347.

¹⁴ James I regarded the Emperor as Bethlen's sovereign

¹⁵ See Alberico Gentili *De Legationibus Libri Tres*, English translation: New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1924. p. 76.

*sui iuris*¹⁶.

It deserves attention that he refuted the rightness of theoretical objections on the basis of practice. Roe regarded Bethlen a free prince because the emperor and the prince did so as it was mirrored in their actions. He did not cite nor even referred to any documents, laws, and historical examples in his argumentation. Bethlen is a free prince on the basis of his and the others' behavior. The resident's remark, that "he is a free prince to us" is ambiguous and seems to convey a deeply pragmatic approach to the issue. „To us" implies that different interpretations are possible, in accordance with different perspectives. What is more, these perspectives are highly influenced by reason of state: Bethlen „is the most necessary instrument". Roe's hidden suggestion is clear and logical: Bethlen should be considered a free prince and then his services can be used with good conscience, the whole case is just a matter of good choice, that of the appropriate approach.

He underlined that Bethlen's fight with the Emperor would not result in new Muslim conquests of Christian lands. Despite the fact that Bethlen used the Turks for his own ends in Hungary, his reputation was that he would give them not one foot of ground¹⁷.

Beside trying to persuade the archbishop, that no Turkish soldier will step on new Christian land, Roe also wanted to dissolve the comprehensible ethical objections of a Christian prelate concerning any kind of cooperation with the infidels along the lines of reason of state.

He discussed both the practical and the theoretical side of the matter. Roe underlined that history had witnessed great states seeking the Turks directly in their necessity. Francis I of France, the house of Aragon in Naples, and even the Pope had sought connection with the Porte sometimes, which Roe referred to as a proof for its acceptability. His logic justifies these powers on the ground of reason of state, claiming it was a general and accepted rule in politics and war¹⁸.

One of the strongest arguments of Roe to the Archbishop in favor of the prince was the fact that Bethlen confesses the

¹⁶ Richardson, p. 382-383

¹⁷ Richardson, p. 314.

¹⁸ *ibid*

same Protestant religion. Neither Bethlen nor the English partner cared about the differences between Anglicanism and Calvinism. They both referred to their common religion as a unifying force, as a factor calling for cooperation against the Emperor. In their rhetoric Christendom was divided between two religions: Catholic and Protestant. Roe considered it more suitable to trust a prince who so constantly professed the Protestant, in his view the superior, religion¹⁹.

As far as Elizabeth, Queen of Bohemia was concerned, Roe aimed at affecting both her emotions and logic. He described Bethlen as a lonely and thus defenseless prince who had no other choice than to apply disgraceful solutions, that is treaty with the Emperor and aid from the Turk, in his necessity. If he could acquire real comfort from Germany, he would surely never make peace with Ferdinand until all his allies would agree. But without concrete help from their part, he will secure himself the best ways he can, that is he reconciles with the Emperor. Though he does not pronounce it explicitly, he implies that the responsibility lies with the Protestant princes²⁰. In addition to the touching, desperate circumstances of the prince, he also mentioned reason of state. He claimed that Bethlen's fortune was so great at that time and rightfully could be expected to become even greater, that reason of state dictated his being taken in better consideration²¹.

To the Prince of Wales, not a frequent partner in Roe's correspondence, he thoroughly presented the whole case, repeating what had been already said about the advantages of the alliance with the prince. He also shared with him his suggestion so far presented only to Elizabeth and Dudley Carleton: the Prince should be given a wife. He most probably intended to use the channel from brother to sister to give a great emphasis to his advice, which he esteemed to be of crucial importance beside the fulfillment of Bethlen's ambitions in Hungary, to become the king of the country: "To confirm him, two things must be offered to him: some honorable match in Germany, where there is no want of Dutch princesses, and a promise to maintain him in his

¹⁹ *ibid*

²⁰ Richardson, p. 254.

²¹ *ibid*

pretences to Hungary²²”

While Roe wrote one letter after the other to procure Bethlen's elevation into the league, and pretended that the sole obstacle in its way was the hesitation of the Protestant states, he worked extremely hard to keep the prince on the side of the Union, or at least in the middle. Although he was convinced of the overall positive effect of a future alliance on the prince, he feared Bethlen would not wait for it long, but rather come to an agreement with the Emperor. Naturally he did not share his doubts with those, whom he wanted to persuade. It was understandable from his point of view but still contradicted the principle that the ambassador is the eyes and ears of the state, and thus his task is to inform his master about every important detail.

Roe discussed all his incertitude with the two English residents he regularly corresponded with: Dudley Carleton and Sir Isaac Wake²³. In his letters to them he described Bethlen as he perceived his personality through his actions, and although he managed to divert the prince from peace, Roe had no reason to hide his own scruples about whether the prince could be won and he was not only pretending²⁴. He was aware that Bethlen sent messengers both to the Emperor and to the Protestants to see which has a more advantageous offer for him²⁵.

His instructions did not allow for as big a scope of action as he would have needed to achieve his plans, and though he permanently asked for new ones, nothing arrived. They were loose enough to provide him with considerable scope of action, but he had no right to suggest the Turks start war against Ferdinand, neither to call for Bethlen's support. The most he could do was to share his own interpretation of the situation and his suggestions with the influential people at the Porte and the kapitihā, which definitely did not prove to be as effective as it would have been with authority. He had no basis to talk about anything more with the kapitihā than a dim framework of a possible future cooperation, while Bethlen evidently expected concrete propositions. Still, to achieve the most that is possible, he

²² Richardson, p. 286.

²³ Sir Isaac Wake was the resident ambassador of England in Venice

²⁴ Richardson, p. 354.

²⁵ Richardson p. 388.

supported him full-heartedly through his influence at the Porte.

The English resident embarked on the role of a coordinator. He was convinced that no one else had such an overlook on the prince and his affairs, on the characteristics of the region and the situation itself as he, thus he was entitled and morally obliged to supply anyone who counted with advice: ambassadors should be sent to the prince and he should be taken into the Union. To Elizabeth he also added: Gabor Bethlen ought to be given a wife from the relatives of a Protestant prince²⁶.

Finally, in March 1625 the connection was established between the Protestant forces and Bethlen. The prince received letters from the Netherlands, from France, from Mansfeld²⁷ and the count of Thurn. The news doubled Roe's enthusiasm; he desperately fought for the favorable Turkish attitude concerning the prince's possible attack on Ferdinand, and nourished great expectations of his future tasks as those of an indispensable mediator.

Despite all his zeal and determination, Roe received nothing but silence from London. One of his letters to Elizabeth, dated in November 1625, was full of complaints. He did not know how to proceed, he spent his own money just to keep the prince on their side, and, worst of all he was watching the opportunity passing, not being able to seize it²⁸.

He was afraid of the threat of being disgraced, and he listed his main drives to justify his devotion: "my own conscience, the zeal of his majesty's and your service, and the true love of my country did overrule all other passions"²⁹. His honest confession in this letter reveals his main motivations and concerns: conscience occupied the first place and one can detect „patriotic“ feelings both in the directions of his country and his religion. Besides, the interest of Elisabeth was one of his chief concerns.

He realized that his activity had overstepped the limits set for an ambassador, and could have resulted in disgrace, or at least disapproval on the king's part. Still, his zeal had long taken

²⁶ Richardson, p. 382.

²⁷ General in the Thirty Years War on the side of the Protestant Union

²⁸ Richardson, p. 458.

²⁹ *ibid*

leadership in him. That was the reason why he spent a considerable amount of money on gifts and information out of his own pocket.

He was again one step ahead of the princes. He clearly saw that Bethlen would not break with the emperor unless he had received all the guarantees for a cooperation with the Protestants and the mutual respect of each other's interests. Despite the princes' expectations, the simple fact of addressing the Prince of Transylvania and being willing to negotiate with him did not have chatartic effect on him. Bethlen did not intend to let the emperor's hand until he did not hold the Protestants' one firmly. For this reason Roe pressed for an agreement that contained concrete elements. Although he felt frustrated because of his seeming neglect, it did not affect the quality of his work and ideas.

He could acquire Bethlen's demands from the kapitihá. They consisted of four articles plus a requirement for the residents at the Porte to acquire commission to treat with him. The articles were the following:

1. He might be admitted into the Union, with condition that no peace should be concluded without his knowledge and comprehension.
2. The princes should maintain an army of 20 000 men, under the conduct of the count of Thurn in Silesia or Bohemia.
3. In respect of his great charge he might be supplied with 500 000 crowns.
4. The resident ambassadors at the Porte should have order to be assistant to him when occasion requires³⁰.

Having heard the demands Roe realized his task in the near future would be to work on a reasonable compromise. The demands of Bethlen, except for the first one, were unacceptable and totally unrealistic. For 500 000 crowns the Union could get a much better army than Bethlen's and if they had 20 000 spare soldiers to be sent to the area, they would not need the prince at all.

Whether Bethlen seriously thought that the fulfillment of these demands was indispensable for his success or he wanted to create a good basis for a bargain, or believed that he had in his power to balance the scale and determine the winner side,

³⁰ Richardson, p. 401.

which made him unrealistically precious for both parts cannot be discovered. Many of the prince's actions are without clear explanation even today, due to the fact that he directed his foreign policy alone, giving only orders to his servants without letting any insight into his plans. He brilliantly conducted his affairs in such an intransparent way that usually he dictated. Roe was aware of Bethlen's troublesome character, but strongly believed that the union could offer the prince what he sought and thus totally gain him.

On the basis of this belief he reminded Elizabeth of the idea to give Bethlen a wife on the analogy of the same attempts from the emperor's part: "if the marquess of Brandenburg be content to give him his sister, which will be a great tie upon him, and much reputation and strength to the religion...your Majesty in your wisdom will apprehend the opportunity, and procure the king of Bohemia ... to conclude the match"³¹.

Elizabeth skillfully completed the task, and Catharine of Brandenburg got married to Bethlen in March 1626. On that occasion the resident sent a letter with his greetings to the prince. Though he had no instruction to do so, he thought it fit in the general framework, and hoped to strengthen the prince's decision with it. Besides, he felt considerable proud over his plan had become reality.

The curse of the silence from England did not only lie in the limitation of the resident's scope of action, but meant isolation from information. Roe strongly felt that he might lose his capacity to have an overlook on the situation. He could rely only on the information spread by Bethlen or the enemy.

His correspondence with Isaac Wake and Dudley Carleton became more frequent, which enabled him with a some intelligence regarding the objectives of the king and the current military events. And, at least that important, they discussed and analysed the situations, shared their opinions with one another. Their correspondence reveals that Roe excused himself for his crossing the boundaries set for a resident on the basis of his belief of the sure success at the end. He argued that the effect of his work will justify his endeavours³².

³¹ Richardson, p. 458.

³² Richardson, p. 496.

The idea to be judged by the effect of his work, that is the final outcome, correlates the theory of reason of state, and shows where the path that Roe stepped on with his first, shy distinction between the form and the „real“ content of his instructions led. Theoretically no resident could have vindicated such freedom for himself.

An emotionally highly disturbing factor for Roe was the fact that France moved quicker and expressed her readiness to support Bethlen's campaign with money. The French resident received commission to negotiate with the Prince. Roe was much offended to see the French, whom he strongly disliked, take his place. Most probably it was not only rhetoric from his part to lament over his being unworthy of such a commission. The other residents had already received it, and, since they all had it with reference to the English one, paradoxically he seemed to hinder the process³³.

In April the negotiations at The Hague brought concrete results, Bethlen and the confederation seemed to agree. The money supply, 2000 pounds from the part of England was to reach the prince via Venice and Constantinople. These developments together with the secretary of state's explanation of the long silence and assurance of the king's approval made Roe optimistic and more relaxed. Now that the prince negotiated directly with other princes, less responsibility rested on his shoulders. He wrote a couple of letters to Bethlen

to flatter him and thus keep the spirit high in him.

“You have now begun to enter into a more honorable and secure way, by a confederacy with those princes, who by the common bond of one Christian faith, will nor forsake their allies, nor being wanting to their own honors: and I hope such shall be the success of your victorious armies, that there is before you a royal reward and crown. There rests nothing to the perfection of so many labors and to the satisfaction of so many princes, and the discharge of your own honor engaged, then to begin that glorious work. I have received assurance from your ministers that already you have passed the Rubicon...I wish your Highness his [Caesar's] success, *ut veniat, videat, et vincat, princeps Caesaris*³⁴”.

³³ Richardson, p. 176.

³⁴ Richardson, p. 540.

The summer of 1626 witnessed preparation for the war. Bethlen was determined, his agents and ambassadors visited Roe first upon their arrival to Constantinople, to harmonize their diplomatic actions at the Porte, and to enjoy the beneficial effects of the Englishman's influence. Although, to his great sorrow, he still lacked the commission to advise war at the Porte, he supported the case of the war and thus Transylvania as well. For this reason he applied all his influence and a nice sum of money to procure the investiture of Catharine, as the future Princess of Transylvania³⁵.

Due to the activity of Roe a new system developed in his connection with the decisionmakers in London. He embarked on various actions, excused himself in case he had overstepped some limits and expected the approval of the court, which in most cases arrived. However, it was a risky solution that Roe most probably would not have applied, if he had not been so devoted to the case. He himself was aware of its danger. He saw it clearly that if he had exceeded his limits, the blame will rest only with him and the glory, if any, would be his masters'³⁶.

September and October were filled with the news of successful maneuvers and victories. Though Roe believed only the half of them, they still seemed to ensure Protestant victory.

The hopes of the quick and glorious victory vanished in the air in a shockingly short time. In December Bethlen started negotiations with the Emperor. When the news about it reached the Porte, the resident became both outraged and desperate. He demanded explanation from the kapitihá and pressed for appropriate working conditions in his letter to the secretary of state.

After the first shock Roe discovered that the prince still pretended to be on the Protestant side. Again, the argumentation about his defenseless state arose, claiming that the delay in payment was the main reason for this step. He wrote a letter to Bethlen and assured him of the unchanged intentions of the king of England and wrote to England to urge for the money agreed with the prince, without which he would not move, but "if he touches money, there is no doubt he will break with the

³⁵ Richardson, p. 560.

³⁶ Richardson, p. 478.

emperor tomorrow”³⁷. The prince answered his letter, gave account of his motives and assured Roe of his will to continue the fight next spring. Still, no matter what Bethlen and Roe planned, the Porte interfered with these hopes.

The faction that opposed the war with the Emperor gained power and the Sultan made peace with the Habsburg Empire. In Roe’s understanding it definitely complicated the situation, but could not have had severe effect on Bethlen. He reminded captain Quadt³⁸, that the prince fashioned himself and was regarded as a free prince, treated in that quality and styled himself as *Gabriel Dei gratia*³⁹ in his writings. Only in that nature did the other princes associated with him, they would have never descended to enter in an alliance with a subject who absolutely depended on another’s will. He strongly believed that the prince was truly able to separate himself from the Porte in this question and could not detect any reasons why he should stick with Ferdinand.

Thus he considered the delay of the promised sum the sole hindering factor. He interpreted Bethlen’s act as a gesture towards his allies, to make them understand he would not march without money. Roe had not received the agreed sum from London, and without it he was reluctant to promise Bethlen anything. Honesty was a key virtue for him.

By the end of the summer in 1627 it became evident that no war could be expected from these parts. Bethlen made peace with the Habsburgs and, what is more, blamed Roe to a great extent for the events taking that direction. The resident was deeply offended and immediately wrote to the Prince: „ I have justified myself, not as I could, but as I thought sufficient, with civility, in respect of the name of a prince ... if I have been too sharp, or too plain, it will be some defense to me, that I was accused, and nothing is so tender as honor⁴⁰”.

Still, the diplomat convinced the private man in him, he was careful not to say anything that would enhance the distance between Bethlen and the Protestant side, and decided to leave his

³⁷ Richardson, p. 646.

³⁸ Bethlen’s extraordinary ambassador to the Protestant powers, who attended the formation of the treaty at the Hague

³⁹ As the king of Hungary, thus a sovereign ruler

⁴⁰ Richardson, p. 699.

door open for the prince's ambassadors, in case he wanted to approach him again. However, he did not nourish hopes concerning the prince and regarded all his work ending up in total failure. He constantly excused himself in his letters and asked only to be judged, "per affectus, non per effectus"⁴¹. He regarded his failure absolute, since not even his „individualistic” attitude to his profession brought result. But could he really count on a favorable assessment of his work on the basis that he aimed at good objectives?

Sir Isaac Wake had long not shared Roe's fixed idea about the role Bethlen could play in the war. He soon realized that the prince could not be trusted at all. It was only the resident in Constantinople, who still hoped for the improvement of the situation. Absurdly enough, at the end he defined the basis of his expectations in the untrustworthy character of Bethlen, who would surely betray Ferdinand as well⁴². He repeated that money and some support to achieve his own goals would chain the prince to the Union.

By the time he left Constantinople for London in June 1628, his hopes concerning Bethlen had revived again, due to the latter's new allusions to a possible cooperation with the Protestants. Roe could not resist the temptation and was willing to continue the work.. He promised the prince to work for their common goals, and he kept his word. In London he managed to persuade the king to procure the joining of Bethlen's troops with those of the king of Sweden. For this reason he traveled to Poland to achieve the dissolution of the conflicts between Sweden and Poland, thus opening the way for the Swedish army towards Northern-Hungary⁴³. Whether this plan was more realistic than the others concerning the prince could not be proven, as the death of Gabor Bethlen put an end to it.

⁴¹ Richardson, p. 772.

⁴² Richardson, p. 776.

⁴³ Brown, p. 178-179

ROLUL POLITIC AL FEMEILOR DIN SOCIETATEA MEDIEVALĂ ROMÂNESCĂ. PROFILE ISTORICE: RUXANDRA LĂPUȘNEANU ȘI ELISABETA MOVILĂ

Georgeta Fodor

**THE POLITICAL ROLE OF WOMEN IN THE ROMANIAN MEDIEVAL SOCIETY.
HISTORICAL CHARACTERS: RUXANDRA LAPUSNEANU AND ELISABETA MOVILA**

Abstract

All the historians agreed that the Medieval society had been dominated by males, thus the Romanian medieval society makes no exception to that.

The present study's aim is to prove that some women were able to elude this male dominancy. For proving this we choose two examples, two rulers' wives that played a role in the political life of Moldavia during the Middle Ages. These two characters were Ruxandra Lapusneanu and Elisabeta Movila. As I have already mentioned they were married with two Moldavian rulers: Alexandru Lapusneanu and Ieremia Movila. The reasons why we choose these two examples are very easy to understand as their actions remained in history due to the medieval chronicle. These are the documents which captured their involvement in the political life.

Ruxandra Lapusneanu's political role started only after her husband died. Only then and due to the fact that their son was underage Ruxandra could rule the country. Grigore Ureche is one of the chroniclers who described Ruxandra's ruling period. Extremely important is the way in which he describes the interregnum period. Ruxandra is described as being very wise, leading the country according to the nobility's wishes.

Elisabeta Movilă is the second example taken. She was married with Ieremia Movila. Her case has some similarities with that of Ruxandra Lapusneanu as Elisabeta's political role also started after her husband's death. She was also a member of the regency which was formed by the Moldavian nobility. So, she, as Ruxandra Lăpușneanu did, ruled the country in her son's name. But she tried to elude the "normal" limits in the sense that she tried to make sure that her sons will rule the country. Some of the documents describe on details all the actions which Elisabeta did for keeping the crown in her family.

The question that we try answering was that of how was it possible for these two women to play a political role at the highest level of the country. One answer to this question could be found in the Romanian medieval laws and traditions. We are considering here the women's legal status once they remained widows. As a widow Romanian medieval woman benefited of a full juridical capacity this meaning that they could lead the family's problems as men did. So the rulers' wives once their husbands died and provided only that they had underage sons, could get involved in the country's political life. Only they had the possibility and the resources necessary for leading the country. But they could not assume the leading role directly so they had eluded the traditions, leading the country in their sons' names. In deed the politics during the Romanian Middle Ages was dominated by men but, from time to time, when the conditions allowed it women could have got involved in political life. In deed they remained some how "in the shadow" needing an "excuse" for ruling. But the reality can not be denied and that is that some women had ruled as part of the regency.

Femeile, „ele sunt bune de bocitoare din cauza ușurinței cu care varsă lacrimi dar afacerile serioase nu le privesc”¹

Ana Comnena

Astfel descria una dintre cele mai culte și renumite femei din Imperiul bizantin condiția feminină. Să fi fost oare un simplu exercițiu de oratorie, să fie oare o concluzie fundamentată pe cultura și educația autoarei? Afirmația rămâne deci grăitoare pentru cei interesați de istoria femeii deoarece nu face decât să adâncească convingerea și mai ales concluziile istoricilor referitoare la exclusivismul masculin care a dominat societățile medievale. În acest context și fapt confirmat deja de istorici societatea medievală românească la fel ca și societatea medievală occidentală rămâne o societate dominată de elementul masculin. Ca atare și politica rămâne domeniul privilegiat al bărbaților. Astfel cum exercitarea armelor este exclusiv masculină la fel și exercitarea conducerii, a comenzilor rămâne un privilegiu al masculinității.

Dar în pofida acestor fapte izvoarele medievale fie ele occidentale, bizantine sau românești au consemnat nume de

¹ L. Brehier, *Civilizația bizantină*, Buc., 1994, p. 19

femei care nu s-au limitat doar la îndeplinirea atribuțiilor ce decurgeau din calitatea de soție sau mamă. Avem personalități feminine care s-au implicat în viața socială, în cultură și chiar și în politică. Țările române nu fac deci nici ele excepție, documentele consemnând cazuri de femei care au jucat un rol în viața politică a Moldovei sau Țării Românești. Dat fiind faptul că exercițiul politic era condiționat de statutul social este firesc că doar femeile din clasele superioare puteau să joace un rol politic. Dar apartenența la clasa nobiliară nu era suficientă pentru că numai un număr foarte redus de femei din acest grup social și-au depășit condiția. Se au în vedere aici, soțiile de domn, singurele care în Țările române au reușit să ocupe o poziție preeminentă în viața socială și de stat. Faptul este lesne de explicat dacă ne raportăm la tradiția politică precum și la normele juridice existente în Țara Românească și în Moldova. După cum au afirmat istoricii români precum A.D.Xenopol, A. Pippidi, N. Stoicescu, etc., domnia s-a dezvoltat după tiparele modelului curții bizantine unde împărătesele erau încoronate și se amestecau deschis în problemele de stat². Cazul doamnelor române este similar dacă nu identic, astfel prin calitatea ei de doamnă dar și datorită averii personale sporite prin apanajul creat de domn prin afectarea unor venituri³ ea a beneficiat de elementele favorizante pentru exercitarea unei influențe în politica de stat: prestigiul și bogăția.

Dar principalul atu pentru ca doamna să poată îndeplini un rol în viața politică rezidă din interpretarea normelor juridice valide în cele două țări române. Istoricul V. Al. Georgescu afirma că domnia a folosit precedentul bizantin în multe dintre elementele structurii sale: titulatură, puterea absolută, concepția teocratică asupra puterii⁴. La această concluzie putem adăuga și faptul că nu numai instituția domniei a preluat modelul bizantin ci și dreptul public și privat au suferit această influență. Suntem interesați aici de statutul juridic al văduvelor. Acesta schimba radical condiția femeii, prin văduvire ea beneficiind de capacitate juridică deplină. Astfel, prin extensie,

² O. Sachelarie, N. Stoicescu, *Instituții feudale din Țările române*. Dicț., Buc., 1988, p. 162

³ *Ibidem*.

⁴ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Buc. 1980, p. 70.

în calitate de mamă, doamna o dată rămasă văduvă exercita tutela asupra fiilor minori. În această calitate, doamnele intrau în componența regenței domnești, iar unele dintre ele vor reuși chiar să domine aceste regențe și deci să ia parte „netutelte” la viața politică a țării.

Vizavi de acest aspect Petre Strihan nota într-un studiu consacrat regenței în dreptul feudal românesc faptul că, spre deosebire de regența apuseană, în Țările române, regența a fost folosită numai în caz de minoritate a domnului și că majoritatea regenților au fost femei⁵. Astfel de cazuri sunt consemnate atât în Țara Românească cât și în Moldova pe întreaga perioadă cuprinsă între secolul al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XVII-lea adică atâta timp cât principiul electivo-ereditar, chiar deteriorat, mai îngăduia existența pe tron a unui domn minor⁶. Dintre doamnele care au îndeplinit calitatea de regente se numără: Despina, soția lui Neagoe Basarab; Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul; Ruxandra Lăpușneanu, soția lui Alexandru Lăpușneanu; Elisabeta, soția lui Ieremia Movilă, Marghita, soția lui Simion Movilă, etc.

Numărul de consemnări documentare ale acestor doamne regente nu ne permite tratarea tuturor, însă putem distinge 2 cazuri de regente reprezentative și anume cel al **Ruxandrei Lăpușneanu** și cel al **Elisabetei Movilă**. Ele sunt cu atât mai relevante cu cât permit istoricului și identificarea opiniei pe care autorii -bărbați- ai cronicilor și documentelor moldovene au avut-o vizavi de regențele lor. Avem în față două soții de domn a căror regențe au provocat reacții total opuse una celeilalte. Din această perspectivă prezentul studiu se vrea a fi o încercare de a identifica motivele care au determinat contemporanii celor două doamne să aibă un punct de vedere atât de distinct față de acestea.

Ruxandra Lăpușneanu, fiica lui Petru Rareș, căsătorită, a doua oară, cu domnitorul Alexandru Lăpușneanu este deci una dintre doamnele care au reușit să-și depășească condiția de soție de domnitor și de mamă. Documentele nu atestă că ea ar fi jucat vreun rol în viața politică în perioada anterioară decesului soțului ei. Ruxandra nu apare în cronici, în perioada domniei lui

⁵ P. Strihan, *Regența în dreptul feudal roman*, în *Studii revista de istorie*, 1979, nr. 32, p. 687-703.

⁶ Ibidem.

Alexandru Lăpușneanu, decât în contextul conflictului acestuia cu Despot când Ruxandra fusese trimisă împreună cu copiii ei în cetatea Chilia.

Rolul politic al Ruxandrei începe abia după moartea lui Alexandru Lăpușneanu când domnia i-a revenit fiului acestuia Bogdan (1568-1572). Datorită faptului că acesta era minor mama sa, Ruxandra va fi aceea care va exercita regența. Nu singură, sau cel puțin nu oficial, pentru că îi va avea ca și îndrumători pe „Gavriil logofătul și Dimitrie hatmanul”⁷. Deși cronica lui Ureche de mai târziu o acuză că s-ar fi învoit la moartea prin otrăvire a soțului ei ⁸ și că N. Iorga consideră că și Ruxandra, ca și sora ei, Chiajna, ar fi putut să deprindă toate tainele răutății de la soțul ei⁹ totuși cronicile prezintă regența ei într-o lumină favorabilă. **Cronica lui Azarie** reprezintă unul dintre izvoarele care ne demonstrează acest fapt. Redând istoria Moldovei între 1551-1574 și deși o cronică oficială scrisă din porunca lui Petru Șchiopul, cronica, fiind contemporană cu evenimentele pe care le descrie, reprezintă un document foarte valoros. Cronicarul moldovean descrie această perioadă a regenței din momentul în care „Bogdan a primit steagul domniei”¹⁰.

Din textul cronicii reiese clar că Ruxandra este conducătoarea regenței conducând cu „minte de bărbat” dar cu suflet mare și „împodobită de înțelepciune”. Potrivit aceluiași cronicar ea a condus țara menajând boierimea cinstind „cu mii de binefaceri pe cnezii care erau sub dînsa și-i mîngîia cu daruri foarte bogate și de mare cinste”¹¹. Aceeași atitudine a avut-o și față de cei „neputincioși și săraci”, față de cei „vîrstnici” precum și față de Biserica ortodoxă și clerul ei¹². Cronicarul lasă să se înțeleagă, de asemenea, că acest șir de binefaceri ar fi continuat dacă nu ar fi fost întrerupt de moartea prematură a regentei care a domnit alături de fiul ei 2 ani și 9 luni.

Cu excepția cronicarilor documentele din perioada regenței care să consemneze acțiunile Ruxandrei aproape că

⁷ *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1959, p. 142.

⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1955, p. 146.

⁹ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Buc., 1992, p. 71.

¹⁰ *Cronica lui Azarie*, p. 147.

¹¹ *Ibidem*,

¹² *Ibidem*.

lipsesc cu desăvârșire. Atare fapt ne certifică concluzia că politica ei s-a manifestat indirect. Ruxandra nu semnează documentele în calitate de conducător al țării ci doar în aceea de mamă a domnitorului Bogdan. Un astfel de document este cel din 1570 prin care „Bogdan Lăpușneanu voevod și mama sa Ruxandra răscumpără toate averile mănăstirii Dohiariu de la Sfântul Munte iar călugării se obligă să respecte dorințele lor”¹³. Această lipsă a documentelor oficiale semnate de regentă îndreptățește concluzia lui P. Strihan care nota faptul că regenta, în general, nu semnează documente domnești¹⁴. Aceasta nu a însemnat că Ruxandra nu a participat la conducerea efectivă a țării ci doar că, potrivit uzanțelor doamna, probabil și pentru a nu stârni susceptibilități și pentru că nu putea înlătura prejudecățile epocii, a rămas în umbră preferînd să administreze țara indirect. Pe de altă parte, în cazul în care rolul Ruxandrei în regență ar fi fost unul ne semnificativ cronicile nu ar fi înregistrat sau nu ar fi avut cum să descrie perioada regenței ca pe una plină de „binefaceri”. Mai mult regența ei nu ar fi rezistat posterității. **Cronica lui Grigore Ureche** reprezintă din această perspectivă un izvor foarte important, iar faptul că autorul rămâne tributar scrierilor mai vechi nu trebuie să fie înțeles ca fiind o simplă preluare fără discernământ a informațiilor deoarece, fără îndoială că el nu le-ar fi preluat dacă nu le considera importante. Autorul descrie deci în același spirit ca și Azarie perioada regenței Ruxandrei: „lucrurile țării le ocârmuia mumă-sa, Roxanda, că era o fă/mee destoinică și înțeleaptă, cu dumnezeire, milostivă și la toate bunătățile plecată”¹⁵. Cronicarul nu omite însă să redea și circumstanțele și de fapt implicarea Ruxandrei în moartea soțului ei: „mai apoi episcopii și boierii înțelegîndu acestu cuvîntu și mai a denadinsul Roxande, doamnă-sa, temîndu-se de un cuvîntu ca acesta ... știind cîtă groază și moarte făcusă mai nainte în boierii săi, temîndu-să doamnă-sa să nu pață mai rău decîtu alții, l-au otrăvit și au murit”¹⁶.

Acesta pare însă a fi singurul episod –foarte puțin plauzibil- care „întunecă” personalitatea Ruxandrei dar chiar și

¹³ D. I. R., A., *Mold.*, XVI, vol. II, 247, p. 235.

¹⁴ P. Strihan, op. cit., p. 693.

¹⁵ G. Ureche, op. cit., p. 147.

¹⁶ Ibidem, p. 146.

aceast pare să fi fost, în opinia cronicarului, ca fiind unul explicabil dacă nu chiar unul necesar pentru a salva țara și mai ales boierimea de politica autoritară a lui Alexandru Lăpușneanul.

Ca atare și în viziunea cronicarilor citați Ruxandra a rămas în istorie ca o regentă care a condus Moldova conform unui model politic fundamental opus celui promovat de soțul ei, rămas în posteritate ca și un persecutor al boierimii.

Nu putem însă să nu ne întrebăm dacă în spatele acestor descrieri favorabile nu se ascunde și altceva. Cum s-ar putea explica lumina favorabilă în care cronicile descriu perioada regenței Ruxandrei? O explicație ce ar putea fi luată în considerare este aceea că această atitudine pozitivă față de Ruxandra s-ar putea justifica prin politica promovată în raport cu boierimea și anume de menajare și chiar de întărire a privilegiilor ei. De asemenea comparativ cu domnia soțului ei este clar că regența Ruxandrei a reprezentat o perioadă de acalmie, un moment de respiro pentru boierimea persecutată de domnitor. Pare-se deci că atitudinea îngăduitoare a Ruxandrei față de boierime este cea care i-a determinat pe cronicari, boieri și ei, să descrie regența în lumina cea mai pozitivă.

La un interval cronologic relativ scurt după regența Ruxandrei cronicile moldovene atestă la conducerea țării Moldovei alte 2 regente provenite din aceeași familie: Marghita, doamna lui Simion Movilă și Elisabeta, doamna lui Ieremia Movilă. Cazul Elisabetei este cu atât mai reprezentativ cu cât acțiunile ei în plan politic sunt mult mai incisive, ea încercând prin demersuri clare să asigure domnia pentru fiii săi. Din punct de vedere cronologic acțiunile sale încep abia în 1607 când domnia a revenit fiului său minor Constantin, adică după moartea lui Simion Movilă, cumnatul ei. Inițial pe tronul Moldovei este ales Mihail, fiul minor al lui Simion Movilă care nu domnește însă decât foarte puțin din septembrie până în decembrie 1607. După această domnie foarte scurtă pe tronul Moldovei accede Constantin Movilă, fiul lui Ieremia Movilă și al Elisabetei. Potrivit cronicilor Elisabeta a jucat un rol major în asigurarea tronului pentru fiii săi. Astfel **Miron Costin** nota în **Letopisețul** său faptul că: „moartea lui Simion vodă precum au rămas den om în om în țară poveste, au murit otrăvit de

cumnată-sa, de doamna lui Ieremia-vodă”¹⁷. Același cronicar justifica această crimă, precum și acțiunile ulterioare ale Elisabetei tocmai prin ambițiile politice ale acesteia: „trăgîndu domnia mai curîndu la feciorii săi, temîndu-se că se vor întemeia feciorii lui Simion vodă la domnia țării”¹⁸.

Aceste ambiții politice nemăsurate vor fi evidente pe perioada regenței sale și aceasta în pofida faptului că ea, ca și Ruxandra Lăpușneanu, nu a exercitat în mod deschis puterea, nesemnând documente oficiale în altă calitate decât aceea de mamă a domnitorului. Un astfel de document este cel emis la 10 mai 1608 prin care „doamna Elisaftea, mama domniei sale domnul poruncește ureadnicului din târgul Botoșani să dea legat pe Ursul țiganul cu tot sălașul lui , lui Gheorge vornic”¹⁹. Acest document poate de asemenea să fi fost semnat în calitatea sa de administratoare a acestui târg știut fiind faptul că începînd de la Petru Rareș veniturile târgului Botoșani erau ale doamnei. Dar în ansamblu concluzia rămîne aceeași și anume că regentele evită să semneze documente oficiale în calitate de conducător al țării preferînd sau fiind obligate de uzanțe să se folosească de titlul de doamnă, mama a domnitorului. Un alt exemplu în susținerea acestei concluzii ne este oferit de un alt document, extern în care apare numele Elisabetei, document în care aceasta semnează astfel: „din mila lui Dumnezeu văduvă a Domnului și voievodului țării Moldovei”²⁰.

Chiar dacă documentele care să ateste calitatea de conducător sunt foarte puține și indirecte, totuși există suficiente dovezi care ne atestă implicarea Elisabetei în viața politică a Moldovei. O primă sursă o reprezintă cronicarii care nu au uitat ambițiile politice ale doamnei lui Ieremia Movilă. Acțiunile acestei doamne vor fi cunoscute chiar și de cronicarul muntean **Radu Popescu** care le va descrie în **Istoriile domnilor Țării Românești**. Astfel suntem în măsură să cunoaștem una dintre cele mai îndrăznețe acțiuni politice întreprinse de Elisabeta Movilă care „ auzind de pîrzarea fie-său și de robirea gineri-său și a altor boieri și norod ... strîngînd oști, s-au dus

¹⁷ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Iași, 1984, p. 26

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *D. I. R., A., Mold.*, XVII, vol. V, 2, p. 148

²⁰ *Hurmuzaki*, Supl.II, 2, p. 357.

să facă răscumpărare pentru fii-său și pentru celălalt ginere”²¹. Această intervenție a Elisabetei este calificată drept nesăbuită deoarece „mergând, mai multă primejdie/au petrecut decât fii-său Constandin, că, viind doamna cu oștile, iar Ștefan vodă au fugit câtră margine dând de știre împărăției”²². Această implicare a Elisabetei în luptele pentru domnie apare consemnată și în alte surse externe. Acțiunile întreprinse de ea sunt cunoscute și în Polonia. Astfel din **jurnalul expediției polone în Moldova** (15 dec.1607-15 feb.1608) aflăm cum s-a făcut alegerea noului domn. Astfel : „ după moartea căruia (este vorba despre Ieremia Movilă) a urmat, fără nici o greutate, Simion, fratele său drept, voievodul Munteniei care a trăit numai un an pe locul fratelui său. Soția rămasă în viață a lui Simion (Marghita) a vrut să așeze pe fiul ei pe locul părintesc, ea a atras la sine pe câțiva boieri de frunte. ... Doamna (Elisabeta) rămasă, soția lui Ieremia avându-și fiicele măritate în Polonia, cu oameni mari²³ ... s-a adresat ginerilor ei ... „²⁴. Jurnalul lasă deci să se înțeleagă care erau intențiile doamnei Elisabeta Movilă. Ambițiile sale politice, care o vor aduce în conflict cu o altă doamnă ambițioasă Marghita Movilă, cumnata sa, ne sunt confirmate și de alte surse documentare externe. Pe lângă acest jurnal avem și o comsemnare care îi aparține francezului **Charles de Joppecourt**. Militar de profesie dar servind în Polonia el va intra în contact cu realitățile politice din Moldova pe care le va descrie în **Istoria scurtă și adevărată a unor lucruri vrednice de amintire întâmplare în recentele tulburări din Moldova**. Acesta ne descrie aceleași evenimente petrecute după, și ca urmare morții lui Ieremia Movilă : „ După moartea domnului Simion, tânărul domn Constantin, nepotul său, fiind lipsit de sfat bun, se lasă, cu ușurință încredințat de doamna maică-sa, că ar putea prelua fără teamă domnia Moldovei, fără a mai aștepta întăriri de la sultan, făcându-l să creadă că nici nu era nevoie de acesta, deoarece voievodul Simion nu cârmuise decât ca epitrop”²⁵. De remarcat este și „tonul” expunerii din care

²¹ Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Buc., 1963, p. 85.

²² Ibidem.

²³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, Buc., 1972, p. 385.

²⁴ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*. Sec. XVII, Buc., 1983, nr. 25, p. 48.

²⁵ Ibidem.

reiese clar faptul că Elisabeta Movilă era aceea care conducea. Tonul oarecum acuzator se menține pe parcursul întregii expuneri, astfel în capitolul al VII-lea, relatând contextul prinderii lui Constantin și fuga doamnei în Polonia, Charles de Joppecourt reiterează intențiile Elisabetei de a asigura succesiune la tronul Moldovei pentru fiii săi motivând însă aceste intenții prin „ pofta de a domni în numele fiului ei”²⁶.

Văduvă nu a rămas deci în umbră și această intervenție directă în problemele politice, de succesiune la tron, va fi aspru sancționată atât de către puterea otomană cât și de istorie. În plus această acțiune o va costa chiar libertatea căci turcii „ au prins pe doamna și pe coconii, anume Alexandru și Bogdan și i-au turcit”²⁷. În același sens cronicarul **Miron Costin** considera că ambițiile politice au fost cele care au determinat destinul tragic al Elisabetei Movilă când nota următoarele „care fapte acei doamne apoi pe urmă au arătat Dumnezeu cu patimile ei”²⁸. Istoricii nu au omis nici ei să consemneze destinul tragic al Elisabetei. N. Iorga afirma că din paharul umilinței va bea și Elisabeta ”cea care fusese prea mândra și ambițioasa doamnă a lui Ieremia Movilă”, dusă în captivitate la Constantinopol unde-și va încheia existența măritată cu sila în haremul unui agă²⁹.

Dar numele Elisabetei apare consemnat și într-un alt context, intern de această dată. Documentele la care facem referire ne parvin tot din arhivele polone. Este vorba de câteva pagini de corespondență ale unor boieri din Moldova. Interesul nostru pentru acestea provine din faptul că în aceste note de corespondență centrul expunerii este ocupat de plîngerile boierilor moldoveni vizavi de fărădelegile săvârșite de către Vasile Lozinschi, fratele doamnei Elisabeta Movilă, pentru pedepsirea căruia boierii au făcut apel la doamna Elisabeta. Documentul din octombrie 1611 adresat de către Nicolae Ureche și Ioan Balica către Sigismund al III-lea nota vizavi de Vasile Lozinschi și boierii nemulțumiți următoarele: „atunci noi am rugat din mijlocul sfatului, pe domnul, stăpânul nostru, precum și pe *mama mării sale* ca să-l pedepsească și să se lase de aceste întreprinderi ... A arătat îndată aceasta *mării sale doamnei*,

²⁶ Ibidem

²⁷ Ibidem.

²⁸ M. Costin, op. cit., p. 26.

²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 195.

tatălui și mamei sale. .. Am rugat pe *măria sa doamna* și pe părinții săi .. „³⁰. Elisabeta a jucat deci și un rol de intermediar între boierii moldoveni sau poate, chiar dacă doar episodic, un rol de arbitru între aceștia.

Totuși Elisabeta nu a rămas posterității datorită acțiunilor sale interne căci această doamnă a Moldovei a rămas în istorie datorită ambițiilor sale politice comparabile doar cu acelea ale unor domnitori. Deci doar faptele frapante, ieșite mai mult sau mai puțin din tiparele obișnuinței i-au frapat pe contemporanii doamnei Elisabeta Movilă și mai puțin faptele cotidiene. Rămâne însă de investigat cu mai multă atenție și de fapt să se găsească răspunsul la următoarea întrebare: *Cum a fost însă posibil ca doamna Elisabeta Movilă să promoveze o astfel de politică menită să asigure succesiunea la tron a fiilor ei?* Fără îndoială că avantajul pe care l-a avut provine din baza puterii sale care era solid întemeiată pe alianțe matrimoniale, deoarece toate cele trei fiice ale sale au fost căsătorite în Polonia cu nobili puternici: Regina cu Mihai Wiszonowiecki, Maria cu Ștefan Potocki și Caterina cu Samuil Korecki. Aceste alianțe și ținând cont de politica tradițională a Poloniei față de Moldova pun istoricului o altă întrebare și anume dacă nu cumva Elisabeta a reprezentat doar o „marionetă” aflată sub influența rudelor sale polone. Atare supoziție pare încă greu de demonstrat și în plus spiritul în care cronicile moldovene descriu acțiunile Elisabetei exclude această variantă.

Cronistica medievală a înregistrat deci două cazuri de regente puternice care au reușit să domine viața politică moldovenească. Ruxandra Lăpușneanu și Elisabeta Movilă nu fac decât să sublinieze faptul că doamnele române, atunci când condițiile au permis-o, s-au implicat în politica promovată la cel mai înalt nivel al țării. Deși au exercitat aceste prerogative folosindu-se de numele copiilor lor minori faptul rămâne evident și a fost foarte bine ilustrat și de N. Iorga care nota: „ domnele veacului al XVI-lea știu să se lupte pentru domnie, să poruncească oștilor, să pedepsească dușmanii, să cârmuiască țara și să judece”³¹.

³⁰ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*. Sec. XVII, Buc., 1983, nr. 30, p.65.

³¹ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 80.

Regența nu a fost însă decât una dintre modalitățile prin care femeile au putut juca un rol în viața politică a Țărilor române. Rămâne însă modalitatea cea mai semnificativă din moment ce majoritatea regentelor au fost femei. Nu toate însă și-au manifestat deschis obiectivele politice, doar cele mai energice dintre doamne au reușit să facă acest lucru. Motivele sunt lesne de înțeles deoarece doamnele regente nu puteau să acționeze în afara limitelor unei societăți dominate de elementul masculin.

Cu excepția regenței și a perioadelor în care doamnele participau la conducere în calitate de locțiitor al domnului, femeile nu au jucat un rol activ în viața politică a Țărilor române. Ele au fost însă implicate, indirect, în jocul politic dacă avem în vedere faptul că multe alianțe politice perfectate de domni și boieri au luat forma unor alianțe matrimoniale. Altfel spus dacă se au în vedere strategiile matrimoniale femeile au jucat un rol în viața politică dar fără îndoială că avem de-a face cu un rol secundar, femeile nefiind altceva decât „obiectele” indispensabile ale unor astfel de alianțe.

**TEHNOLOGIA CULTIVĂRII PĂMÂNTULUI ȘI EVOLUȚIA
ȘEPTELULUI DE ANIMALE ÎN LOCALITĂȚILE DIN
CÂMPIA TRANSILVANIEI
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA**

Ioan Chiorean

**THE TECHNOLOGY OF THE CULTIVATION OF LAND AND THE EVOLUTION OF
ANIMAL RISING IN THE LOCALITIES OF THE TRANSYLVANIAN PLAIN IN THE
SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY**

Abstract

In conformity with the documents of the time, in the localities of the Transylvanian plain agriculture was based upon a biannual system. The climacteric conditions in the zone permitted the cultivation of all the cereal, textile, leguminous etc plants, which were familiar in Transylvania. From an analysis that comprises approximately 70 % of the localities, we can deduce that the peasants gave priority to the cultivation of cereals, which were considered the most useful.

Similar to other agricultural zones, in the Transylvanian plain the cultivation of the land implied an entire system of labors preliminary to the harvest. The use of animals of traction was also common.

În domeniul istoriei agrare și în mod special în domeniul agriculturii țărănești au rămas până în prezent unele chestiuni insuficient clarificate și mult controversate, iar altele deloc investigate. În atari împrejurări sunt necesare încă ample investigații privind mărimea sesiei iobăgești, cuantumul robotei și a altor obligații feudale, categoriile de jeleri și „curialiști”, organizarea câmpului și asolamentele practicate de țărani în zonele agricole ale Transilvaniei, refacerea fertilității solului, animalele de tracțiune utilizate de țărani la diversele munci agricole, recoltele obținute de

țărani la diferite cereale, modul de viață al țăranilor, mentalitățile economice țărănești predominante și funcționalitatea socială a acestora etc.

1. Pe aceste temeuri, în studiul de față care are la bază numeroase documente arhivistice ne-am propus să corectăm – din păcate – unele puncte de vedere eronate în special în ceea ce privește sistemele de cultivare a pământului bazate pe asolamentul bienal, trienal etc., respectiv informațiile furnizate de documentele contemporane privind calitatea solului și recolta concret obținută. Folosind felurite metode de analiză (narative, sociologico-istorice, statistice etc.) constatăm că raporturile agrare din Transilvania acestei epoci s-au dezvoltat în condițiile specifice pedoclimatice, prielnice practicării unei agriculturi complexe. Pe de altă parte, analizând tehnologia cultivării pământului vom constata că, încă la începutul și la mijlocul al XVIII-lea în localitățile din Câmpia Transilvaniei se practica un sistem de organizare a câmpului bazat pe asolamentul bienal, indiferent dacă în documentele vremii țăranii vorbeau de două sau trei „fordulașe”, iar în unele sate și cătune persista chiar un asolament seminomad.

Documentele vremii din anii 1713 – 1720, 1750, 1785, 1820 etc. ne oferă numeroase informații despre această organizare. Astfel, de pildă, țăranii din Chețani, Hădăreni, Albeștii Bistriței, Grindeni, Moișa, Băla, Budiul de Câmpie (azi Papiu Ilarian – n.n), Râciu și Socolu de Câmpie au declarat că au „trei fordulașe”¹, de unde s-ar putea trage concluzia că practicau asolamentul trienal. Se impun totuși câteva precizări. Prin noțiunea de *asolament bienal* înțelegem sistemul de exploatare al suprafețelor arabile din care jumătate erau „lăsate să se odihnească”, iar pe cealaltă jumătate țăranii cultivau culturile de toamnă și de primăvară. În cadrul *asolamentului trienal* o treime din pământul arabil era „lăsat să se odihnească” și două treimi era cultivat cu culturile de toamnă și de primăvară.

Examinând mai atent conscripțiile vremii, suprafața agricolă însămânțată cu culturile de toamnă și de primăvară,

¹ *Magyar Országos Levéltár*, (în continuare MOL), *Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak* (în continuare EOKL), F.50, 27, 24; 30/I/4; 36/I/4; 37/I/4; 39/III/2; 40/IV/3; 75/I/1; 79/I/1.

putem afirma cu certitudine că țărani din localitățile câmpenești practicau în această perioadă un *asolament bienal* clasic, indiferent dacă vorbeau în fața conscriptorilor de două „fordulașe” sau de trei „fordulașe”, iar în două sate (Agrișu de Sus și Tritenii de Jos) se mai practica încă vremelnice un *asolament seminomad* („legelöválto gazdaság”)².

În privința organizării câmpului agricol, după 1750, spre exemplu, au apărut totuși unele modificări în sensul că în Bogata de Mureș, Dătășeni, Iclânzul, Lechința, Luduș și Sângeru, alături de menținerea tradiționalului sistem de organizare a câmpului bazat pe *asolamentul bienal*, țărani au început să cultive porumbul într-un hotar rezervat în exclusivitate pentru această cultură³. Analizând comparativ evoluția agriculturii țărănești din această zonă potrivit informațiilor din conștiințele urbariale și alte documente din 1785, 1790, 1820 etc. constatăm următoarele: în 159 de localități din Câmpia Transilvaniei se practica *asolamentul bienal*, în 4 sate un *asolament bienal* modificat, în 42 de așezări un *asolament 2+1*, în 43 un *asolament trienal*, în 7 un *asolament trienal* modificat, iar în 2 sate un alt sistem. De precizat că din totalul de 276 de localități câmpenești unui număr de 19 sate le lipsesc datele privind organizarea câmpului.

Întrucât Câmpia Transilvaniei era o zonă agricolă unde populația rurală nu prea avea posibilități de a obține pământ cultivabil prin defrișări de păduri, sporirea producției agricole pe cale extensivă se putea face doar prin înlocuirea *asolamentului bienal* cu unul modificat, prin trecerea la *asolamentul trienal* (așa cum s-a făcut în această perioadă în provinciile vestice ale imperiului⁴) sau prin adoptarea unui nou sistem de refacere a fertilității solului, cum ar fi îngrășarea pământului cu gunoi de grajd. În satele de pe Câmpie, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sunt semnalate toate aceste încercări chiar dacă răspunsurile țăranilor chestionați de conscriptori nu au fost întotdeauna suficient de relevante. Astfel, de pildă, reprezentanții țăranilor

² *Ibidem*, F.49, vezi Agrișu de Sus și Tritenii de Jos.

³ *Ibidem*, Vezi conștiințele satelor respective.

⁴ Erich Zölner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol.I, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p.444.

din satul Herghelia (scaunul Mureș) au declarat că localitatea lor are „două fordulașe”, dar au precizat că „fordulașele” sunt împărțite la rândul lor în trei, din care o treime este cultivată cu semănături de toamnă (grâul curat, secara), a doua treime este destinată semănăturilor de primăvară (porumb, ovăz etc.), iar ultima treime este lăsată în „ogor”, adică „să se odihnească”⁵. Prin urmare, în cadrul celor „două fordulașe” se practica un sistem de cultivare a pământului bazat pe asolamentul trienal. În schimb, țăranii din satul Braniștea de lângă Someș au declarat răspicat în 1785 că au „trei fordulașe”, cultivând cu precădere grâu și secărează⁶. Tot atunci țăranii din Corpadea specificau că „pământurile nu sunt împărțite pe ierdașuri”⁷. Un asolament trienal se practica și în Sărățel, țăranii subliniind că o parte a pământului „e semănată cu grâu și ovăz, o parte cu porumb, a treia parte în imaș de ogor și de păscut”⁸.

Pe de altă parte, în satul Curteni (scaunul Mureș) am identificat un sistem intermediar (o parte a pământului era cultivat anual, iar altă parte din doi în doi ani)⁹. În satul Frunzeni (comitatul Cojocna) se practica un sistem 3+1, aici din treimea de hotar lăsată în „ogor” țăranii au arat o parte, semănând-o cu culturi de primăvară¹⁰. În satele Frata, Năoiu și Valea Largă țăranii intervievați vorbeau chiar de „patru fordulașe”, specificând că pășunile rezervate pentru păscutul boilor erau deșțelenite din 3-8 ani și cultivate, asigurându-se animalelor alte suprafețe pentru pășunat¹¹.

Așadar, în această perioadă asistăm la coexistența mai multor sisteme de cultivare a pământului. Schimbările petrecute în organizarea câmpului între anii 1750-1820 ne relevă faptul că țăranii din Câmpia Transilvaniei au căutat să sporească producția agricolă pe cale extensivă prin trecerea la reducerea suprafeței „ogorului” pentru a se extinde astfel suprafețele cultivate. Întrucât în această zonă predomina

⁵ *Arhivele Naționale*, Direcția jud. Mureș, Colecția microfilme MU, R.613, 46.

⁶ *MOL, EOKL*, F51, pach. 40/B.

⁷ *Ibidem*, pach. 33/B.

⁸ *Ibidem*, pach. 29/B.

⁹ *Arhivele Naționale*. Direcția jud. Mureș, MU, R.583.

¹⁰ *Ibidem*, R.718-731.

¹¹ *Ibidem*, R.578-613. Vezi satele Frata, Năoiu și Valea Largă.

sistemul de cultivare a pământului bazat pe asolamentul bienal, în condițiile căruia jumătate din suprafața arabilă rămânea an de an „ogor”, adică necultivată, demonstrează fără echivoc caracterul relativ înapoiat al tehnologiei de cultivare a pământului în agricultura țărănească din Câmpia Transilvaniei.

O problemă fundamentală pentru țărani era și necesitatea refacerii fertilității solului. Dar răspunsurile țăranilor au fost uneori nuanțate. În unele localități, ca Dătășeni (comitatul Cojocna), Grindeni, Onuca, Păcureni, Ghirișu Român și Toldal din comitatul Turda, Herghelia din Scaunul Mureș, Herina, precum și în târgurile Reghin și Turda cei care practicau agricultura ca ocupație de bază vorbeau clar de gunoiera periodică a pământului¹². În Iuriu de Câmpie (comitatul Turda) țăranii au declarat însă, la fel de răspicat, că pământul din satul lor nu se gunoiește¹³, iar în Icelandul Mare (din același comitat) sătenii recunoșteau că nu prea gunoiesc suprafețele arabile¹⁴. În satul Nicula țăranii au declarat că dacă pământul „e gunoit bine rodește grâu de primăvară, decât secară și grâu de toamnă; după o mierță de semințe, când se fac bucate bune, ies trei clăi”¹⁵. Și în localitatea Sava sătenii au afirmat că, deși pământul „e de mijloc, gunoit ar face bucate bune”. Pe de altă parte, existau și alte localități, printre care Apahida, Bărboși, Cozma, Ocnița, Râciu, Sângerii, Stupini, Vaida Cămăraș, Zau de Câmpie etc. unde țăranii au afirmat deschis că nu obișnuiau să gunoiască pământul¹⁶. În satul Arcalia plugarii au afirmat că pământul nici nu poate fi gunoit¹⁷. În satul Săcălaia țăranii au precizat că gunoiera pământului nu e posibilă din cauza ploilor¹⁸. Ba mai mult, țăranii din satul Căianu au spus conscriptorilor că „nici nu suntem învățați să cărăm gunoi pe pământuri”¹⁹. Totuși, pe

¹² MOL, EOKL, F.50, passim.

¹³ *Ibidem*, F.51, pach. 30/A.

¹⁴ *Ibidem*, pach. 28/C.

¹⁵ *Ibidem*, pach 28/A

¹⁶ *Arhivele Naționale*, Direcția jud. Mureș, MU R.579, 81-94, 109-33, 146-153; R.583, 212-228, 747-768; R.584, 55-73, 90-120, 607, 622, 731-748; R.585, 19-35.

¹⁷ MOL, EOKL, F.51, pach. 28/B.

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Arhivele Naționale*, Direcția jud. Mureș, R.584, 731-748.

baza tuturor referirilor din documentele vremii, se poate constata răspândirea practicii de refacere a fertilității solului prin gunoiera cu gunoi de grajd, chiar dacă acest fenomen este înregistrat în circa o pătrime din localitățile câmpenești²⁰. Pană în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea era încetățenită practica refacerii fertilității solului prin sistemul „ogorului”, care în numeroase localități a fost utilizat ca pășune și, evident, gunoit direct de animalele care pășteau pe suprafețele respective.

Condițiile pedoclimaterice din Câmpia Transilvaniei permiteau cultivarea tuturor plantelor cerealiere, textile, legumicole etc. cunoscute și răspândite pe întreg teritoriul principatului. Dacă într-un sat sau altul țăranii au preferat să acorde prioritate grâului curat de toamnă, față de grâul amestecat cu secara, respectiv secara, asemenea preferințe nu influențau nici sistemele de plante cultivate, nici sistemele de refacere a fertilității solului și nici sistemele de munci agricole. Dintr-o analiză ce cuprinde aproximativ 70% din așezările câmpenești se poate stabili că țăranii acordau prioritate cultivării cerealelor (grâul de toamnă, secara, grâul de toamnă amestecat cu secara), care erau considerate cele mai folositoare „bucate”.

Plante cerealiere tradiționale, dar inferioare, se mai cultivau doar în satele Sărățel, Sântioana din valea Șieului, în Sângeorziu Nou, Tonciu, Dipșa și Jeica din valea Dipșei²¹. Porumbul se cultiva în circa 37% din satele de pe Câmpie, îndeosebi pe terenurile din hotarul destinat păioaselor de primăvară²². Dintre cerealele furajere cea mai largă răspândire o avea ovăzul, fiind consemnat de conscriptori în mai toate satele de pe Câmpie. Pe o șesime din pământurile arabile se mai cultiva orzul și orzoaica²³. Între plantele considerate „bucate” țăranii mai includeau meiul (în 18% din sate), dar și mazărea (în circa 13% din așezări) și fasolea (aceasta în doar 3% din localitățile Câmpiei). Plantele legumicole (varza, ceapa, morcovul, pătrunjelul etc.) se cultivau în special în grădinile intravilanelor, dar uneori și pe câmp, ca de pildă în Braniștea,

²⁰ *Ibidem*, R.578-613, passim.

²¹ *MOL, EOKL*, F.49, passim.

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

Unguraș, Nireș, Fizeșul Gherlii, Petrești etc.²⁴. Deși condițiile pedoclimaterice din perimetrul geografic al Câmpiei Transilvaniei nu prea favorizau cultivarea și prelucrarea plantelor textile, căci lipseau apele curgătoare mai mari, cânepa se cultiva totuși în mai toate satele acestei zone²⁵. În sfârșit, într-un număr de 77 de localități țărani au afirmat că mai cultivau și viță de vie și pomi fructiferi, chiar dacă aceste preocupări le solicitau o pricepere și un efort suplimentar, fiindcă presupuneau un alt sistem de munci decât cultivarea plantelor cerealiere²⁶.

Având ca baza informațiile extrase din conșcripțiile anului 1785 din 257 de localități din cele 276 (la 19 sate lipsesc aceste acte oficiale) am putut stabili opțiunile țăranilor la diferite culturi după cum urmează²⁷:

Plante cultivate cultivate %	Nr. loc. în care au fost	
grâu de toamnă	249	97,2
grâu de primăvară	229	89,2
grâu de toamnă amestecat cu secară	223	
82		
secară	84	32,7
ovăz	235	91,3
orz și orzoaică	72	
28		
alac (alakov în lb. magh.; o specie de grâu)	41	
16		
mei	16	
6,1		
porumb	240	93,5
viță de vie	77	30
mazăre	24	
9,3		
fasole	68	26,4
hrișcă	2	0,7
lințe	5	1,9

²⁴ *Ibidem*, F.51, 14/40.

²⁵ *Ibidem*, F.49, passim.

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*

câneapă
99,2

254

in

79

30,7

În tabelul de mai sus lipsesc unele culturi (de pildă cartoful, tutunul) răspândite deja în agricultura țărănească, dar și celelalte plante legumicole, precum varza, morcovul, pătrunjelul, țelina etc. care au avut n rol important în hrănirea populației. Aceste plante nu apar în conscripții și nici în tabelele de impunere, căci erau cultivate pe terenuri intravilane pentru a fi scutite de zeciuială.

Evident, plantele cultivate în localitățile din Câmpia Transilvaniei au fost folosite în alimentația familiilor de agricultori, în furajarea animalelor, în confecționarea diferitelor articole de îmbrăcăminte sau a altor obiecte de uz casnic, ori gospodăresc. Prelucrarea lor se făcea fie în gospodăriile țărănești, fie în micile ateliere ale unor meseriași țărani, existente în multe sate câmpenești. Documentele cercetate ne mai dezvăluie și faptul că, în funcție de predominarea unei culturi sau alteia, alimentația țăranilor și furajarea animalelor căpătau nuanțe locale, care puteau chiar modifica asolamentul practicat, sistemul muncilor agricole și uneltele utilizate.

Ca și în celelalte zone agricole, și în Câmpia Transilvaniei cultivarea pământului necesita un întreg sistem de lucrări, începând cu pregătirea uneltelor pentru muncile agricole, continuând apoi cu aratul și semănatul pământului, întreținerea culturilor, recoltarea culturilor și înmagazinarea lor. Prin natura cultivării pământului, prima fază în sistemul lucrărilor agricole era aratul. Pentru păioasele de toamnă predomina mentalitatea că erau necesare trei arături (de ogorât, de întors și aratul de însămânțare). Pentru păioasele de primăvară și pentru porumb se practicau doar două arături.

Aratul, grăpatul, transportul păioaselor, a porumbului, gunoiului, fânului etc. au fost efectuate cu atelaje specifice și cu un anumit număr de oameni în funcție de condițiile locale: numărul animalelor de jug de care dispuneau, calitatea pământului, natura drumurilor etc., dar și în funcție de muncile executate. Gunoirea pământului cu gunoi de grajd a înlesnit cultivarea pământului și în primul rând aratul. Dintr-

o statistică din 1750, care cuprinde un număr de 227 de localități de pe Câmpie (78%), reiese faptul că țăranii se foloseau în medie la muncile agricole de 6-8 animale de tracțiune, după cum urmează²⁸:

Numărul animalelor de jug %	Numărul	localităților
4	5	2,2
4-6	11	4,7
4-8	4	1,6
6	36	16
6-8	164	72,4
8	7	3,1

Prima fază, aratul, se făcea în general cu 4-6 boi unde pământul era mai bun și 6-8 unde pământul era mai slab, pietros sau situat pe dealuri. Astfel, de pildă, în satele Bonțida, Feleac, Bidiu, Chiraleș, Mureșeni de Câmpie, Sic, Nicula, Sava, Sâniacob, Corvinești, Șisioara, Mosuț, Enciu, Arcalia, Săcălaia etc. țăranii au declarat că la arat foloseau un număr de șase boi, cei din Sântu, Culpiu, Sântana de Mureș, Voiniceni și Șincai afirmau că puteau ara și cu patru boi, în timp ce sătenii din Bonț spuneau că „hotarul la ogor cu șapte, la întors cu patru boi se poate ara”²⁹.

Documentele vremii nu prea conțin relatări privind tehnologia însămânțării, etapă foarte importantă în ierarhia muncilor agricole. Semănatul se făcea pe atunci prin împrăștierea pe terenurile agricole destinate cultivării păioaselor a boabelor de cereale dintr-un șorț de semănat („*vető abrosz*”), boabele fiind acoperite apoi prin grăpatul pământului. De obicei într-un iugăr de pământ erau însămânțate opt mierțe de cereale la păioasele de toamnă și de

²⁸ *Ibidem*, F.50, passim.

²⁹ *Ibidem*, F.51, pach. 28/A, 28/B.

primăvară și o mierță la porumb³⁰. Această cantitate era respectată în general pe tot cuprinsul Câmpiei.

Întreținerea culturilor, adică ierbicizarea prin plivitul lanurilor de toamnă și de primăvară, respectiv prin prășitul lanurilor de porumb, a tutunului, cartofilor etc. constituia o altă fază în sistemele de munci agricole. Conscripțiile urbariale din 1785 ne dezvăluiau faptul că femeile aveau obligația de plivi pe pământurile stăpânilor feudali³¹. Atât pe terenurile alodiale cât și pe pământul aflat în folosința țăranilor se efectuau un număr de două prașile. Tot două prașile se făceau și în intravilanul țăranilor³².

Cultura viței de vie necesita lucrări specifice care începeau primăvara timpuriu odată cu dezgropatul butucilor și se încheiau toamna târziu prin culesul strugurilor³³.

Recoltarea culturilor începea cu secerișul păioaselor de toamnă (grâul de toamnă, grâul de toamnă amestecat cu secara și secara). Într-o zi de seceriș un țăran aservit avea obligația să secere trei clăi de 25 de snopi³⁴. Recoltarea păioaselor de toamnă se efectua în primul rând pe pământurile alodiale și abia apoi pe pământurile țăranilor aserviți, aceștia din urmă își strângeau recoltele de obicei cu întârziere. După seceriș și transportul recoltei în curțile sau șurile plugarilor, comunitățile sătești treceau la „eliberarea fordulașului” destinat păioaselor de toamnă, ceea ce însemna că țăranii își puteau aduce animalele lor pe aceste pământuri.

Treieratul păioaselor de toamnă și de primăvară, al porumbului, mazărei, fasolei etc. se făcea, de obicei, toamna târziu sau în primele luni ale anului următor, cu participarea bărbaților și a femeilor (acestea executau vânturatul, cernutul boabelor de pleavă).

Sistemele de munci agricole impuse de cultivarea plantelor se încheia odată cu înmagazinarea recoltelor obținute. Depozitarea cerealelor, a porumbului, fasolei etc.

³⁰ *Ibidem*, F.41 passim, F.50 passim.

³¹ *Ibidem*, F.51, 14/40.

³² Szabó Miklós, *Adalékok a marosszéki paraszti gazdálkodás történetéhez*, în *Agrártörténeti Szemle*, XXXIX/1992, nr.1-2, p.239.

³³ David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, 1989, p.195.

³⁴ *MOL, EOKL*, F.50, passim; 29/IV/1, 36/I/2.

destinate consumului se făcea după posibilitățile materiale ale agricultorilor, în cazul nobililor mici și al libertinilor în condiții mai bune, iar în cazul țăranilor aserviți în condiții sărăcicioase. Nobilii mici și țăranii liberi aveau de obicei, în curte, o magazie de cereale sau un grâнар, construit din bârne, acoperite cu șindrilă sau trestie, eventual cu paie. Fasolea, mazărea, lintea, grâул de sâmbânță, porumbul de sâmbânță erau depozitate în lăzi mai mari. Porumbul știulețe era depozitat peste iarnă în pătule confecționate din nuiiele și acoperite fie cu șindrilă, trestie, ori paie³⁵. Țăranii aserviți n-aveau grânare și nici pătule pentru știuleții de porumb. Din această cauză ei își depozitau „bucatele” în lădoaie și oboroace ținute în pivniță, în șură, în casă, în grădină sau chiar în gropi amenajate în acest scop. Fânul îl țineau în șură sau afară în căpițe, eventual în podul grajdurilor ca și paiele de ovăz³⁶.

Muncile agricole presupuneau folosirea unor atelaje și unelte specifice nevoilor agriculturii. Carul tras de boi sau căruța de cai erau utilizate la gunoiera pământului, în transportul uneltelor pe câmp, în transportul recoltei, al fânului, al lemnelor de foc, la diverse căraușii. Aceeași funcționalitate o avea și sania.

În localitățile din Câmpia Transilvaniei țăranii utilizau două tipuri de căruțe și anume, căruța sălăjeană sau îngustă, cu osie scurtă („félvágású szekér”) și căruța ardeleană sau căruța (carul) lată, cu osie lungă („egész vágású szekér”). În inventarul țăranilor erau prezente ambele tipuri, atât căruțe de lemn („fakó szekér”), cât și căruțe ferecate („vasalt szekér”). În timpul transportului păioaselor, a fânului și porumbului suprafața de încărcat a căruțelor (carelor) a fost lărgită cu bare (barele loitrei). Uneori în locul barelor se atașau coșuri din nuiiele, legate cu frânghii sau lanțuri de căruțe³⁷.

Ca și în alte zone agricole, țăranii din localitățile Câmpiei utilizau două tipuri de pluguri: plugul nereversibil („kerülő eke”) și plugul cu cormana schimbătoare. Cu cel dintâi se putea tăia o brazdă mai mare și obține astfel un randament mai mare. În schimb, plugul cu cormana

³⁵ *Arhivele Naționale*. Direcția jud. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Sedria Orfanală, N.C. 1088/1776, 1069/1797, 23/1802.

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Ibidem*

schimbătoare era utilizat îndeosebi pe pante, căci se putea ara cu el în ambele sensuri. În 1797, Vaida György, un mic nobil din satul Culpiu avea în inventarul său câte două pluguri din ambele tipuri, în timp ce Káli Nagy Ferenc, un mic nobil din Săbed, avea și în 1821 doar plug nereversibil³⁸. Firește, plugul putea fi utilizat doar împreună cu accesoriile lui: cotiga sau teleaga (rotilă, teleguță) și tãnjala („tészla”) etc. Plugul era indispensabil în pregătirea pãmântului pentru semãnat, chiar și atunci când se efectua ogorãtul sau întorsul, respectiv aratul pentru semãnat. Boabele destinate însãmãnțãrilor erau îngropate în pãmânt cu ajutorul grapei, care dupã natura solului și dupã starea materialã a plugarului putea sã fie cu ghimpe (în cazul pãmânturilor nisipoase), cu dinți din lemn sau din fier. În 1776, de pildã, țãranul Krakкаи András se folosea doar de o grapã cu dinți de lemn, în Bandul de Cãmpie în 1802, iar în Sãbed chiar și în anul 1821 plugarii aveau în inventar tot numai grape cu dinți de lemn³⁹. În satul Culpiu însã, plugarii mai instãriți aveau în 1797 grape cu dinți de fier⁴⁰. Pentru plivitul culturilor de porumb, a cartofilor etc., se folosea îndeosebi sapa. Nobilul mic Vajda György din Culpiu, de pildã, avea în 1797 chiar 9 sape⁴¹.

Ca pretutindeni în Transilvania, țãranii din satele de pe Cãmpie la recoltarea pãioaselor foloseau secera, uneori și coasa. De regulã grãul, secara, alacul erau recoltate cu secera, iar ovãzul și orzul fie cu secera, fie cu coasa. Secera mai era utilizatã la tãierea tulpinilor de porumb, de tutun și de cãnepã, dar și a trestiei și rogozului destinate construirii acoperișurilor caselor, acaretelor etc. În exploatarea fãnațelor coasa era cea mai importantã unealtã. În același sistem la lucrãri mai erau folosite, evident, furca și grebla. În funcție de starea materialã a plugarilor se utilizau furci confecționate din lemn sau din fier. În 1776, de pildã, Krakкаи András avea în inventarul sãu furci de fier, dar în satul Berghia țãranii s-au folosit de furci din lemn chiar și în prima jumãtate a sec. al

³⁸ *Ibidem*

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

XIX-lea. La îmblătitul păioaselor se foloseau îmblăciul, lopata de vânturat, ciurul, grebla de curățat pleava etc.⁴².

Cei care se ocupau și de cultivarea viței de vie mai aveau în inventarul lor și un teasc, foarfece pentru tăiatul vrejurilor de vie, putine, ciubere, butoaie de vin etc. În cultivarea zarzavaturilor și a viței de vie, pe lângă sape, țărani se mai foloseau și de cazmale (târnăcoape). Lopețile (fie din lemn, fie din fier) erau folosite nu numai la îmblătitul păioaselor ci și în curățatul grajdului, precum și în alte munci agricole⁴³.

În sfârșit, nu lipseau din inventarul uneltelor agricole nici sculele utilizate la întreținerea lor, cum ar fi ciocanul, nicovala, baltagul, toporul (acesta avea și altă destinație), cutele (piatra de gresie cu care se ascuțeau mai ales coasele), pila, dalta, sfredelul, rașpelul, cuțitoaie⁴⁴. Documentele și relatările vremii ne dezvăluie un fapt de netăgăduit: în agricultura țărănească din Câmpia Transilvaniei s-au răspândit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din ce în ce mai multe unelte din fier, care asigurau o mai mare productivitate și deci, recolte mai bune.

Analizând tehnologia cultivării pământului, e firesc să ne referim în continuare și la cantitatea și calitatea recoltelor obținute în această perioadă la principalele plante cultivate. Trebuie să facem aici o precizare. Întrucât corpusurile de documente întocmite de autorități au fost folosite pentru reșezarea „dării regale” pe care o plăteau plugarii (nobilii mici, țărani liberi, țărani iobagi și jeleri), agricultorii chestionați cu ocazia diferitelor conscripții erau conștienți de acest fapt și în declarațiile lor făceau referiri la recoltă conform intereselor lor de a plăti o dare mai mică. Ca urmare, ei nu indicau recolta reală, ci specificau că pe un „sol bun”, pe un „sol mediocru” sau pe un „sol slab” ce recolte s-ar putea obține la păioase de toamnă și de primăvară. Astfel, de pildă, țărani din Săcălaia declarau în 1785 că „pe timp bun” și gunoit, pământul face bucate bune, „după o mierță de semănătură de grâu se face o claiie și jumătate, claiia din 26 de snopi, sloboade 2 mierțe, rodește mai bine grâul de primăvară decât

⁴² *Ibidem*

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ *Ibidem*

cel de toamnă și secara”⁴⁵. În Sâniacob sătenii afirmă, tot atunci, că „locurile arătoare ni-s de mijloc, unde după semănătură de o mierță câte patru clăi de grâu, și din două clăi câte trei mierțe de grâu ies. Și se face grâu secăreț (amestecat cu secară – I.C.)”⁴⁶. În satul Sava țărani au fost mai prudenți, spunând că pământul lor e „de mijloc”, dar gunoit ar face bucate bune; după o mierță de semănătură, când e timp bun, se face o claie și jumătate, claia din 30 de snopi sloboade 2 mierțe; rodește la fel și grâul de toamnă și de primăvară, și secara”⁴⁷. În Bonțida țărani afirmă că pământul iobagilor și jelerilor e mai slab; „după o mierță de semănătură se face o claie și jumătate, claia din 28 de snopi”⁴⁸.

În atari împrejurări, prezentarea recoltelor obținute la principalele culturi cerealiere o vom face în funcție de existența unor informații corespunzătoare, întrucât conscriptorii nu au insistat peste tot în aceeași măsură să obțină informații privind cuantumul recoltei. În tabelul de mai jos vom prezenta datele privind recoltele medii obținute de țărani în 1750 în 208 de localități, pe subzone agricole⁴⁹:

Subzona agricolă	Recolta în mierțe la:		
	grâul de toamnă	grâul de primăvară	ovăz
1. Valea Mureșului	5,1	4,6	6,8
2. Valea Arieșului	6	4,5	12
3. Văile Someșului Mic și Mare	4,8	4,5	7,8
4. Valea Șieului	3,5	3,3	6
5. Valea pâraurilor Meleș, Apatiu, Bedeu	3,6	3	6
6. Valea pâraului Bandău	3,8	3,5	7
7. Valea Fizeșului și a pâraielor Hosu, Sântejude, Imbuz, Mociu și Cioriuș	5,7	-	-
6,1			

⁴⁵ MOL, EOKL, F.51, pach. 28/B.

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ *Ibidem*

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Ibidem*, F.49, passim; F.50, passim.

8. Văile pârâurilor Gădălin și Suatu	5,6	-	
5,6			
9. Văile pârâurilor Maralou și Zăpădia	4,2	-	
5,6			
10. Valea pârâului Valea Largă	5,7	-	10,1
11. Valea pârâurilor Luduș, Sârmaș, Șăulița și Frata	6,4	-	7,2
12. Valea pârâului Ranta	8	-	5,2
13. Valea pârâurilor Lechința (Comlod), Iceland, Valea Lungă, Sărături și Valea Mare	6,2	3,7	7,6
14. Valea din Jos	5,7	-	7,7
15. Valea pârâurilor Cuieșd, Pănet, Săbed	4,4	3,7	7,2
16. Valea pârâurilor Șar, Fânațele, Ercea	5,4	-	5,6
17. Valea pârâurilor Luț, Agriș, Băii, Lunca și Uila	5,8	-	6,1
18. Valea pârâurilor Dipșa, Lechința, Chiraleș, Bungard, Archiud și Valea Mică	5,5	3,3	5,8
19. Valea pârâurilor Valea Vacilor și Calda Mare	5,0	3,5	5,7
Recolta medie pe Câmpie	5,2	3,7	6,9

Dacă ținem cont de faptul că țărani când vorbeau de recolta obținută scădeau întotdeauna cantitatea de cereale pentru semințe, atunci trebuie să reconsiderăm producția la păioase, evaluând-o în 1750 astfel: 6,2 mierțe la grâul de toamnă după una însămânțată, 4,7 mierțe la grâul de primăvară și 7,9 mierțe la ovăz. Prin urmare, recoltele obținute fie în condițiile unui sistem de agricultură bazat pe asolamentul bienal, fie în condițiile asolamentului trienal etc. ne dezvăluiau calea de progres pentru agricultura țărănească din Câmpia Transilvaniei. De subliniat că și țărani care cultivau grâu amestecat cu seară, seară și alac, obțineau o recoltă similară cu cea a ovăzului.

În tabel n-am inclus recoltele înregistrate la mei și porumb deoarece la aceste culturi lipsesc datele de referință la

numeroase sate. Totuși, în cazul meiului în Albeștii Bistriței, Dipșa, Lechința, Sângeorziul Nou, Tonciu și Vermiş țărani au obținut recolte care variau între 15-30 de mierțe după una semănată. La porumb, în satele de pe Valea Mureșului obțineau o recoltă ce varia între 48-64 de mierțe după una semănată, pe Valea Someșului Mic de circa 24 de mierțe, iar pe văile pâraurilor Luduș, Sărmaș, Șăulia și Frata între 25-40 de mierțe după una semănată⁵⁰.

Chiar și când, din cauza unor calamități naturale, se obțineau aici recolte mai slabe, Câmpia Transilvaniei era considerată de contemporani „grânarul” principatului. Pentru comparație, să menționăm faptul că în Austria pe la 1790, grâul de toamnă dădea o recoltă medie de 4 mierțe după una semănată⁵¹. Robert Mandrou, referindu-se la recoltele din agricultura franceză, arată că până la sfârșitul secolului al XVIII-lea se obținea o producție medie de 5 mierțe după una semănată⁵², și doar în Anglia se realiza în acea vreme o recoltă record de 10-15 mierțe după una semănată⁵³, ce atingea nivelul celor din secolul XX.

2. Alături de pământ, animalele de jug constituiau principalele mijloace de muncă în gospodăriile agricultorilor. Dacă nu dispuneau de animale de jug ei nu aveau cu ce să cultive pământul; țărani aserviți erau, treptat, chiar deposedați de sesia iobăgească sau jeleră, mai ales că robota putea fi prestată doar cu boi. Iobagii și jelerii puteau înhăma și cai, vaci sau bivoli, dar numai la muncile agricole efectuate în folosul lor. Desigur, nobilii mici, țărani liberi și târgoveții ocupați în agricultura țărănească nu erau îngrașiți în privința animalelor de tracțiune și înhămau la jug atât boi, cât și cai, vaci sau bivoli.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea șeptelul animalelor de jug a fost grav afectat de ravagiile făcute de ciumă în rândurile populației agrare din Câmpia Transilvaniei; de consecințele nefaste ale războiului dintre curăț și lobonți

⁵⁰ *Arhivele Naționale*. Direcția jud. Mureș, MU R. 578-613, passim.

⁵¹ Mérei Gyula (sub redacția), *Magyarország története, 1790-1848*, Budapesta, 1980, p.347.

⁵² Duby Georges – Mandrou Robert, *A francia civilizáció ezer éve*, Budapesta, 1975, p.338.

⁵³ Pierre Chaunu, *A klasszikus Európa*, Budapesta, 1971, p.187.

(1703-1711), când au fost rechiziționate multe animale pentru hrana ostașilor, apoi de unii ani ploioși sau secetoși, precum și de epizotiile repetate. De pe la mijlocul secolului luminilor înregistrăm însă o ameliorare simțitoare și în acest domeniu. Desigur, plugarii din Câmpia Transilvaniei se ocupau nu numai de creșterea animalelor de jug, căci din șeptelul agricultorilor făceau parte și vacile (animale de reproducție și de lapte), junincile, porcii, oile, caprele etc., fiecare specie având un loc bine determinat în asigurarea celor necesare traiului (în alimentație, îmbrăcăminte, încălțăminte). Creșterea acestor specii de animale era favorizată de existența din belșug a pășunilor și a locurilor de cosit, a pădurilor de stejar care produceau ghindă pentru porci. Aceste păduri s-au pătrat în epocă în special în părțile estice ale Câmpiei (în localitățile Reghin, Batoș, Logig, Teaca, Iuda, Dipșa, Albeștii Bistriței, Fântânele, Nețeni, Tonciu, Lechința Vermiş, Jeica, Posmuș, Sântioana, Galații Bistriței, Bidiu, Chiraleș, Bretea, Nușeni, Mălin, Agrișul de Jos, Șieu-Odorhei), dar și în părțile nordice și nord-vestice ale zonei (Mica, Nireș, Unguraș, Pădureni, Cutca, Vița, Matei, Fizeșul Gherlii, Sâmboleni, Sânmartin, Deviciorii Mari, Măhal, Sântioana, Țaga și Buza) și, izolat, chiar și în alte părți ale Câmpiei (Sic, Sântejude, Vișeu, Porumbeni și Urmeniș)⁵⁴. În condițiile pedoclimatice ale Câmpiei creșterea animalelor a avut un caracter predominant extensiv; primăvara, vara și toamna animalele fiind întreținute prin păscut, iar iarna prin stabulație. Păscutul animalelor a fost reglementat, evident, atât prin rânduielele stabilite în obștile sătești, cât și prin voința stăpânilor de pământ, prin obiceiurile locului, alteori prin statutele comunale. Astfel, de pildă, în reproducerea structurii șeptelului din 1777 din scaunul Mureș am constatat faptul că în această unitate administrativ-teritorială în agricultura țărănească erau ocupați un mare număr de nobili mici și țărani liberi, aceștia constituind și în 1821 34,6 % din rândurile celor ocupați în agricultura țărănească; iar iobagii și jelerii 45,5% din totalul populației agrare⁵⁵.

⁵⁴ MOL, EOKL, F.49, Mf. 8648-8649, 8651-8652, 8654-8655, passim.

⁵⁵ *Ibidem*, F.50, passim.

Întrucât am precizat faptul că de pe la mijlocul veacului al XVIII-lea am înregistrat în satele de pe Câmpie o ameliorare simțitoare a șeptelului, vom prezenta în continuare câteva date statistice comparative, extrem de sugestive, ale structurii acestuia⁵⁶:

<u>Animale</u>	<u>Numărul și proporția</u>		
<u>lor în</u>	1713/1721		
1750			
animale de jug	5886	11,0%	
32495		19,3%	
vaci	6001	11,2%	
22738		13,5%	
juninci	2075	3,8%	6056
3,6%			
oi și capre	29841	55,8%	
92173		54,9%	
porci	9665	18%	14429
8,5%			

În 1777, în scaunul Mureș structura șeptelului se prezenta în felul următor⁵⁷:

⁵⁶ *Ibidem*, F.49, passim, F.50, passim.

⁵⁷ Szabó Mikló, *op.cit.*, p.247.

Animale lor	Numărul și proporția	
animale de jug	15236	
23,0%		
vaci	7321	11,0%
juninci	2896	
4,3%		
oi și capre	28997	43,8%
porci	11648	22,9%

Ce se poate constata din aceste date statistice ? Mai întâi de toate faptul că populația agrară din zona Câmpiei Transilvaniei a început să acorde prioritate creșterii oilor în defavoarea porcilor. Apoi, documentele vremii vorbesc și de proliferarea albinăritului, ca ocupație complementară creșterii animalelor.

Extinzând eșantionul sociologico-istoric pentru anul 1750 pe toate subzonele câmpenești, indicând și numărul localităților de la care dispunem, de date adecvate, obținem următorul tablou statistic⁵⁸:

Subzona agricolă Porci	Nr. satelor	Vaci	Juninci	Oi
1.Valea Mureșului 954	25	1838	470	7573
2.Valea Arieșului 505	4	848	255	3552

⁵⁸ MOL, EOKL, F.50, passim.

3.Văile Someșului Mic și Mare 1137	16	2078	479	4620	
4.Valea Șieului 558	13	950	213	1965	
5.Valea pâraurilor Meleş, Apatiu, Bedeu 880	21	1970	420	4234	
6.Valea pâraului Bandău 551	7	574	130	839	
7.Valea Fizeșului și a pâraielor Hosu, Sântejude, Imbuz, Mociu și Cioriuș 6117 862		14	1663	425	
8.Văile pâraurilor Gădălin și Suatu 921	11	1521	667	5976	
9.Văile pâraurilor Maralou și Zăpădia 424	5	619	146	2846	
10.Valea pâraului Valea Largă 661	7	814	203	5925	
11.Valea pâraurilor Luduș, Sărmaș, Șăulița și Frata 19290 1977		23	2715	476	
12.Valea pâraului Ranta 111	1	114	8	747	
13.Valea pâraurilor Lechința, Icland, Valea Lungă, Sărături și Valea Mare 1047	15	1570	397	11204	
14.Valea din Jos 224	5	250	91	1545	
15.Valea pâraurilor Cuiేశd, Pănet, Săbed 337		10	495	106	2435
16.Valea pâraurilor Șar, Fânațele, Ercea 433	9	646	173	2096	
17.Valea pâraurilor Luț, Agriș, Băii,					

Lunca și Uila 4578 1263	9	1543	557
18.Valea pârâurilor Chiraleş, Lechința, Dipșa,, Bungard, Archiud și Valea Mică 1257	17	1909	740 4248
19.Valea pârâurilor Valea Vacilor și Calda Mare 327	4	421	100 2383
	216	22738	6056 92173
14429			

Evident, răspândirea creșterii oilor nu era uniformă în toate subzonele agricole și cu atât mai puțin pe localități; a fost mai frecventă în așezările locuite de țărani aserviți români. În aceste localități se poate constata regresul creșterii porcilor și dispariția pădurilor crescute în mod special pentru producția de ghindă și scoaterea porcilor la jir. Dacă în anii 1713+1721 documentele vremii pomenesc de 44 de localități cu astfel de păduri, în anul 1750 doar în două localități mai sunt menționate existența lor⁵⁹.

Așa după cum am mai arătat, păscutul animalelor a fost reglementat de obștile satești. Potrivit rânduielilor stabilite de acestea, cireada de boi (adică animale de jug) a fost favorizată în privința pășunilor, având pășuni rezervate în mod permanent în hotarul satului. Cireada de vite, juninci, juncani, turmele de oi, turmele de porci, găștele, etc. pășteau de obicei în alte pășuni, rezervate din „ogor” sau pe terenurile de pe care recolta a fost deja strânsă. Obștile satești au angajat păstori pentru fiecare cireadă, asigurând persoanelor angajate case și intravilan, care de obicei se afla în proprietatea obștească⁶⁰. Din unele referiri ale țăranilor din

⁵⁹ *Ibidem*

⁶⁰ Asemenea intravilane și case existau în Nazna, Cornățel, Sâncraiu de Mureș, Micești, Silvașu de Câmpie, Sălațiu, Sânmarghita, Măluț, Beclean, Sărățel, Herina, Nușeni, Beudeu, Bidiu, Matei, Moruț, Fântanele, Vița, Bozieș, Apatiu, Chiochiș, Jimbor, Nireș, Pădureni, Batin, Ceaba, Fizeșu Gherlii, Buza, Sava, Chesău, Mociu, Cămărașu, Suatu de Sus, Suatu de Jos, Aruncuta, Bercheșiu, Crișeni, Năoiu, Mădăraș, Culpiu, Lechincioara, Săbed, Bozed, Voiniceni,

Culpiu, pe Câmpie era generalizată practica de a pășuna animalele de jug doar noaptea, ziua ele fiind înhămate în jug și nutrite abia după terminarea „zilei de lucru” stabilită de stăpânii de pământ⁶¹.

În Câmpia Transilvaniei nevoia de a avea un număr suficient de animale de jug, mentalitatea de a nu înhăma la jug decât boii, dar în special lipsa apelor curgătoare și a locurilor de adăpat, produceau situații dificile pentru obștile sătești, îndeosebi în anii secetoși când unele pârauri secau complet.

Creșterea extensivă a animalelor în decursul întregului secol al XVIII-lea nu excludea întreținerea animalelor prin stabulație. Organizarea câmpului trebuia să aibă în vedere și această cerință, cu atât mai mult cu cât în această perioadă nu se poate vorbi în această zonă agricolă de cultivarea unor plante furajere de mare randament, cum era trifoiul, lucerna și borceagul. În documentele vremii țăraniilor vorbesc de „rături” și de fânețe deținute atât în anii 1713-1721, 1750, cât și cu prilejul conscripțiilor urbariale din 1785 și 1820. „Raturile” se găseau pe șes, unde creștea „iarba de fân”. Primăvara „raturile” erau deseori inundate, iar animalele nu puteau fi duse pe aceste locuri. Ca urmare, se putea cosi de pe ele o cantitate mai mare de fân și de mai multe ori țăraniile coseau chiar și otavă. Fânețele, în schimb, se găseau pe pante și pe dealuri, de unde se cosea o cantitate mai mică de fân, dar de o calitate mai bună. Iată câteva declarații semnificative în acest sens, inserate în conscripțiile din 1785. Astfel, țăraniile din Nicula afirmă la acea dată că „fânaț au, iarbă de mijloc care se cosește numai odată; din opt mierțe de semănătură ies 4 care de porție de fân, care trag 13 măji; pe dealuri din 8 mierțe de semănătură ies doar două care de fân, care trag 6 măji”⁶². Sătenii din Coasta se lamentau însă, spunând că „hotaru ni-i cam apătos și surpat”, iar „rât avem puțintel și numai odată se cosește într-un an”⁶³. În schimb, țăraniile din Chirales

Ceușu de Câmpie, Logig, Sâniacob, Bretea, Bungard, Sânmihaiu de Câmpie, Miceștii de Câmpie, Fântânița, Galații Bistriței și Iuda. Vezi: *Arhivele Naționale*. Direcția jud. Mureș, MU R.578-613, passim.

⁶¹ *Ibidem*, R.613, 23.

⁶² *MOL, EOKL*, F.51, pach. 28/A

⁶³ *Ibidem*

declarau că „rātu-i puțin, dar se face fân bun pentru vite”⁶⁴. În satul Matei țărani coseau iarba de pe rât de două ori⁶⁵. La fel declarau și sătenii din Țigău, care mai precizau că au și loc de adăpat⁶⁶. Răspunsurile țăranilor din Sâniacob sunt mai nuanțate: „râtul e rogozos și dacă n-ar fi păscut cu vitele s-ar putea cosi de două ori într-un an, dar n-avem pășune îndeajuns și de aceea numai odată se cosește”⁶⁷. În sfârșit, țărani din Hășdate, Bonț, Enciu etc. se plâneau de faptul că pe râturile care le au e iarbă puțină, rară, searbădă și rogozoasă⁶⁸.

Existau deci diferențe sensibile atât între localități cât și între subzonele agricole. Acestea se manifestau însă la fel de intens și între diferitele categorii sociale. Pentru a fi mai edificatori prezentăm mai jos următorul tablou cu datele extrase din documentele anului 1750:⁶⁹

Subzona agricolă pe o sociale jeleri	<u>Suprafața medie de cosit pe localități și familie, în care de fân, pe categorii</u>			
	nobili mici	țărani liberi	iobagi	
1. Valea Mureșului	3,9	1,3	2,4	2,2
2. Valea Arieșului	3,3	1,3	2,3	2,8
3. Văile Someșului Mic și Mare	4,0	3,1	2,6	2,7
4. Valea Șieului	6,0	1,5	2,5	2,0
5. Valea pâraurilor Meleș, Apatiu, Beudeu	1,0	4,4	2,4	2,0
6. Valea pâraului Bandău	1,6	1,2	2,7	1,5
7. Valea Fizeșului și a pâraielor Hosu, Sântejude, Imbuz, Mociu și Cioriuș	3,7	2,6	2,2	2,4

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ *Ibidem*

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ *Ibidem*

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ *Ibidem*, F.50, passim.

8. Văile pârâurilor Gădălin și Suatu	9,0	4,0	3,9
3,5			
9. Văile pârâurilor Maralou și Zăpădia	-	-	3,6
4,0			
10. Valea pârâului Valea Largă	-	2,8	2,6
3,2			
11. Valea pârâurilor Luduș, Sărmaș, Șăulița și Frata	1,4	0,3	4,0
3,9			
12. Valea pârâului Ranta	-	-	13,3
3,1			
13. Valea pârâurilor Lechința, Iceland, Valea Lungă, Sărături și Valea Mare	4,7	2,4	4,0
3,3			
14. Valea din Jos	0,7	1,0	3,4
1,8			
15. Valea pârâurilor Cuieșd, Pănet și Săbed	3,5	2,8	2,4
1,7			
16. Valea pârâurilor Șar, Fânațele, Ercea	2,4	3,3	3,2
3,2			
17. Valea pârâurilor Luț, Agriș, Băii, Lunca și Uila	0,8	2,2	4,0
2,2			
18. Valea pârâurilor Dipșa, Lechința, Chiraleș, Bungard, Archiud și Valea Mică	-	3,3	2,8
2,4			
19. Valea pârâurilor Valea Vacilor și Calda Mare	-	-	3,1
1,5			

Dacă avem în vedere datele cuprinse în conscripțiile urbariale din 1785, potrivit cărora un iugăr de fânațe dădea două care de fân, respectiv 6 măji, putem să calculăm cu

ușurință suprafața de fânațe deținută de locuitorii din Câmpie în iugăre⁷⁰.

Prin urmare, analizând statistica de mai sus, putem trage concluzia că la mijlocul secolului al XVIII-lea exista o diferențiere sensibilă între agricultorii din Câmpia Transilvaniei în ceea ce privește condițiile de a crește un număr corespunzător de animale de jug, de reproducție, de carne, lapte, blană etc. Dar mai existau diferențe și între subzonele agricole, unele fiind mai bogate, altele cu mai puține locuri de cosit. Este adevărat, însă, că în unele localități de pildă Mintiu Gherlei, Petrești, Sântejude etc., așa cum rezultă din conscripțiile urbariale din 1785, țăranii mai dispuneau de fânațe din proprietatea obștească⁷¹. În acest sens sunt destul de edificatoare declarațiile iobagilor din Mintiu Gherlei făcute conscriptorilor în 1785: „Satul aiesta rât sătesc are bogat”⁷², deci țăranii mai aveau posibilitatea de a cosi fân și otavă și de pe fânețele proprietate obștească. În Bandul de Câmpie țăranii vorbeau de „niluri de cosit”⁷³, adică de fânațe obștească împărțită prin tragere la sorti și în anul 1826. „Rât sătesc” exista în 1820 și în Berghia⁷⁴. Nu se cunoaște însă suprafața ce intra în folosința țaranului „prin tragere la sorti” din proprietatea obștească.

Exploatarea fânațelor avea trăsături specifice în funcție de timpul fizic de care dispuneau țăranii pe parcursul muncilor agricole. Referindu-se la acestea, în 1785, iobagii și jelerii din Mica, Petrești, Munții Gherlii, Nireș etc. precizau că nu au posibilitatea de a cosi de două ori fânațele, căci apa distruge locurile de cosit; ei nu puteau să prevină prin amenajări distrugerea locurilor respective fiindcă nu aveau timp și pentru astfel de lucruri⁷⁵. Nici obștile sătești nu aveau grijă să interzică din timp păscutul animalelor pe locurile de cosit (spre exemplu în Braniște, Sântejude⁷⁶ ș.a.);

⁷⁰ *Ibidem*, F.51, passim.

⁷¹ *Ibidem*, F.51, Mf. 25018, conscripțiile din Munții Gherlii, Petrești, Sântejude etc.

⁷² *Ibidem*, Conscripția din Mintiu Gherlei.

⁷³ *Arhivele Naționale*. Direcția jud. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Sedria Orfanală, N.C. 17/1826.

⁷⁴ *Ibidem*, N.C. 1502/1820.

⁷⁵ *Ibidem*, conscripțiile din Mica, Petrești, Mintiu Gherlei, Nireș.

⁷⁶ *Ibidem*, conscripțiile din Braniște și Sântejude.

drept urmare cositul fânului se făcea cu mare întârziere și nu mai rămânea timp să se facă otavă.

Cositul „răturilor” și fâneațelor se făcea de obicei deopotrivă după terminarea secerișului pe pământurile micilor nobili și țăranilor liberi, precum și a celor aflate în folosința țăranilor aserviți. Fânul cosit, împrăștiat, apoi întors după ce s-a uscat era strâns în căruțe sau care și transportat în gospodăria agricultorilor, căci îndată după terminarea acestor munci animalele (vacile, junincile etc.) erau din nou „slobozite” pe locurile de cosit respective⁷⁷.

În general, în această perioadă de pe un iugăr de fâneață se putea recolta două căruțe de fân de câte 3 măji, dar existau și localități, de pildă, Sânmarghita, unde țăranii reușeau să strângă de pe un iugăr chiar patru care de fân, respectiv 12 măji⁷⁸. Din păcate, în documentele epocii nu există referiri la cantitatea de otavă cosită de pe un iugăr de fâneață.

Totodată, ameliorările constatate în exploatarea fâneațelor (săparea unor șanțuri pentru scurgerea apelor unor pâraie etc.) ne îndreptățesc să apreciem faptul că țăranii erau receptivi și în domeniul creșterii animalelor la noutățile impuse de o zootehnie de mai mare randament economic.

⁷⁷ *Ibidem*, Scaunul Mureș, Sedria Orfanală, 1069/1797, 23/1802.

⁷⁸ *MOL, EOKL*, F.49 passim, F.50 passim, F.51, Conscripția din Sânmarghita.

DISCURS ABOLIȚIONIST ÎN PRINCIPATE ȘI IDEEA MODERNIZĂRII (1837–1856)

Marian Zăloagă

THE ABOLITIONIST DISCOURSE IN ROMANIAN PRINCIPALITIES AND THE ISSUE OF MODERNIZATION (1837-1856)

Abstract

Our study concentrates upon the so-called “dezrobirea tiganilor” - the liberation of the gypsy - as the expression of modernization of the Romanian society. It follows the process from the point of view of the discourse promoted by the intelligentsia, the actual artisan of the 1848 revolution. Regardless the events well discussed in different books dealing with the history of the Gypsies in Romania, we show interest in the arguments advanced to reach this aim. Sharing an activist attitude, their promoters proved to be influenced by the contemporary ideologies of the time such as liberalism, post Enlightenment or social Romanticism, which they assimilated during their studying time in western universities in France or Germany. They were advocates of the natural rights theories, also embracing philanthropic ideas. The religious argumentation proved particularly useful if we consider that one of the main slave owners was the Orthodox Church. But the modernization was a matter of obsessive intended synchronism with the standard recognized in the European model. Intelligentsia contrasted the juridical state of the Gypsy within the Romanian principalities with the liberties given by the civil citizenship of the western world. Even though they admitted that slavery was still an issue in western milieu, the Romanian intelligentsia acted in such a manner that we might think that the matter in discussion became somewhat an instrument at will in their intent to reach the first stage of Romanian politics. Their interest was a modern social reform, which will eventually legitimize their claims to represent the masses, experimented all the way through this first “exercise to power”. The abolition of the Gypsy slavery seems a double intention political action: on the one hand it represented a successful moral-juridical attempt to integrate within the civilized world – thus opposing a barbarousness state, while on the other hand could be regarded as a social measure taken accordingly to the 1848 pre-Revolutionary program. Unfortunately this reform had less impact at the level of mass mentalities, who continued to set the Gypsy at the bottom of the social hierarchy with the ongoing discriminatory

consequences for a group which by now came to be restricted to a ethnic category, though prior to this act the notion denominated a social group also numbering some poor Romanian.

Istoriografia românească privitoare la fenomenul robiei e cel mai adesea unilaterală. Astfel, autorii fie se străduiesc a reproduce cadrul juridic al fenomenului, fie evidențiază pe cel istorico-social, ambele abordări cu rezultate explicative specifice. O constatare a fenomenului este neîndoielnic prezentă, dar e urmărită cel mai adesea expozitiv, prin enumerarea cronologică a măsurilor luate progresiv, existând un interes minim pentru aspecte precum filiația ideilor, cauzele (interne sau externe) ale activării la un anumit moment istoric a unui discurs cu tentă ideologică particularizant-justificatoare. Cu excepția cărții lui Viorel Achim doar istoriografia occidentală se referă la subiect ca la un fenomen cu origini ideologice în principal apusene, intermediat la noi de unii membri ai elitei românești școliți în Occident, obligați să răspundă necesităților de moment - recunoașterea țării între statele civilizate europene, în care robia era, cel puțin, declarativ denunțată -, motivat poate de considerente politico-sociale interne, și chiar umanitare, ultimele putând demonstra un moment de turnură la nivelul prefacerilor mentalităților elitei românești din principatele contemporane evenimentului.

S-au pierdut astfel din vedere rațiunile de fond, ideologice ce au făcut capabile reformele. Subiectul fiind tratat prea adesea expozitiv, prin prezentarea mai mult sau mai puțin amănunțită a măsurilor juridice, privează de posibilitatea unei încadrări a subiectului în cadrul mai fluid, dar și mai generos specific istoriei ideilor.

În prezentul studiu ne propunem a urmări discursul promovat de o parte a elitei românești pentru a evidenția care au fost pârghiile ideatice directe ale acestui fenomen, de ce mijloace justificative s-a uzat, cui se datorează, și desigur, prin analogie cu unele studii realizate asupra discursului aboliționist a fenomenului sclaviei din spațiul occidental în veacurile XVIII-XIX, să stabilim posibilele influențe asupra aboliționiștilor români.

Optăm pentru termenul *aboliționism* deoarece îl credem mai potrivit, acoperind mai bine o situație de fapt, la competiție

cu un alt termen de proveniență franceză, acela de *emancipare*, care de altfel circula în mod curent la vremea aceea. Folosit nenuanțat, pe ultimul îl considerăm din punct de vedere semantic mai potrivit pentru fenomenul desființării servituții feudale în general, cel dintâi părăndu-ni-se mai oportun atunci când ne referim la dezrobirea țiganilor. Cum se va observa, vom avea de a face cu trei modalități de desemnare a aceluiași fenomen: *dezrobire*, *emancipare*, *abolire*, fapt ce permite remarcarea unei sinonimii relative pe care o vom evidenția pe parcurs. Considerăm aceste precizări semantice utile pentru că la vremea aceea ne găsim într-o etapă fundamentală, cea a constituirii limbii române, marcată de ezitățile și inconsecvențele fiecărui început¹. Dacă ar fi să măsurăm cantitativ, urmărind îndeaproape frecvența cu care cele trei formule apar în discursul pe care ne propunem să îl deconstruim pentru a-l analiza, vom sesiza că autohtonul *dezrobire* e cel mai des folosit în legătură cu transformarea țiganilor în cetățeni ai țării cu drepturile și obligațiile care decurg din ceea ce se numește *cetățenia civilă* - de altfel singura prevăzută pentru țigani. Motivul ar fi unul destul de simplu, și anume acela al nevoii adaptării limbajului la necesitățile adresantului, marea boierime, ce trebuia sensibilizată, în condițiile unei rupturi în cadrul acelei *Sprachgemeinschaft* și a *Kommunicationsgemeinschaft*, produsă prin controlul renovării lingvistice asumat de către o nouă generație, adeptă a unei noi modalități de expresie și opțiuni ideologice².

Noua generație de care vorbim este cea pe care Hugh Seton Watson o numea *intelighenția*, o categorie socio-profesională ce ținea locul unei reale burghezii în răsăritul Europei, și cu prisosință în principatele române. Însemnătatea intelighenției în mișcarea politică, raportată la gradul de dezvoltare economică a societății a fost invers proporțional. În

¹ Vezi în acest sens studiul clasic al lui Klaus Bochmann, *Der Politisch – Soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Akademie Verlag, Berlin, 1979.

² Despre fenomenul inserării unui nou limbaj socio politic în literatură a se vedea Klaus Bochmann - *op. Cit., passim*, Sorin Antohi, *Confuzia limbilor. Filologia ca ideologie a tranziției, în Cultură și societate în epoca modernă. Politică – naționalitate – cultură. Omagiu profesorului Pompiliu Teodor la 60 de ani*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1990, p.126 sq.

stadiile vremelnice ale modernizării societății, noua elită, orientată laic, era numeric deosebit de mică, dar deținea o funcție politică vitală, deoarece ea avea un monopol al ideilor politice dar și al școlii³, ca canal de diseminare al valorilor burgheze⁴. Important e și faptul că înclinația intelighenției pentru idei și metode revoluționare, văzute ca un fenomen universal al istoriei noi, își avea rădăcinile în trei forme de frustrare - socială, politică și națională⁵. Statuându-și în mod precumpănitor identitatea prin raportare la ideile susținute, această generație va crea o nouă categorie socială, ai cărei membri erau după cum n-i prezintă George Sion „o primă serie de tineri ieșiți din școlile naționale care deși nu aveau poate cunoștințe solide și studii sistematice, dar (care) prin lectura cărților în limbile moderne, cari începuseră a se răspândi în țară, căpătaseră cunoștințe enciclopedice destule spre a înțelege spiritul secolului. Această junime se mai adăpa de idei liberale și progresiste în câteva cursuri libere ce cu mare greu se permisesse lui Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu și Nicolae Docan, ca să se țină în sala Academiei. Mai venea apoi junimea claselor privilegiate, cari își făcuse studiile în Franția și Germania”⁶.

Teoria și practica acestei categorii elitare, reprezentată de nume ca Kogălniceanu, Bălcescu, Alecsandri, etc., educată în spiritul naționalismului democratic, al romantismului social și al militantismului civic era una „activistă”⁷. Notabil în acest sens e modul în care Kogălniceanu redefinea misia istoricului „toți cei ce s-au îndeletnicit până acum cu istoria națională n-au avut în privire decât biografia domnilor, nepomenind nimic de popor, izvor al tuturor mișcărilor și isprăvilor și fără care stăpânitorii n-

³ Hugh Seton Watson, *“Intelligentia” und Nationalismus in Osteuropa 1848 – 1918*, in *Historische Zeitschrift*, Theodor Schider und Walter Kienast (hersg.), Band 195, Heft 2, Oktober 1962, p. 343.

⁴ Alexandru Florin Platon, *Istoria burgheziei europene. Probleme și controverse actuale*, în *Cultură și societate în epoca modernă...*, p. 192 – 204.

⁵ Hugh Seton Watson, **op. cit.**, p. 344.

⁶ George Sion, *Emanciparea țăganilor*, în *Suvenire contimporane*, Ediție Îngrijită de Radu Albala, Vol. I, Ed. Minerva, București, 1973, p. 114., Vezi și K. Bochmann, *op. cit.*, p. 86.

⁷ Paul Cornea, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii: concepte, convenții, modele*, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 226., George Ross, *Modern History of Romania*, Ziua Publishing House, Bucharest, 2002, p. 71.

au nimică”⁸. În același mod se exprima Cezar Bolliac, în eseu *Către scriitorii noștri*, publicat în 1844 în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, invitând ca „muzele...să coboare și în amărituri”⁹, ca „harpa... să coboare acolo unde mila celor cu putere a dezmoțit pe cei striviți și a împlânzii pe cei înverșunați încă – aceasta este misia poeziei și a filosofiei veacului nostru, și muza dumnezeoasă se poate inspira tot așa de bine în bordeiul muncitorului ca și sub cortul țiganului, ca și în câmpul slavei, ca și în locașul arhanghelilor”¹⁰. Tot el conchidea mobilizator „Veniți, domnilor... ce ați pus mâna pe condei porniți de un sentiment nobil, profesori, jurnaliști și poeți, veniți să facem pentru întâia oară cauză comună, cauza țiganilor și să ne luptăm pentru slobozenia lor; religia, interesul statului și duhul înaintării o cer”¹¹.

Cum se vede, fondul pentru reușita unui asemenea program era deja pregătit, iar progresul și modernitatea figurau ca două noțiuni interșarjabile. Chiar dacă ideea modernizării nu e mai nici unde explicit exprimată, cea a progresului e omniprezentă în discursul aboliționist promovat în ambele principate, motiv pentru a opina fără a greși, că fenomenul era perceput ca o etapă, o fațetă a modernizării generale, prin asumarea practică a idealului european. Ca agenți ai modernizării, membrii intelighenției române își asumaseră un discurs ancorat în *background*-ul ideologic apusean, sesizabil în eseurile lui Ion Ghica, care pe urmele lui Humbolt afirma că toți oamenii se nasc liberi, „secolul (fiind) realizarea progresului social, condus de progresul raționalismului, progres la care au conlucrat toți oamenii de valoare, filosofi și eroi”¹², la rândul său Bolliac consacrand libertatea și egalitatea ca “două mari divinități ale omenirii”¹³. Idei de aceeași natură sunt emise și de alți membri ai elitei școlite în apusul Europei, fie Franța, fie Germania, spații în care, la vremea aceea sclavia era privită ca

⁸ *Ibidem*, p. 226.

⁹ Cezar Bolliac, *Către scriitorii noștri*, în *Pagini alese*, Ed. îngrijită de Andrei Rusu, Ed. Tineretului, București, 1961, p. 171.

¹⁰ *Ibidem*, p. 168.

¹¹ *Ibidem*, p. 173.

¹² Ion Ghica, *Unitatea neamului omenesc*, în *Opere*, Vol III, Ed. îngrijită de Ion Roman, Ed. Minerva, București, 1972, p. 452.

¹³ Cezar Bolliac, *Mozaicul social*, în *op. cit.*, p. 250.

un atribut al barbariei, nepotrivită superior imaginatului Occident, unde identitatea europeană aflată în plină devenire, în sensul superiorității față de restul lumii, a fost construită ferm în jurul noțiunii de respingere a sclaviei¹⁴.

În fapt, doar un număr limitat de obiecții au fost aduse în Apus sclaviei, dintre acestea putând departaja pe cele de factură economică susținute de Adam Smith în 1776 care considera sistemul aservirii ca irațional. În argumentația sa Jean Bodin evidențiază potențialul pericol în a plasa un număr de locuitori ai unei țări sub despotismul privat în locul unei neintermediate autorități, aceea a statului suveran. Lor li se adăugau credința că sistemul aservirii e injust în termenii egalității și dreptului natural și că e imoral și chiar un păcat din punct de vedere religios¹⁵.

Discursul aboliționistilor români îngloba aceste teme argumentative, strategia lor constând într-o încercare de autodefinire, la nivelul moravurilor și juridicului, în consens cu maniera culturii occidentale concentrată de asemenea asupra elaborării propriului discurs despre sine. Emanciparea sclavilor era privită în apus, și la noi deopotrivă, ca o dovadă a progresului civilizației în Occident¹⁶. Preluând destul de mult la nivel tematic din justificările ilegitimității robiei țiganilor, membrii intelighenței române, prin ideile cu care se identifică ei, vor să se pună în contrapunct cu boierimea, să capete susținerea maselor categorisite drept autoritate legitimantă, deși discursul relevă pe urmele lui Michelet, că locul rezervat maselor era acela de a răspunde celor chemați să-l lumineze¹⁷. În spirit marcat raționalist, anii treizeci debutând ca operă a reformatoilor iluminiști ce vor culege roadele deceniile ce vor veni¹⁸, intelighenția se vrea promotoare unei “revoluții de sus”. O atitudine nu tocmai profund diferită de cea a boierilor care erau caracterizați în general de noua generație ca “bătrâni corupți și

¹⁴ D. B. Davis, *Slavery and Human Progress*, New York and Oxford, 1984, p. 258.

¹⁵ Idem, *The Problem of Slavery in Western Culture*, New York and Oxford, 1966, p. 434.

¹⁶ Jurgen Osterhammel, „Atlantic Slavery: A Problem of Cross-Boundary History”, *Cromohs*,8(2003):1-14,<URL:http://www.cromohs.unifi.it/8_2003/osterhammel.html>, 14.

¹⁶ Paul Cornea, *op. cit.*, p. 229.

¹⁷ Klaus Bochmann, *op. cit.*, p. 83.

¹⁷ Klaus Bochmann, *op. cit.*, p. 83.

staționari ...ce aud sbârânăirea ideilor noi (spunându-le) cât sunt de culpabili, (ce) tremură îndoit mai mult de frică”, înaintea unor “tineri ce simt întrânșii acea impulsie de primăvară, însă oprîți (...) de acei stejari bătrâni, ca o plantă nouă ce se încearcă să-și scoată capul, la rădăcina uscată a stejarului”¹⁹. Boierii sunt acuzați că “nu se ocupă decât de două lucruri - a face intrigi în afară, prin corupție, pentru a ajunge domni și intrigi înăuntru, pentru a obține posturi și a fura nepedepsiți”²⁰, sau conservă o “țară barbară (în care) boierul trebuia să domnească preste tot, ca țăranul să fie supus totdeauna la impozite ...țiganul trebuind să trăiască sub biciul boierului”²¹. Concluziv, la 1848, Ion Heliade Rădulescu remarcă că „guvernul...merge cu înaintarea, și boierimea și popii cu înapoierea”²².

Dar dintr-o altă perspectivă marii boierii par a fi de asemenea raționali prin poziția pe care o afișează: “în sentimentele lor de umanitate, nu se gîndea decât la binele negrei sale turme.(Ei) aveau convinșiune că emanciparea acestei rase de oameni înainte de a o prepara spre a o face să știe cum să uzeze de libertate n-ar fi decât o faptă pripită fără nici un rezultat uman”, afișând un “progresism moderat”²³. În avântul lor promotorii discursului aboliționist stabilesc și o galerie a ilustrațiilor boieri luminați a căror filantropie e considerată exemplară. Sunt menționate nume ca cele ale lui Ion Câmpineanu “cel dintâi care și-a dezrobit țiganii”²⁴ sau Ghiculeștii, Rosetteștii, Sturdzeștii care renunțaseră la despăgubiri, iar “în fața legii atât de populare, se grăbea a se arăta generoși și a proba că nu sunt rebeli spiritului de civilizațiune al secolului”²⁵.

Efectiv discursul dezvoltat de tînăra elită românească vis-à-vis de robie, relaționând existența ei cu barbaria, iar abolirea ei cu intrarea în forumul statelor civilizate, se fundamenta

¹⁹ C. A. Rosetti, *Jurnalul meu (1844-1857)*, Ed. îngrijită de Marin Bucur, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1974, p. 239.

²⁰ Costache Negri, *Scrisoare către Mihail Kogălniceanu, 16/28 ianuarie 1856, Constantinopol*, în *Scrieri*, Vol. II, *Correspondența*, Ediție îngrijită de Emil Boldan, Ed. pentru literatură, București, 1966, p. 194

²¹ George Sion, *op. cit.*, p. 114.

²² Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, București, 1972, p. 48.

²³ *Ibidem*, p. 77.

²⁴ Cezar Bolliac, *Către scriitorii noștri*, în *op. cit.*, p.172.

²⁵ George Sion, *op. cit.*, p. 133.

ideologic pe argumentele dreptului natural, care au acționat ca un ferment în ce privește noul sentiment al vieții omului european, ca modificare și întărire a aptitudinilor sale morale. Sentimentul de sine național și toleranța burgheză, năzuințele de libertate burgheze, emanciparea umanist iluministă a individului și noul caracter al drepturilor populare au servit ca argument rațional juridic²⁶. Împărtășind ideile europenității democratice prin apartenența la *Tânăra europă*, membrii intelighenției române au imaginat la rândul lor civilizația europeană nu neapărat ca o posesiune, ci ca o misiune, de aici dezvoltându-se toate jocurile emancipației²⁷.

Printre primele atacuri la adresa situației din principate e cel al lui Mihail Kogălniceanu, autorul cu contribuția cea mai amplă și de durată în ce privește fenomenul dezrobirii țiganilor, prin scrierile sale cu caracter istorico-etnografic, juridic, social. Reflectând asupra redefinirii noțiunii de cultură, într-o scrisoare din 1837 adresată surorii sale, el opina că „Adevărata cultură se arată în iubirea patriei, respectarea legii, abolirea sclaviei țigănești și egalitatea tuturor persoanelor indiferent de rang și naștere”. La fel Câmpineanu cerea în programul său radical libertatea persoanei, și egala îndreptățire în fața legii²⁸.

În *Dezrobirea țiganilor*, articol publicat princeps în Suplementul extraordinar al revistei *Propășirea* din 1844, făcea sinteza cea mai comprehensivă a dezrobirii ca fundamentală în istoria constituției și a civilizației noastre, ca act “din partea ocârmuirii noastre (ce) ne înalță țara deopotrivă cu staturile cele mai civilizate, în privirea principiului moralului și a dreptății. România dezrobindu-și țiganii, sfintește principiul că toți oamenii se nasc și sunt slobozi ... în vreme ce robia, încă în Adunările legislative ale Franței și Unirii Americane, numără atâția partizani”²⁹. Cel mai clar exprimată, credința în necesitatea respectării drepturilor naturale apare în *Esquisse...*: “Boierii au dreptul de a-i elibera și câțiva dintre ei care sunt

²⁶ Heinz Gollwitzer, *Europabild und Europagedanke. Beitrage zur deutschen Geistgeschichte des 18. und 19Jahrhunderts*, Studienausgabe, C.H.Beck's Verlagsbuchhandlung, Munchen, 1964, p. 43.

²⁷ *Ibidem*, p. 249 sqq.

²⁸ Apud Klaus Bochmann, *op. cit.*, p. 86.

²⁹ Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor*, în *Scrieri alese*, Vol. II, București, 1955, p. 32.

luminați de luminile Europei civilizate, au făcut uz de acest privilegiu, de a restabili drepturile naturale oferite oricărui om”³⁰.

Europenizarea era percepută ca o continuare și dezvoltare a creștinismului căruia i s-a alăturat și tradiția laic – umanistă³¹. Astfel stau lucrurile în discursul articulat pe marginea temei de poetul și omul politic, Vasile Alecsandri: „Sclavia este cea mai uricioasă pată care dezonorează patria noastră în veacul acesta de propășire, căci pe întinsul de astăzi al Europei numai țara noastră mai păstrează încă cea mai veche rămășiță de barbarie, aceea a sclaviei reprobata de lumea întreagă ca una ce este călcarea celor mai sfinte prințipii de omenire și celor mai dumnezeiești precepte ale religiei lui Hristos”³². Argumentul religios și cel laic se îmbină și la G. Asachi, care în *Emanciparea țiganilor 1844* lauda Sfatul administrativ care a propus în sesiunea aceluiași an „întinderea îmbunătățirii soartei țiganilor” din Regulamentul Organic „asupra unui număr cât mai mare, prin legiuire specială, potrivită cu prințipiile sfintei evanghelii și a legilor astăzi păzite”³³. Nu în ultimul rând, Kogălniceanu aclama actul cu următoarele cuvinte: „Cinste tuturor acelor care, mântuindu-se țara de cea mai grozavă enormitate socială, de *robie*, ne înalță atât de mult în principii; cinste fie și Bisericii ce astăzi nu mai are robi, ...arătându-se acum adevărata Biserică a lui Hristos care a adus slobozenia pe pământ....”³⁴.

Importanța apelului la teoria și practica socială a ortodoxiei ne apare ca esențială, caracterul demagog și retrograd pe care inteligența i-l reproșează vis-à-vis cu problema disputată, distingându-se dacă ne raportăm la receptarea cărții lui Kogălniceanu. Perspectiva novatoare și militantă a lui

³⁰ Idem, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains, connus en France sous le nom de bohemiens*, Berlin, Librairie de B Behr, 1837, în Mihail Kogălniceanu, *Opere, Scrieri istorice*, Tomul I, Ed. Critică, Andrei Oțetea, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1946, p. 578.

³¹ Heinz Gollwitzer, *op. cit.*, p. 338.

³² Vasile Alecsandri, *Către Sfatul administrativ*, Iași, 28 iunie 1855, în *Opere, Corespondența*, Vol.VIII, (1844-1860), Ediție îngrijită de Marta Anineanu, Ed. Minerva, București, 1981, p. 218.

³³ G. Asachi, *Emanciparea țiganilor 1844*, în *Opere*, Vol II, Ed. îngrijită de N.A. Rusu, Ed. Minerva, București, 1981, p. 714.

³⁴ Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor*, in *op. cit.*, p. 32.

Kogălniceanu a născut discuții, luări de poziție publice în rândul contemporanilor. Dacă cele favorabile ale intelighenției progresiste pot fi demonstrate prin diverse exemple, cea a reprezentanților clerului e relevată prin intervenția satirică a lui Costache Negruzzi din *Scrisoarea VIII (Pentru ce țiganii nu sunt români)* datată iunie 1839³⁵. Aici se confruntau la scenă deschisă, opțiunea unui reprezentant al clerului, și îndeobște a societății tradiționale asimilatoare necritică a explicației liderilor spirituali, pentru o formulă explicativă de factură religioasă (un păcat care ar fi condamnat la o poziție socială inferioară poporul țigănesc, părere aflată într-o deschisă opoziție cu noile teorii avansate de Kogălniceanu în schița sa), cu noua modalitate de raportare la acest grup etnic și social.

Dimensiunea socială a problemei pare în orice caz prevalentă. Interpretarea democratică a civilizației o descoperim încă din 1845 la Kogălniceanu, care apropia termenii *civilizație* și *emancipație*: „isprava civilizației se rezumă în acest alt factor, emancipația, fie ca să se atingă de lupta în contra omului ... dacă el nu-și izbutește driturile sale, ca cetățean, civilizația nu este deplină ... cu cât mărește numărul cetățenilor chemați la împărțeala comună a driturilor sociale cu atâta se lărgeste cercul civilizației.” Ca antonim a fost utilizat *barbarie*, ce semantic echivala cu negarea libertății și egalității, societatea barbară fiind dominată de „proclamarea dreptului societății mai presus decât de dreptul individului”³⁶. Ca măsură de renovare socială, urmând ideile iluministe ale revoluției franceze, abolirea servituții trebuie plasată într-un nou cod de valori conform căruia, departe de a fi o un criteriu al civilizației (după model antic), servitutea de orice fel și grad de dependență era o barbarie³⁷. În articolul *Aplicarea legilor*, Cezar Bolliac afirma retrospectiv că „robia nu mai putea fi deloc compatibilă cu libertatea individuală, cu libertatea comunelor, cu votul universal”³⁸, fiind o relicvă a „Mediului Ev și nu se mai reprezintă astăzi prin nici un alt stat în Europa creștină decât

³⁵ Vezi C. Negruzzi, *Scrisoarea VIII (Pentru ce țiganii nu sunt români) iunie 1839*, în *Opere*, Vol.I, Ed. Minerva, București, p. 232- 242.

³⁶ Nicolae Bălcescu, *Despre improprietărea țărănilor*, în *Opere I/1*, București, 1940, p. 282

³⁷ M. L.Bush, *Servitutea în epoca modernă*, Ed. Antet, 2003, p. 213.

³⁸ Cezar Bolliac, *Aplicarea legilor*, în *op. cit.*, p. 251

numai prin statul Țării Românești”³⁹. În piesa sa *Țiganii*, prezentată la Iași în 1856, G. Asachi pune în gura unui personaj următoarele fraze „De azi înainte tot țiganul e slobod și nu mai este supus nemănuia decât legii, care-i deopotrivă pentru toți”⁴⁰. Să nu ne lăsăm totuși înșelați de aceste remarci preluându-le necritic. Deși cuvintele sunt folosite cu o oarecare generozitate, fondul în care sunt inserate demonstrează că intenția nu e o egalitate politică, ci doar o egalitate civilă, „adică dreptul pentru toate plasele de patrioți de a fi supt aceleași legi civile”⁴¹. De altfel, chiar în context mai larg european, unde vocația universală a cetățeniei era larg împărtășită în veacul al XIX-lea, lucrurile se limitau până la 1848 la această componentă civilă a cetățeniei maselor⁴². Limitele acestor reforme sunt explicit exprimate de Bolintineanu ca o reacție împotriva evreilor ce solicitau cetățenia ca pe o posibilitate de integrare și avansare socială în societatea românească. Într-un dialog imaginar justificativ pentru refuzul de acordare a cetățeniei, Bolintineanu remarca „Avem tot o lege țigani și români (...) Și drepturi politici ca o românică” „Voi țineți la drepturi să vă facă parte / Noi le avem! Rămas-au numai scrise-n carte / Nu mai cereți drepturi politice lor! / Mulți români le are și de foame mor”⁴³.

Atacând o instituție a sclaviei, exprimată la noi prin robia țiganilor, asistăm la forjarea unui program social mai larg acela al eliberării poporului din servitutea feudală. Putem opina că eliberarea țiganilor poate fi considerată un influent „exercițiu de putere” al unei părți a elitei aflată în plină afirmare. Afirmția găsește susținere prin raportarea retrospectivă la evenimente a lui George Sion: la 27 noiembrie 1855, „Grigore Ghica numise un minister din elemente progresiste ale țării, din bărbați cunoscuți prin virtuțile lor civice, prin patriotismul și liberalismul lor(...). După ce toți miniștrii, uniți astfel în principii, cereau fiecare prioritatea tractării subiectelor de care se interesa mai mult,

³⁹ Idem, *Mozaicul social*, în *op. cit.*, p. 220.

⁴⁰ G. Asachi, *Țiganii*, în *Opere, Versuri și Teatru*, Vol. I, Ediție îngrijită N.A.Rusu, Ed. Minerva, București, 1973, p. 585.

⁴¹ *Foaie pentru minte 1848*, apud, Paul Cornea, *op. cit.*, p. 229.

⁴² Dominique Schnapper, Christian Bachelier, *Ce este Cetățenia?*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 95.

⁴³ Dimitrie Bolintineanu, *Țiganii eliberați către evrei*, în *Opere. Poezii*, Vol. II, Ediție îngrijită de Teodor Vărgolici, Ed. Minerva, București, 1982, p. 86-87.

domnitorul ne spuse că părerea sa este a se tracta mai întâi chestiunea emancipării țiganilor, *care i se pare mai ușoară* (s.n.), fiindcă oricum am rezolva-o, nu e de natură a provoca complicațiuni esteriore”⁴⁴ legate de nerespectarea Convenției de la Balta Liman. Tot el continua astfel: „După emanciparea țiganilor, veni și emanciparea cugetării: se suprimă cenzura” dar „după legile internaționale guvernul din principate nu putea face cea mai mică lege fără autorizarea celor două puteri protectoare”⁴⁵. În corespondența sa cu Kogălniceanu, C. Negri propunea „să ne pregătim a asemena instituțiile Europei civilizate în familia căreia vroim să fim numărați. Să ne înțelegem de pe acum asupra chestiunilor sociale, precum emanciparea și îndrituirea claselor muncitoare; desființarea sclaviei, această pată neagră a omenirii...”⁴⁶.

Dacă în apusul Europei o școală de gândire inițiată de Adam Smith, favorizată de aboliționiști și continuată de Karl Marx, a susținut că munca sclavilor e mai degrabă „scumpă”, deoarece afirmă reprezentanții ei, sclavilor le lipsea imboldul de a lucra bine, renumerația lor rămânând constantă indiferent de munca pe care o prestau⁴⁷, din punctul de vedere al teoriilor economice vehiculate la noi, problema dezrobirii țiganilor e tratată explicit doar de către Kogălniceanu care afirma că prin eliberarea robilor mănăstirilor din 31 ianuarie 1844 toți se vor bucura de „aceleași drituri ce sunt închizășluite și celorlalți moldoveni pe potriva lor, adică acei așezați pe moșii, cari se îndeletnicesc cu lucrarea pământului, să puie în clasa lăcuitorilor birnici; iar acei cu meșteșuguri de pînă târguri să se așeze între negustorii patentari”⁴⁸.

În acest stadiu e greu de precizat dacă abolirea e un rezultat al intervenției capitalismului ce ar fi determinat constatarea ineficienței muncii servile, sau mai degrabă a umanitarismului, ambele expresii ale modernizării. Urmărind argumentul din cadrul scrierilor promotorilor aboliționismului putem doar constata că discursul uzează masiv de formula

⁴⁴ G. Sion, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 131, 133-134.

⁴⁶ C. Negri, *Scrieri II, Corespondența*, Ediție îngrijită de Emil Boldan, Ed. Pentru literatură, p. 467-468.

⁴⁷ M. L. Bush, *op. cit.*, p. 28.

⁴⁸ M. Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor*, în *op. cit.*, p. 33.

filantropismului, explicabilă pentru acești deținători ai unei puteri politice secvențiale și incomplete la vremea dezvoltării discursului aboliționist. Între instrumentalizatorii unui asemenea argument îl regăsim cel mai adesea pe Cezar Bolliac. Însă invocând patetic „Glorie celui etern că scăparăm și d-astă dată țara noastră să rămâie cu deosebit caracter între toate țările din lume”⁴⁹ distingem că problema aboliționistă era esențialmente direct anexată obsesiei compatibilizării cu lumea occidentală.

E dificil de spus dacă pentru societatea românească din Principate această măsură se leagă doar de ideile liberale ale timpului sau și de interesul de a-i ține pe țigani în țară, a-i impozita, după modelul austriac, care operase această schimbare de tratare a problemei încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cert e că argumente de factură mercantilă nu răzbat din discursul justificativ avansat în favoarea dezrobirii.

Evenimentialul ne pune în fața unei evidențe, și anume că abolirea este opera ideologică a intelighenției și cea politică a statului și ulterior a boierilor. Se poate ca domnii să fi văzut emanciparea în termeni mercantili – prin mărirea numărului impozabililor care să le ofere un statut preeminent față de boieri - nu umanitari și direct legat de aceasta o formă a progresului și modernizării statului. În sine, programul e opera de drept a unei elite intelectuale și politice, marcată de ideea necesității unui sincronism cu ceea ce era desemnat ca civilizație, ca european, în ciuda eșecului eforturilor de a penetra și în conștiința masele. Atitudinile imediat ulterioare actului, precum și cele prezente față de țigani sunt explicabile tocmai prin menținerea acestei populații, la nivelul mentalului colectiv, în cadrele juridice inferioare din perioada premergătoare desființării robiei – ca forma cea mai gravă, și mai flagrantă a servituții dacă ne raportăm la noile idei ale veacului al XIX-lea. Astfel, o categorie juridică ce putea reuni și unii membri ai comunității dominate, majoritare, a ajuns după desființarea fenomenului a fi asociată doar unei categorii etnice restrânse, aceea a țiganilor .

Abolirea robiei ne apare în principal ca o necesitate ideologică cu finalități duble, o integrare juridico-morală în

⁴⁹Cezar Bolliac, *Mozaicul social*, în *op. cit.* p. 232.

cadrul civilizației europene și totodată o necesitate internă, o problemă de consecvență, și la acest nivel, cu ideologia și programul pre și post pașoptist al intelighenției.

**75 DE ANI DE LA CONGRESUL CULTURAL AL
„ASTREI”,
„PRIMUL PARLAMENT AL CULTURII ROMÂNEȘTI”**

Maura-Geraldina Giura

Moto: *Iată rolul primordial al „Astrei” de azi înainte. Ea a pregătit Unirea, astăzi, cu aceeași tărie și dragoste, va trebui să o consolideze într-o cultură curată și specific românească.*

Carol al II-lea al României

**75 JAHRE SEIT DEM KULTURKONGREß DER „ASTRA”
DAS ERSTE PARLAMENT DER RUMÄNISCHEN KULTUR
(Zusammenfassung)**

Abstract

Der Aufsatz behandelt die Zeit der Entstehung und die sozialpolitischen Umstände des „ersten Kulturparlamentes“, wie es der Kulturkongreß vom 24.-26. April 1930 in Hermannstadt festgelegt hatte. Hervorgehoben werden die Zielrichtungen dieser Initiative sowie die Notwendigkeit, die wichtigsten Kulturträger des Landes heranzuziehen, sowie auch der demokratisch Charakter des Treffens, sowie die Ursachen, die sie hervorgerufen hatten. Auszüge aus der Eröffnungsansprache zum Kongreß, gehalten vom Vorsitzenden des ASTRA-Vereins Vasile Goldiș, finden sich in diesem Aufsatz. Im Wesentlichen war der Kongreß für die Einheit der geistlichen Vertreter einberufen worden.

Es werden die einzelnen Bereiche erwähnt die zu dem tematisch vielseitigen Kongreß beitragen sollten, die sich in der rumänischen Gesellschaft während der zwei Jahrzehnte des rumänischen Einheitsstaates zusammengefügt hatten. Erwähnt werden auch Persönlichkeiten der rumänischen Kultur die im Rahmen des ASTRA-Vereins wirkten, sowie die Rolle welche dieser Verein spielen sollte, im Rahmen der langfristig am längsten wirkenden Vereinigung aus der Geschichte der Rumänen in der Zeit nach der Vereinigung; die Teilnehmer wurden aufgefordert, sich zu den fünf Punkten der Thematik zu äußern.

Es wird erwähnt, daß sich auf dem nach Hermannstadt einberufenen Kongreß die wichtigsten Vertreter der rumänischen Kultur über deren Gegenwart und Zukunft äußern sollten, sowie die Gesandten aller Kulturvereinigungen und der staatlichen Behörden.

În zilele de 24, 25 și 26 aprilie 1930 s-a desfășurat, la Sibiu, Congresul Cultural al Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – ASTRA. A fost o inițiativă a „Astrei” și s-a desfășurat sub egida acesteia, cea mai veche și mai longevivă societate culturală românească. Evenimentul a fost calificat de mari personalități culturale ale istoriei noastre și de mass-media vremii cu titlaturi precum „primul parlament al culturii românești – ori «senat cultural»”.

Perspectiva istorică asupra acestei întruniri a intelectualității românești, la un deceniu de la Unire, revelațiile analitice din literatura de specialitate consacrate perioadei în care se circumscrie momentul acțiunii și desfășurările ulterioare ne permit o viziune obiectivă, detașată de înțelesul îngustelor referințe contingente.

Dar înainte de a intra în tratarea subiectului /subiectelor dezbaterilor, o punere în temă: în redarea fragmentelor de vorbiri nu am adaptat sută-n sută forma acelora la ortografia actuală, în uz, am făcut neobservate unele forme lexicale, spre a învedera câte un accent de ... culoare, iar în ceea ce privește lungimea unor citate, am socotit procedeu necesar mai ales acolo unde problematica tratată acum 75 de ani rămâne și pentru cei de azi la fel de prezentă...

Ideea genezei congresului de la Sibiu ar putea fi considerată propunerea președintelui „Asociațiunii”, venerabilul și veneratul lider politic Vasile Goldiș, cel care, la sfârșitul lui 1918, înmâna regelui Ferdinand Întregitorul Actul prin care întreaga suflare românească a Ardealului decisese Unirea cu Patria-Mamă.

Iată circumstanțele, în cuvintele lui Vasile Goldiș, din „discursul impresionant”¹ rostit în deschiderea Congresului, din dimineața zilei de 24 aprilie, în sala Prefecturii Sibiu: „*Congresele anuale ale Astrei, adunările generale, cum le zicem noi, sunt mai vârtos de ordin administrativ, dări de seamă, censuri de gestiune, alegeri, hotărâri șematice, aproape simple formule repetate an de an [...] Descurajat de repețirea acestui straniu tablou, la adunarea generală de la Turda, în toamna anului trecut, am propus să se convoace, într-un timp oarecare, la consfătuire președinții și câțiva delegați ai tuturor despărțămintelor noastre județene, cari să*

¹ „Dimineața”, 1930, XXVI, nr. 3336/27 aprilie, p. 3.

revizuiască situațiunea „Asociațiunei” acum după 10 ani de la unire, în Statul român, să-i definească rostul, să-i deseneze problema principală de rezolvit, să-i găsească cea mai potrivită organizare în acest scop... Propunerea mea a fost primită ... N-a fost zi în care să nu mă fi gândit la problema aceasta. Contemplând neîncetat asupra ei, m-am convins că o simplă consfătuire a președinților [...] nu va rezolvi problema [...] M-am hotărât atunci să prilejuiesc o întrunire a tuturor adevăraților reprezentanți culturali ai țării și să chem ca referenți ai deosebitelor probleme competențele cele mai ilustre ale generației noastre. Am dorit să avem odată întrunit Parlamentul cultural al Țării Românești după întâia decadă a Unirii, fiindcă eu personal sunt adânc convins că, oricât s-ar pierde prin politică, totul se poate recâștiga prin cultură. Și am socotit, ca loc de adunare potrivit orășelul acesta ascuns în umbra munților ca un simbol al modestiei și simplității, nedespărțite tovarășe ale tuturor marilor fapte [...] Și aici în mijlocul unui mic dar vechiu popor străin de sângele nostru, care ne ofere clasicul exemplu că disciplina sufletească și solidaritatea sentimentelor sunt mai puternice cetăți ale existenței naționale decât numărul neînsuflit și întinderea geografică lipsită de farul aceluiași ideal.

Nu știu dacă gândul meu a fost realizat prin adunarea de azi. Se va vedea. Dacă ar fi eșuat deocamdată, nu-i cu supărare. „Qui perdidit numerum, incipiat iterum”. [Trad. aprox. „Cel ce a pierdut șirul reîncepe numărătoarea” – M-G. G] Ideea a fost abordată, este exclus să nu prindă, națiunea română n-a putut fi dezvăluită desăvârșit. Parlamentul cultural român trebuie să se întrunească. Dacă nu azi, altădată [...] Dar oficialitatea să stea la o parte. Să asiste numai ca slujitoare a obștei descătuseate de catenele servitutei moderne organizate în cadrele așa numitelor partide, fie de alternativ guvernământ, fie de orgoliile egocentrismelor personale, ori de ideologiile absurdităților doctrinare. Viitorul sănătos se naște din împreunarea firească a trecutului cu prezentul, altfel produsul ar fi bastard. Patria este pământul strămoșilor, dar tot atunci ea este zestrea fiilor noștri. N-o slăvim numai pentru trecutul pe care-l încorporează, ci mai vârtos pentru viitorul pe care-l prepară. [...] Am chemat toată intelectualitatea: Ministerul Instrucțiunii Publice, Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale [...], am făcut apel la capii celor două biserici românești din Ardeal, am invitat reuniunile corpurilor didactice, învățători, profesori secundari și universitari, [...]

în frunte cu Academia Română, am chemat aici toate societățile culturale din țară ... Am trimis informațiuni oficiale, am scris chiar personal reprezentanților presei românești, deoarece în mersul triumfal al omenirii spre culmile ascunse în ceața infinitului ale civilizațiunii, acum și tot mai mult de acum înainte presa devine factorul decisiv, asumându-și răspunderi cari vor pretinde o tot mai desăvârșită organizare a ei între marginile unității universale omenești.”

Să subliniem apăsător această din urmă idee, una acuzată predictivă, lansată de președintele Astrei cu jumătate de secol înainte de a se vorbi în lumea largă a științelor despre societatea informațională și de mass-media ca principal vector al evoluției acesteia, informați devenind bunul de supremă valoare a societăților umane de pe toate meridianele.

În continuarea „punerii în temă”, Vasile Goldiș îi invită pe participanți să-și spună cuvântul, indiferent dacă sunt ori ba membri ai „Asociațiunii”, deoarece în atenția aceluia ... conclav „se pune o chestie de ordin general, se afișează atențiunii nației întregi problema culturii, care înglobează toate interesele și dă în chipul acesta fiecăruia dreptul de a-și spune gândul desbrăcat de patima omenească, din care face parte ca o specie bizară patima românească. Nu e vorba însă acum de nici o gestiune, nu se vor impune obligamente, nu se vor oferi trambuline, nu se vor alege președinți, nici comitete, e vorba numai să se aprindă lumânări cari să lumineze tuturor.”

Cum se va vedea detaliat mai încolo, axul central de interes, preconizat de aștrii pentru întrunirea elitelor culturale naționale, ar putea fi rezumat în câteva interogații lansate încă în deschidere, coroborate și cu determinarea „Asociațiunii” transilvane de a-și structura locul și rolul în noua istorie a românilor, anii treizeci fiind încă afectați tranziției, o tranziție care n-a fost *act, ci proces*, doar că, fascinați de luminozitatea actului, multă vreme istoricii n-au acordat atenție tocmai procesului, rezumându-se la glorificarea actului. (Drept e și că existența unor comanditari politici, cu putere absolută și fără prea întinsă imaginație, în afara celei din zona RĂULUI, nu a lăsat multe decenii loc opiniilor divergente celei oficializate și împreunate cu forța... Tot atât de drept e și că pentru prea mulți această realitate a fost un acoperământ călduț, comod și dătător de... tantieme.)

Dar iată acele întrebări, formulate de Goldiș: „... după toate celea întâmplate și în situațiunea de azi a națiunii române „Asociațiunea” de la Sibiu mai are rost să existe ori ba?” Apoi: „... astăzi idealul aprins și vârat tainic în inimi prin Astra s-a împlinit, nația românească întregită își stăpânește însăși destinul. Atunci ce rost mai are Astra în Statul Român?”.

Interogațiilor sale, deloc retorice, le asociază el însuși răspunsuri, un soi de răspunsuri geometrice, cu sensul implicit că acelea, în forma unor coloane de rezistență a edificiului, vor trebui completate, în cadrul dezbaterilor din congres, de către „adevărați reprezentanți ai culturii românești”, cu idei și propuneri și decizii, cărămizi termorezistente întru plinirea edificiului destinat CULTURII.

Dar, să întrerupem pentru o clipă șirul considerațiilor relative la desfășurările evenimentțiale, pentru a arunca o privire asupra ambianței și a circumstanțelor de ordin politic și social, interne și internaționale ce au constituit fondul perioadei în care s-a deschis congresul de la Sibiu, popas ce ne-ar permite o mai bună înțelegere a rosturilor și a imperativelor întrunirii girate de prestigiul vechii și longevivei ASTRA. În plus, ne va îngădui o corectă și comprehensivă abordare și decodare a unor idei, expresii și sintagme ce revin în vorbirile participanților. Iată câteva: „*Temperatura urcată mult peste normal a vieții noastre publice*”; „*patima omenească, din care face parte ca o specie bizară patima românească*”, „*presiunea de atmosferă care va dezinfecata societatea românească*”; „*drăceasca dihonie ruinătoare*” (V. Goldiș); „... într-o vreme când parlamentarismul celălalt [cel politic – n.n. M.-G.G.] dă faliment” (O. Goga); „... vremea hâdelor sfâșieri de partide, a materialismului brutal și a parveniților de toate spețele și din toate provinciile” (Nicolae Iorga); „*eclipsă momentană, în ce privește interesele superioare de Stat*” (Stelian Popescu, directorul ziarului „Universul”); „... căci politica de partid în genere trăiește din specularea idealurilor depășite de spiritul vremei” (C. Rădulescu-Motru); „... statul era un dușman al Astei și concepția aceasta, în virtutea inerției, încă mai dăinuiește pe ici, pe acolo” (Gh. Adamescu, vicepreședintele Ateneului Român); „... veninul politiceii a pătruns până și în sanctuarul culturii. Certurile și zăzaniile dintre partide au ajuns mai puternice decât sentimentul solidarității de neam. O prăpastie s-a deschis între trecut și prezent”; „*desmățarea luptelor dintre*

partide” (Simion Mehedinți)². „*Chestiunea «Astra și politica» să se ia de la ordinea de zi a adunării culturale proiectate. Activitatea Astre e culturală și națională.*” (proces-verbal No. 38. Ședința plenară a secțiilor literare-științifice ale Astreii, din 26 martie 1930. Președinte G. Bogdan-Duică, secretar I. Agârbiceanu)

Să mai adăugăm acestor determinative aplicate politicii momentului lapidara observație-caracterizare a unui observator străin, deci, cum ar fi natural, neutru: „*După masă am o lungă convorbire cu ministrul Franței. Puaux socotește că niciodată situația noastră politică nu a fost mai confuză decât acum*”³. Să completăm plaja ideatică a temei cu concluzia unui participant direct și artizan al unor însemnate acțiuni externe ale României de atunci: „*Cu atât mai adânc resimt răspunderea ce apasă tot mai mult asupra mea în aceste zile, când cercul primejdiilor se strânge în jurul nostru și ne țintuiește în fața unor probleme cum nu au fost altele mai grele și mai chinuitoare în istoria Regatului Român*”⁴.

În toate cele până aici citate, lectorul cât de cât avizat în privința perioadei va ghici „personajul, protagonistul dramei”, anume politicianismul românesc, ce a infestat, momentan și nu doar, însăși structurile organismului statal tânăr, încă tânăr în forma sa definitivă. Nu a fost, desigur, această infestare doar rezultatul acțiunii „microbului” numit, ci și al terenului prielnic, obiectiv prielnic în care s-a putut nutri și dezvolta, mediu pe care-l vom învedera în cele ce urmează.

Suntem, ca în alte câteva rânduri, într-o perioadă de tranziție, tranziția de la viața social-politică felurită, deosebirile fiind date de diferitele stăpâniri și structuri socio-politice sub a căror „oblăduire” s-au dezvoltat Moldova, Muntenia, Transilvania, Basarabia și Bucovina și Banatul, vreme de sute de ani, la viața social-politică unică a unei națiuni ce se voia întregită și, deci, aceeași. Numai că o națiune unitară și unită în cuget și simțiri nu se împlinește automat. Zicea Vasile Goldiș, în deschiderea Congresului Culturii: „*În ilustrul său discurs de la Sorbona asupra întrebării ce este o națiune, Ernest Renan spunea*

² Simion Mehedinți, *ASTRA în timpul patriarhului Miron (Contribuții la istoria Regenței)*, în „Cuvântul”, 1930, VI, nr. 1806/3 mai, p. 1.

³ Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, Ediție postfațată de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1991, p. 48.

⁴ *Idem*, p. 346.

că «națiunea este un suflet, un principiu spiritual», mie însă mi se pare mai luminoasă definiția profesorului Nae Ionescu, afirmând că «Națiunea este o comunitate de iubire și de viață». Această comunitate de iubire a fost idealul urmărit de Astra în trecut și ea crede în misiunea ei de a rămâne și în statul român altarul aceluiași ideal, care să reunească în comunitatea de iubire pe toți fiii națiunii române, smulgându-i din drăceasca dihonie ruinătoare»⁵. Frumos spus, cum este firesc să se spună în ocazii ca aceasta, de care ne ocupăm, partea goală a paharului trebuind lăsată dezbaterilor, spre a nu așeza asupra evenimentului, dintru început, aură pesimistă... În fond, deschiderile de reuniuni sunt totdeauna optimist-prognostice, trebuie să fie așa spre a însufleți... Dincolo de acest elegant „subterfugiu” retorico-stilistic, literatura de specialitate, bazată pe analiză obiectivă, pe documente și mărturii irefutabile, pe monitorizarea evoluțiilor, ne aduce în atenție și dedesubturile ce zac în străfunduri acoperite de fraze însuflețitoare, dedesubturi pe care istoricul leal adevărului nu are dreptul a le ignora.

Într-o teză de doctorat, susținută la Universitatea Michigan din Ann Arbor și publicată în 1995, la Cornell University Press⁶, autoarea tratează pe larg delicata și complexa problematică a constituirii acelei „comunități de iubire și de viață”, sintagmă ce-i apropie pe Nae Ionescu și Vasile Goldiș, analiză ce are meritul de a plasa problema într-un context actualizat, beneficiar și al desfășurărilor, în aceeași problemă, din mai multe țări europene, căci România Mare și națiunea română nu s-au format într-un spațiu, un timp și o modalitate absolut autarhice. Dimpotrivă!, iar dinamica acestui proces a fost și este încă însoțită adesea de o încărcătură emoțională și ideologică, pe care abia începând cu abordările din anii nouăzeci ai trecutului secol analiștii politici și istoricii au reușit s-o decodeze în sensul deplinei obiectivități, epurate de diversele constrângeri ideologice și beneficiind de republicarea unor scrieri ale gânditorilor trecuți sub ... obroc de regimuri totalitare... Am văzut și vedem cu toții cum operele „noii generații” a anilor douăzeci, cenzurate până în 1989, opere ale gânditorilor și

⁵ Vasile Goldiș, *Cuvânt de deschidere...*, în „Transilvania”, 1930, 61, nr. 1-6 (ianuarie-iunie), p. 18.

⁶ Livezeanu Irina, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism nation building and ethnic struggle, 1918-1930*, Cornell University Press, 1995.

oamenilor politici precum Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Nichifor Crainic, Ion Antonescu, Virgil Madgearu, Grigore Gafencu ș.a. *ejusdem farinae* și-au făcut reparația pe scena contemporană, în mare parte autorii fiind văzuți ca reprezentanți de marcă ai unui idealizat trecut precomunism. În acord cu doctoranda româno-americană, pentru care „... cercetarea de față a reprezentat ... o călătorie din Lumea Nouă înapoi în universul bunicilor mei”, analiza politicii culturale a României Mari ar trebui să plaseze „*dezbaterele politice și literare interbelice, dar și cele ale actualei tranziții într-un context mai informat și mai realist*”, cu atât mai mult cu cât este vorba de „*un trecut pe care mulți îl iubesc mai mult decât îl cunosc*”⁷, aserțiunea din urmă fiind valabilă și în ceea ce privește ASTRA, dacă ne gândim la încercările reușite doar *pro forma* de renaștere a acesteia...

Considerăm că se știe îndeobște care a fost situația politică și social-economică a diverselor componente ce s-au reunit, în 1918, în România Mare – Principatele Dunărene, Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat, Bucovina, partea de nord a Moldovei, Basarabia. Se cunosc și împrejurările desemnate în istorie cu anii din secolele XIII, XV, cu anii 1775, 1812, 1859-1861, 1866, 1881 și nu vom detalia, dar vom nota că naționalismul⁸ românesc s-a dezvoltat, începând cu secolul al XVIII-lea, în diferitele, chiar dacă apropiate geografic, zone locuite de români, zone grănițuite și caracterizate într-un fel chiar de anii mai înainte înșirați, ani ce reprezintă jaloane explicative pentru calea formării și „forjării” națiunii române, așa cum o gândeau elitele culturale ale anilor douăzeci și treizeci ai secolului trecut.

⁷ Idem, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, traducere din engleză de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 1998, p. 5, 7.

⁸ În unele analize s-a întreținut multă vreme confuzia între „național” și „naționalism” – ex. în receptarea operei publicistice a lui Eminescu. Noi utilizăm aici termenul în următorul sens: „Naționalismul este conceptul politic ce are ca înțeles transformarea în principii și programe a devotamentului față de națiune. În felul acesta conține o dimensiune diferită față de simplul patriotism, care poate fi devoțiune față de țară sau națiune, lipsită de orice proiect de acțiune politică. Trăsătura generală a principiilor universale ale naționalismului este afirmarea primatului identității naționale asupra revendicărilor de clasă, religie sau umanitate în general”. (Vezi în acest sens *Oxford – Dicționar de politică*, coordonat de Iain McLean, traducere și glosar de Leonard Gavrilu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p 293-294.)

După știința noastră, în literatura de specialitate consacrată naționalismului, două concepții au furnizat aderență și/sau respingere. Astfel, scriind despre situațiile din Franța, Anglia, Rusia, Germania și Statele Unite, Liah Greenfeld „argumentează convingător că în Europa toate identitățile naționale, cu excepția primei, cea engleză, au fost în mod semnificativ reacții colectiv forjate după alte precedente naționale”⁹. În viziunea lui Ernest Gellner, dimpotrivă, naționalismul ar fi produsul relativ recent al „organizării ființelor umane în mari unități omogene din punct de vedere cultural și având parte de o educație centralizată”, dar și că „rădăcinile acestuia, ale naționalismului, ar fi una din cerințele structurale caracteristice societății industriale”¹⁰.

Anul 1930, ca și cei premergători acestuia din respectivul deceniu au fost ai unei perioade indiscutabil agitate, cum o indică și aprecierile conținute în expresiile pe care le-am citat deja, locul comun al acestora fiind săgețile critice, toate cu sensul înspre zona politicului.

Cum se cunoaște, România, ca și celelalte țări central- și est-europene era, la „ora” creării, recreării, creșterii (și chiar diminuării), odată cu aplicarea principiilor wilsoniene ale autodeterminării și formării, pe această bază, a identităților naționale, o țară întârziată atât în privința construirii națiunii, cât și în industrializare, comparabil cu cele vest-europene. „În România, ca și în alte părți ale Europei de Est interbelice, reconstituirea națiunii în noile granițe lărgite a creat prilejul unei redefiniri naționale și, totodată, profunde crize sociale și culturale, ... aceste două aspecte au fost legate... unirea a adus o glorie momentană și aparentă, dar a ascuns probleme sociale, demografice, politice și culturale nemărturisite”¹¹. Întregirea teritoriului național – 137.903 km. pătrați, în 1914, 295.049 km. pătrați în 1919, respectiv 7.771.341 locuitori, în 1914 și 14.669.841, în 1919 și 18.057.028, în 1930, 72,5% din populație fiind reprezentată de agricultori¹². Sub aspect etnic, românii alcătuiau 2/3 din populația totală a României Mari, restul, cealaltă

⁹ Greenfeld Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1992, apud Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 14.

¹⁰ *Idem.*

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

¹² *Ibidem*, p. 17-19.

treime fiind formată de minorități – maghiari, germani, ucraineni, evrei, ruși, bulgari, rromi și alții, cu ponderi extrem de puternic diferențiate. În plus, alipirea noilor provincii a deplasat echilibrul urban-rural net în defavoarea românilor: 71,9% din totalul populației, dar numai 58,6% din populația urbană, în unele provincii alipite românii formau doar o treime din populația orășenească¹³. Faptul că țaranul român a reprezentat numitorul comun al tuturor provinciilor explică preocuparea constantă a elitelor românești vreme de două secole ce constituie debutul și împlinirea ale ceea ce designăm ca epoca modernă. Să adăugăm disparitățile de status social și cultural al românilor și, comparativ, și al minorităților etnice și vom avea tabloul complet și de mare diferență/divergență, o autentică pletoară problematică, căreia statul, organismele sale aveau a-i face față începând cu anii 1919-1920. Era vorba de: omogenizarea instituțională și legislativă, recrutarea și dezvoltarea elitelor naționale, combaterea regionalismului, cultivarea conștiinței naționale în posturile instruite și neinstruite care trăiseră de când se știau sub guvernări străine.

În toate aceste . imperative pentru societatea complexă a unui stat modern, ce beneficiază de recunoaștere internațională în secolul al XX-lea, activitatea culturală, crearea unei înalte culturi plurivalente, în sensul acestor cerințe, numai „statul este suficient de puternic pentru a realiza și controla o funcție atât de importantă și de esențială”, cum susține înainte citatul Ernest Gellner. Cu alte cuvinte și utilizând o parafrază a spuselor revoluționarului italian Massimo D’Azeglio: „*Am făcut Italia, acum trebuie să-i facem pe italieni*”, am putea spune, relativ la cele de mai sus: odată ce am făurit România întregită, mai rămâne formidabila sarcină de a-i realiza pe români¹⁴.

Iată adevăratele aspecte socioculturale care au generat înfruntările ideatice și ideologice ale vremii, ideea inițiativei „Asociațiunii” de a precede la organizarea unui congres sub forma parlamentului cultural al țării, cât și structura problematică a ordinii de zi supusă dezbaterilor. Momentul era și al unei devastatoare crize economice mondiale, ce, desigur,

¹³ *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, p. 44-45, apud Livezeanu Irina, *op. cit.*, p. 18-21.

¹⁴ Greenfeld Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1992, apud Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 30-31.

afecta și potențele financiare ale statului, încât Astra s-a simțit datoare a-i completa acestuia mijloacele de acțiune.

Nu mai puțin de 36 de teme au fost anunțate pe agenda Congresului cultural de la Sibiu, structurate pentru dezbateri și la publicare¹⁵ în 5 teze generale: 1. Organismul funcțional al Astrei; 2. Colaborarea Astrei cu alte societăți culturale. Raportul dintre Astra și Stat. Astra și politica; 3. Cooperarea Astrei cu instituțiunile publice din stat și cu alte organizații culturale și social-economice; 4. Mijloacele culturale ale Astrei în acțiunea sa; 5. Mijloacele materiale pentru funcționarea Astrei.

Și-au spus cuvântul, ca participanți, sau prin scrisori și mesaje, personalități culturale de reală suprafață intelectuală: Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Liviu Rebreanu, Octavian Goga, Ioan Lupaș, Iuliu Hașieganu, I.A. Bassarabescu, G. Adamescu, Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, Maria Petra-Petrescu, G. Bogdan-Duică, I. Agârbiceanu, Tiberiu Brediceanu, Mihail Jora, H. Ștefănescu-Goangă, Jean Bart, precum și președinți ai despărțămintelor Astrei, reprezentanți ai altor societăți culturale, ai mass-media centrale și locale etc. Dezbaterile s-au purtat pe baza lucrărilor, referatelor, propunerilor realizate pentru congres de specialiști din cadrele Astrei și din afara acesteia. Iată câteva teme ale acestora: problema de reorganizare a Astrei, raportul dintre comitetul central, despărțăminte și cercuri culturale, secțiile literare-științifice ale Astrei în Vechiul Regat, colaborarea Astrei cu alte societăți similare, problema culturii românești în ținutul secuiesc, Astra și biserica, Astra școala, Astra și igiena publică, Astra și sportul, Astra și agricultura, Astra și teatrul, problema editurilor și a răspândirii publicațiilor, Astra și muncitorimea industrială, veniturile Astrei și subvenționarea ei de către stat; comunicat cu privire la subvențiile primite de la stat în anii 1927-1930 (aprilie) și veniturile de la cinematografe în anii 1927-1930 (aprilie); Muzeul central și muzeele regionale ale Astrei; Astra și politica; rolul femeilor în cadrul Astrei; scrisoarea d-lui profesor Rădulescu-Motru cu privire la rostul Astrei și ideea națională ș.a.

În cadrul fiecăreia din cele 5 teze generale au fost prezentate 5-12 referate, autorii acestora fiind aleși după criteriul capacității și

¹⁵ Revista „Transilvania”, 1930, 61, nr. 1-6/ianuarie-iunie, numere comasate, consacrate exclusiv publicării documentelor forumului cultural inițiat și organizat de ASTRA.

al rodniciei activității în cadrul Astrei, urmărindu-se, de asemenea, și cuprinderea geografică a „Asociațiunii”. Teza nr. 4 (*Mijloacele culturale ale Astrei în acțiunea sa*) a fost cea mai cuprinzătoare: *Conferințele Astrei la sate și la orașe* (Ion Agârbiceanu, Cluj); *Răspândirea culturii prin editurile Astrei* (Victor Lazăr, Sibiu); *Problema editurilor Astrei. Răspândirea publicațiilor* (Grațian C. Mărcuș, publicist, Cluj); *Astra și muncitorimea industrială* (ing. I.P. Condiescu, București); *Casele Naționale* (General N. Negreanu, București); *Astra și Casele culturale* (Aurel Runcanu, Oravița); *Secția de propagandă culturală a cinematografelelor ambulante* (Ilie Rusmir, Oravița); *Un film al Astrei și problema filmelor culturale* (Grațian C. Mărcuș, Cluj); *Diafilmele și gramofonul* (H.P. Petrescu, Sibiu); *Astra și radiofonia* (Ing.dr. E. Petrașcu, București); *Muzeul Central și muzeele regionale ale Astrei* (Ioachim Miloia, Timișoara); *Muzeul Unirii în Alba-Iulia* (I. Sandu, Alba Iulia).

Opiniile exprimate în cuprinsul acestei teze, ce privea organismele și funcționarea acestora în cadrele largi ale „Asociațiunii” au fost diverse, referindu-se la: sediul „Asociațiunii”: Sibiu sau Cluj, organizarea și/sau reorganizarea Astrei, relația sau non-relația Astra-politica, eventualitatea propunerii unui impozit cultural, colaborarea, unirea sau federalizarea diverselor societăți culturale ce activau în România momentului, locul și rolul secțiilor literare-științifice, problema publicațiilor „Asociațiunii”, a bibliotecilor populare, a muzeelor, aspecte privind relația Astrei cu cooperăția, agricultura, cinematografia, susținerea Astrei de către Stat și relațiile acesteia cu organismele statului etc. etc.

Nu ne putem propune identificarea și relatarea tuturor opiniilor exprimate, ci vom reda succint punctele de vedere la care au ajuns, în cadrul unei ședințe plenare, din zilele congresului (16 martie 1930) membrii secțiilor literare-științifice ale Astrei – președinte G. Bogdan-Duică, secretar Ion Agârbiceanu, puncte de vedere cu atât mai relevante cu cât acest organism intern al Asociațiunii, dimpreună cu comitetul central au reprezentat de-a lungul anilor „motorul intelectual” și de directivă culturală al tuturor acțiunilor Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – ASTRA, nemaivorbind de faptul că componența secțiilor era asigurată aproape în totalitate de distinși universitari clujeni, aceiași fiind parte și a Extensiunii Universitare, cu care ASTRA a lucrat mână

în mână în perioada interbelică, dar și cei care au asigurat, prin studiile lor, calitatea științifică și publicistică a revistei „Transilvania”, dar și a atâtor publicații ce au apărut sub egida Astrei, în alte localități decât Sibiul, precum revistele „Gând Românesc”, „Transylvanian Revue” și „Revue de Transylvanie” de la Cluj și nu numai acestea...

Iată opinia unui emul strălucit¹⁶ privitoare la unul dintre universitarii pentru care ASTRA și misiunea ei au fost o mare datorie de apostolat întru culturalizarea semenilor: *„Pentru Ion Breazu exista o singură valoare, aceea a duratei, și numele ei era TRANSILVANIA. Lucrase la bătrâna revistă cu același nume, ani de apostolat, numele lui revine de-a lungul colecției sub varii articole, de la editoriale până la efemeride, însemnări pe marginea vieții culturale, locul lui preferat de manifestare, ASTRA, l-a cunoscut printre militanții ei cei mai inimoși și cei mai dezinteresați. Ea era pentru profesorul clujean un spațiu istoric de manifestare, o legătură continuă și un dialog neîntrerupt cu trecutul în care crezuse totdeauna fierbinte.”*

În ce privește revistele „Gând Românesc” și „Revue de Transylvanie”, ni se pare potrivit a insera aici două aprecieri venite din partea conducerii „Asociațiunii”. „Cu multă bucurie anunțăm că revista tinerei generații – „Gând Românesc” – care apare tot sub egida Astrei și care la început a primit sprijinul pecuniar al societății noastre, a ajuns să însemneze ceva în publicistica noastră, fiind locul de întâlnire a celor mai de seamă scriitori din întreaga țară. Conducerea revistei este încredințată d-lor I. Chinezu și Olimpiu Boitoș, cărora le-a reușit să contribuie astfel la apropierea dorită între garda tânără de scriitori și intelectuali și între ASTRA noastră”. Despre revista în limba franceză acum: *„Revue de Transylvanie a încheiat tomul I cu nr. 4 (ianuarie-martie 1935). Ceea ce (sic!) a prestat această revistă până acum merită toată lauda. Conduasă din partea d-lor Prof.univ.dr. Silviu Dragomir, ca director și D.D. Roșca, redactor, la un nivel științific, academic, într-o execuție tehnică impecabilă, pe hârtie de lux, revista aceasta a adunat material foarte prețios împotriva tezelor revizioniste maghiare și a fost foarte bine apreciată, atât din parte întregii noastre publicistici cât și de presa obiectivă de peste graniță. Studii au scris d-nii: I. Breazu, Aug. Caliani, N. Drăgan,*

¹⁶ Mircea Zăciu, *Colaje*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 109-113.

Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Victor Junga, Ioan Lupaș, Sabin Manoilă, Zenovie Pâclișanu, Coriolan Petran, Sextil Pușcariu, N. Săulescu, Laurean Someșan, D.D: Roșca, I. Mușlea, Tiberiu Moraru, Andrei Oțetea, Virgil Vătășanu¹⁷.

Discuții și controverse a stârnit o idee din scrisoarea acad. C. Rădulescu-Motru, secvență pe care, ulterior, unii dintre ziaristii prezenți au „împachetat-o” într-o ... folie conținând tușeuri de gloriificare encomiastică, dar și săgeți critice înmuiate în ... accente de picanterie. Anume a fost vorba de următoarea opinie, pe care, din motive de spațiu o reproducem selectiv: *„Cu multă părere de rău nu pot însoți la Congresul Astei pe colegii mei de la Academia Română. Aș dori totuși să nu rămân străin de lumea atâtor iubitori de cultură românească... și să particip cu ceva la găsirea unei soluții viabile la dificultățile în care se sbate astăzi Astra ... Neamul românesc, după întregirea sa într-un Stat politic național, are de rezolvat o grea problemă culturală: anume problema revizuirii politice sale culturale de până acum. Înainte de întregirea Statului român, cultura românească era pusă în serviciul politicii revendicărilor naționale. Scopul ei era să deștepte sentimentul mândriei de român, afirmând și pe cât posibil glorificând, prin toate mijloacele, originile, aptitudinile și operele sufletului românesc. Ea a reușit mai mult decât satisfăcător în realizarea acestui scop... Această politică de «Kulturkampf» și-a avut rostul său... era singură potrivită timpului său. Astra a lucrat în trecut aproape exclusiv la deșteptarea conștiinței naționale politice. Cu un deplin succes... De acum înainte însă ea ar trebui să lucreze la deșteptarea aptitudinilor de muncă... să nu pună în mișcare resortul mândriei naționale decât în mod incidental, în schimb să pună în mișcare resortul întrecerii la muncă... să aibă drept ideal: Românul perseverent în muncă.”*¹⁸

Presă vremii a acordat spații generoase evenimentului cultural de la Sibiu¹⁹, apreciind că „În vâlmășagul cu rost sau

¹⁷ „Transilvania”, 1935, 66, nr. 4, p. 179.

¹⁸ „Transilvania”, 1930, 61, nr. 1-6 / ianuarie-iunie, p. 151-152.

¹⁹ A se vedea în acest sens: „Dimineața”, nr. 3336/27 aprilie 1930, nr. 3337/28 aprilie 1930; „Adevărul”, nr. 14210/21 aprilie, 14214/28 aprilie și 14216/30 aprilie 1930; „Cuvântul”, nr. 1800/27 aprilie, nr. 1801/28 aprilie, 1802/29 aprilie și nr. 1806/3 mai 1930; „Universul”, 24, 27, 28 și 30 aprilie 1930; „Foaia Poporului”, nr. 18/4 mai 1930; „Telegraful Român”, nr. 30/31/ 20 aprilie și nr. 32/27 aprilie 1930; „Siebenbürgisch-Deutsche Tageblatt”, nr. 17068/26 și 27 aprilie 1930.

fără rost al evenimentelor actualității, s-a ținut la Sibiu unul de o însemnătate deosebită. Este congresul de la Sibiu al «Astrei»... În frământările de toate zilele, schimbul de vederi și unanimitatea de sentimente de la Sibiu înviorează și însuflețesc²⁰. Și „Trăgând ciudate concluzii din această incontestabilă biruință [Unirea, în care ASTRA a avut un rol capital, n.n. – M.-G.G.] d. C. Rădulescu-Motru a trimis congresului o scrisoare, cerându-i ca propaganda ei culturală «să nu mai pună în mișcare resortul mândriei naționale decât în mod... incidental» ... Pe bună dreptate s-a ridicat d. Octavian Goga să răspundă că una din obligațiile «Astrei» este de a se supune realităților Statului și aceste realități sunt numai naționale... Glasurile cele mai autorizate din Congres: d-nii Gh. Bogdan-Duică, I. Lupaș, Vasile Goldiș, Silviu Dragomir se alătură aceleiași păreri, rămânând pe deplin statornicită ideea că *ASTRA va fi și mai departe răspânditoare de cultură în sprijinul cauzei naționale*”. [Sublinierea noastră în text n.n. - M.-G.G.]

Același episod este văzut și tratat altfel în alt ziar. Cităm: „*Dl. președinte Goldiș dă citire unei scrisori a d-lui prof. Rădulescu-Motru, care cere Astrei... Se încinge o discuție cam aprinsă, la care iau parte d-nii O. Goga, Bogdan-Duică, I. Lupaș, cari aveau să ducă discuția pe terenul politic. Văzând că nu sunt urmați și de alții, au lăsat-o mai domol*”²¹.

În cadrul raportului în temă, prezentat de Ion Agârbiceanu, au fost remarcate modalitățile de bună colaborare cu următoarele societăți și instituții social-culturale: „Universitatea Liberă”, București, președinte Sabina Cantacuzino, „Extensiunea Universitară”, Cluj, condusă de profesorii universitari dr. Bărbat și Ștefănescu-Goangă, Direcția Educației Poporului din Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, Asociația profesorilor secundari, „asociațiunile învățătoarești”, „Reuniunile de Cântări” și corurile din diferite localități, Centrala Caselor Naționale, Liga Culturală, „Tinerimea Română”.

Iată acum, pe scurt, propunerile prezentate Congresului de secretarul general al Secțiilor literare-științifice, sub semnăturile G. Bogdan-Duică și I. Agârbiceanu²²:

²⁰ „*Universul*”, 1930, nr. 35, 28 aprilie p. 1.

²¹ „*Foaia Poporului*”, 1930, 38, nr. 18/duminică, 4 mai, p. 1.

²² „*Transilvania*”, 1930, 61, nr. 1-6/ianuarie-iunie, p. 69-71.

a) în ce privește organizarea Astrei, prin Statute și celelalte regulamente „avem o bună organizare și nu e nevoie de continue schimbări”; totuși, o inovație e necesară: Comitetul central să aibă un număr mai restrâns de membri, oameni de cultură pricepuți și activi; ideea unui impozit cultural să fie studiată în înțelegere cu statul; societățile culturale existente în Ardeal să fie invitate a intra în organizația Astrei, ideea unirii tuturor fiind irealizabilă; b) o gazetă poporală a Astrei nu-i rentabilă, reviste pentru familie sunt altele și Astra nu poate susține două reviste, „Transilvania” să rămână în forma actuală, ca organ cultural al Astrei; c) dacă are mijloace Astra să reînființeze Oficiul de desfacere, din care se poate dezvolta o bună organizație pentru desfacerea cărții; biblioteca din Sibiu să aibă ore de lectură și bibliotecă regulate; d) sediul Astrei poate rămâne Sibiul, cu un comitet mai restrâns și activ; e) adunarea culturală proiectată să se țină la Cluj.

Din nefericire, optimismul în acțiunea patriotico-culturală, de care fruntașii „intelighenției” românești din Transilvania n-au putut fi despărțiți, în secole, de către ceea ce și Mircea Eliade numea „*la monstrueuse invasion de l’homme par l’histoire*” n-a fost suficient pentru ca previziunile congresiștilor să devină realități pe termen lung, prima și cea mai importantă probă fiind chiar faptul că „primul parlament al culturii românești” a rămas eveniment singular, dacă nu cumva vreun nostalgic, de care nu ducem lipsă, nu ne va contrazice prezentându-l ca al doilea pe cel din 1972, acel simulacru ce se vroia o completă și definitivă așezare sub piatră de mormânt a orice ar fi putut însemna CULTURĂ autentică...

Vom mai menționa în încheiere că, la 4 ani după Congresul cultural de la Sibiu, revista „Transilvania” devenea „Buletin de tehnică a culturii”; aspectele legate de această metamorfoză meritând un studiu mai aprofundat, pe care ni-l propunem pentru altă ocazie, una cu atât mai necesară cu cât o altă publicație cu aceste profil și denominare nu mai există, după știința noastră, în istoria presei românești.

VICTOR JINGA AND THE PROBLEM OF COOPERATIVISM DURING THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY ROMANIA

Vasile Dobrescu

The position of the professor and economist Victor Jinga within the associative – cooperativist idea movement, originating in the major European doctrinarian trends, and represented in Romanian milieu, already in the second half of the 19th century by the names of some remarkable personalities like Pavel Vasici, Ioan Ghica, Visarion Roman, Eugen and Demetriu Brote, P. S. Aurelian, Spiru Haret, etc., is the natural result of his professional competence, of his adherence to the National Peasantist Party's beliefs and politics, but mainly the consequence of his personal trust in the role and importance of the cooperativist ideas, expected to offer a new way and perspective to the Romanian society in the radical transformative process faced by the rural world at the beginning of the 20th century.

Victor Jinga's political choices together with his involvement in public activities were largely influenced by the early and consequent devotion to the economic cooperativist doctrine. It is not a coincidence that his higher studies in Italy and Switzerland were completed in 1925 with a Ph. D. thesis referring to the after war problems caused by the agrarian reforms and the chances to develop a popular credit system. In the same year, together with other wealthy peasants from Săcele village, he contributed to the foundation of the Săceleana Bank, too. Later, as a university professor, where he activated from 1929, in his studies, he continued to deal with the topic of Romanian cooperativism, stressing its practical results, next to a systematic theoretic work which incorporated both theoretical concepts and principles, as well as, viable programs supporting

the pragmatic development of the cooperativist movement as a dominant economic system in the close future¹.

Apart from neglecting or minimizing his concern with the history of national economy, with the world economic doctrines, the role of Transylvania within the history and economy of Romanian regions, or the matter of Romanian custom and trade politics during the modern age or in the inter - war period, his scientific research interest concentrated frequently upon subjects concerning the cooperativism. In this regard we mention: “Finanțarea întreprinderilor cooperative și politica de credit, dobânzi și dividende” (Cluj 1931), *Cooperăția românească din județul Brașov* (Brașov, 1932), “Organizarea economică a țărănimii elvețiene” (Cluj 1935), “Actualitatea doctrinei solidariste” (Cluj 1937), *Dinamica economiei cooperatiste* (Brașov 1941)², *Proiect de enunțări principale și pragmatice* (Brașov 1944), *Principiile de la Rochdale în lumina noilor dezvoltări ale vieții economice* (Brașov 1945). Even in the uncensored work *Problemele fundamentale ale Transilvaniei* (Brașov 1945) the cooperativist ideas are regarded as major economic solutions feasible to implement in the recovery process of the rural world during the after war period³.

However, due to the political banning, prior to 1990, the response to his contribution to the defining and the enrichment of the Romanian cooperativist doctrine and practice, of his histories of economy, haven't been finalized in special studies, maybe with the exception of some timid and cliché accomplishments regarding some canonical personalities such as: Ion Răducanu, Virgil Madgearu⁴, Gramoslav Mladenatz, and,

¹ Supplementary information about Victor Jinga's work and activity in: *Din viața și activitatea economistului profesor Victor Jinga. Culegere de studii*, Ed. Mihai Eminescu, Oradea, 1994. Of use would also be the afterword written by Drecin D. Mihai, to the second edition of Victor Jinga's *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1995, p. 703 – 742.

² The book brings together all the previous studies of Victor Jinga about the cooperation and a supplementary synthesis regarding his views about the cooperativist movement during 1938-1940.

³ V. Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1995, p. 526 – 539.

⁴ V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887-1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*, București, Editura Academiei, 1975, ***, *Profesorul Virgil Madgearu. Evocări. Studii*, București, Editura Academiei, 1987, Ludovic Bathory, *Studiu introductiv* la editia a II-a a lucrării lui Virgil Madgearu, *Agrarism, capitalism, imperialism*, Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1999, p. I-XXXVI.

or contiguously that of Ion Mihalache, A.G. Gălan, Ernest Ene, Nicolae Ghiulea, Ion Scutaru, etc⁵.

Victor Jinga's doctrinally convictions can be positioned in the general area of the Peasantist doctrine, thus affiliating to the cooperativist practice and theory as developed by the "pioneers" from Rochdale. As most of the representatives of the cooperativist thought, Jinga built up an argumentation according to the evolution of the modern time's structures of the Romanian economy, which were characterized by backward agrarian economy, as well as a numerical prevalence of the rural population, if we regard it from socio-demographic point of view. From this perspective the cooperativist movement should have been prevalently rural, able to identify itself with the needs of the rural economy represented by the majority peasant house holdings. Cooperation was considered by its doctrinarians a new economic system, profoundly different of any capitalistic or social communist pattern, being also assigned to become ubiquitous in the rural world, later to start penetrating into the urban world, mainly in those milieus of the handicrafts, of the shopkeepers or the workers. Thus, cooperation was regarded as "a third way of development" of the contemporary society, or at least of a significant segment of it, usually aiming to the rural world, and considered by the Romanian peasantists as an appropriate environment for the success of the cooperativist movement, mainly because of the predominance of small and middle property⁶. Facing the "oligarchic private capitalism, the compulsion of the state capitalism and the communism's hybridism", cooperation puts forward "the utility of the social effort compatible with human's liberty"⁷, **receptive** to the real state of the society's changing forces in order to become a future socio - economic comprehensive system. Not surprisingly, Gromoslav Mladenatz considered cooperation as "the 19th

⁵ Toader Inescu, *Istoria gândirii economice universale și românești*, Cluj Napoca, 1999, p. 229-236.

⁶ We affirm that cooperation is the third way, the most appropriate to the progress of the human society and, as a consequence, its milieu of activity must be broaden through the reclamation and the enlightening of the wide masses of cooperatists who will impose cooperation as the most appropriate economic and social system". Victor Jinga, *Dinamica economiei cooperatiste*, Brașov, 1941, p. 152.

⁷ Ibid, p. 151.

century single accomplished experiment”⁸ which proved feasible in 20th century too, getting-together 10 % of the world’s population as it is estimated by the experts, today⁹.

Advocating “integral” cooperativism, Victor Jinga advanced the idea that the interwar cooperativist system, by accepting and using the capital “is against the capitalist system, as it works nowadays”¹⁰ because the cooperation is meant to avoid the enrichment of the few on the account of the many, opposing the dominance of the capitalist monopoly with the redistributive principles of the incomes to all the cooperativists, thus fighting the equalitarianism and etatism with other principles such as the moral and material solidarity. Admitting the importance of capitalism in the modern history “as the most productive system from all those implemented until now”, agreeing that, in different parts of the world, it still “has important missions to fulfill”¹¹, he outlined its incapacity to satisfy “the general interests”, not rarely requesting state’s interventionism in order to find solution for its deficiencies and to accomplish the needed social stability. Those given the conditions, the involvement of the cooperation become essential, even if in Jinga’s opinion it could not be a real universal remedy for all the contemporary society’s problems, but a particular system, supposed to answer, in different degrees, to the “unsatisfied exigencies of the social corpus”. Without diverging from the cooperativist doctrine of the time, Jinga answered the following way to the question “What is cooperation?”: “capitalism without capitalists”. For him cooperativism was a small economic enterprise, which through the redistribution of its benefits “resembled much the socialism”, but was “at the same time liberal and even individualistic”, appreciating and encouraging private initiatives, making its members and leaders responsible from materialistic point of view¹². Cooperation introduced an economic system based on “financial, trade and industrial capitalistic technique”, in other words, within the

⁸ Gromoslav Mladenatz, *Istoria gândirii cooperative*, București, 1935, p. 150.

⁹ Gheorghe Popescu, *De la Economia clasică spre Economia socială*, Cluj Napoca, 1998.

¹⁰ Victor Jinga, *Dinamica economiei cooperatiste*, Brașov, 1941, p. 171.

¹¹ *Ibid.*, p. 27.

¹² *Ibid.*, p. 26.

cooperativist movement “the capital provides and does not reign”, being subordinated to the cohesive interests of its members, not to the restricted number of privileged of a group designated to lead the capitalist enterprise. From this point of view, Victor Jinga delineated the moral value of the cooperation which made use of the amount of capital for the social interest, in an attempt to “generate social wealth”, thus opposing the capitalist enterprises which help cumulate capitals in the hands of restricted factions which use them “exclusively to satisfy their selfish aims”¹³. Discussing the significance of the ideas promoted by the pioneers from Rochdale for the success of the cooperation in the contemporary world, even after the Second World War, V. Jinga considered the cooperativist movement as a social economy “of the joint masses”, acting for their own economic emancipation, fighting back the “exploiting” economy¹⁴. For this very reason did the cooperation succeed “as an social experience“, sustained by the benevolent and conscious involvement of the millions of industrial workers, peasants, small handicrafts and traders, spokesmen of the middle classes of all the states recognized for their high economic standards. Based on such judgments, Victor Jinga considered cooperation “as the best (and even) the mere socio-economic system capable to offer the peasantry and worker class the chance to share the results of the civilization, becoming a factor competent to transform existent economic order “avoiding politic and economic revolutions”¹⁵.

The new cooperativist system would have corresponded at political level to the structures of the peasantist state. Jinga affirmed: “When we refer to peasantist state let us also say cooperativist state”, continuing by sustaining that: “In the organization of the rural life, cooperation has already proved to be the most suitable solution”¹⁶. By saying that, Jinga did not eliminate the involvement of some other social and economic factors capable to answer the complex problems occurring in rural life. “The economic progress can not be only the

¹³ Ibid., 172-173.

¹⁴ Ibid., *Principiile de la Rochdale în lumina noilor dezvoltări ale vieții economice*, Brașov, 1945, p. 1-3

¹⁵ Ibid., *Dinamica economiei cooperatiste*, Brașov, 1941, p. 29.

¹⁶ Ibid., p. 152.

consequence of cooperativist growth ... agricultural cooperation being just one section of the modern time's agriculture"¹⁷. The example given by the countries with an advanced rural economy revealed that the cooperativist movement – undoubtedly a major ferment of the development in the agricultural area – was strongly supported by the higher cultural, educational, technological level and by the agrarian civilization of all those states. Even though he did not include or spoke openly about the benefits of the industrial economy over the agricultural, Jinga let us consider that rural world could have not fulfilled greater achievements without the modernization of the agricultural techniques, which must often precede the cooperative's development. The correlation is obviously very strong, so that he concluded that Romanian cooperativist movement could not be at an "upper level as compared with our backward agricultural economy"¹⁸.

Besides the objective motivations which hindered the cooperativist movement, some subjective other could be added, among them: the legislative "improvisation", the dispersion of the cooperatist initiatives and efforts in excessively numerous units, with a small number of members corresponding to each cooperatist unit; the lack of skilled personnel and of some leaders guided only by the achievement of the universal principles of cooperation, etc. Despite those impediments, the development of cooperation had to be daringly sustained in order to limit the negative effects of some ultraliberal or right and left wing extreme counterpropaganda, which showed adversity to the actual cooperativist principles and activity.

The important results of the cooperativist movement in some agrarian industrialized countries such as Denmark, Switzerland, Finland, or the case of some strongly industrialized states like England, Belgium, Holland gave Jinga thrust in the convincing power of cooperativist ideas in the Romanian milieu. He restricted his argumentation not only to the theoretical level, but insisted on the effective actions meant to put the foundations of different sorts of cooperatives. His optimism in the foundation of cooperatives in the Romanian

¹⁷ Ibid., p. 34.

¹⁸ Ibid., p. 35.

interwar world, was based on the devotement displayed by some groups of militant cooperativists originating in the rural intellectual milieu.

The references to the foundation of the peasantist state, as stated in Jinga's works are usually, merely digression as compared to the national peasantists representative's considerations, because in his opinion, the cooperativist edifice was decisive relatively to the National Peasantist Party doctrinarians' political system structure. Though eluded, the systemic and analytic approach of the peasantist state, as theorized by I Răducanu, V. Madgearu or I. Mihalache, did not imply that Jinga made no repeated and nuanced references or reached conclusion of cooperativist inspiration, afterwards extended to the state's role in the endorsement of the Romanian cooperativist movement.

The theoretical principles of the European cooperativist doctrine, with regard to the affirmation of the cooperation's absolute autonomy in their relation to the state institutions were also shared by the Romanian cooperative movement's representatives. Generally, the complete neutrality in relation with the political or confessional activities and expression¹⁹, were seen as fundamental principles and requirements, capable to influence the triumph of some healthy and vigorous cooperativist action as regarded from financial-economic point of view or from the effects they had upon the rural holding economy. It was noticed that both in the European and consequently Romanian cooperativist movement's exercise, the involvement of the state in the state's cooperative implementation, or of some particular forms of cooperatives, was real and effective, at least in the incipient phases, as in the case of the foundation of credit cooperatives or of the "popular banks". By accepting stately intervention in the first stages of the cooperative's affirmation, envisaged, after 1918 in projects of law (such as The Cooperation's Code- 1929, or the cooperation's law adopted in 1929²⁰), the peasantist's representatives and even others from the integral cooperativist circle intended to mitigate and lessen as much as possible, in a short period of time, a

¹⁹ Charles Gide, Charles Rist, *Histoires des doctrines economique* , Vol. 1-2, VII-th Edition, Paris, 1959

²⁰ Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, Editia a II-a, București, 1946.

much more deeper administrative and economic involvement of the state in the advance of the cooperativist movement.

Rallying to this ideological trend which only considered the juridical, legislative of the cooperativist system in relationship with the state, secondarily the material support of the propaganda and the future cooperativist instruction, Victor Jinga acknowledged in his first works the support of the state but only in special conditions. At the début of the cooperation, he found exceptionally acceptable the National Bank to offer a cheaper credit, the establishment of a favorable fiscal politic regarding the cooperation, even the guidance and the cooperative unit's control. He still appreciated that "Cooperation must revise itself time and again, in order to strengthen its moral, material and managerial forces, which in the end, will guarantee the so much desired independence, vigor and freedom of an economic and rural movement"²¹. At the beginning of his involvement for the cause of the cooperativist movement, Victor Jinga symptomatically required, for some periods of time and in some particular forms, only the legislative and material support of state, sustaining the diminution and even elimination of the control of its institutions over the cooperation, having doubts about the role reserved to the National Office of Cooperation, lead by Gromoslav Mladenatz, considering it foreign to the universal cooperativist principles²². During the preceding years of the Second World War, in the tense international and domestic political context, Victor Jinga considered that it was the state's interest to support the advance of cooperation, even though some cooperativist units functioned absolutely autonomously, mainly because cooperation was a mass socio-economic movement having deep implications over the collective destiny of its constitutive units.

The admission, of different degree and manner, though not ruling, of the state in the foundation and economic support of the national cooperation had, in Jinga's conceptions, to be enacted only after a rigorous examination of the Romanian economy of the interwar period, after the clarification of the political regime and of the state's character. In this respect, he

²¹ V. Jinga, *Dinamica economiei cooperatiste*, Braşov, 1941, p. 129.

²² *Ibid*, p. 135.

naturally considered the support of a democratic state in the cooperativist movement, in comparison with "the pretended support given by the oligarchic states, which intend to weaken the movement"²³, the dependence and embezzlement of the cooperation to some unfamiliar doctrinaire proposes. Aware of the rapid and radical Russian Communist makeovers, he opined that the Socialism exclusively encourages cooperation "depending on the state".

In the history of the European cooperativist movement, the cooperation's relations with the state were quite various, some states, primarily those much developed, subordinated cooperation to their public administration, "making it budget dependent" and consequently unproductive from economic and moral point of view. Other states were entirely disinterested, as far as the cooperation was regarded, therefore treating indifferently its existence and organization. Cooperation gained ground especially in the truly democratic states, where it encountered a generous degree of liberty and independence in relation to the state's institutions. Without aiming to offer a history of all the cooperation systems in the contemporary states, Jinga restrained himself to notice the reciprocal determination of the progress and the cooperation's advances, insisting on the state's structures and functions projected on the background of the democratic state, where liberty and autonomy were seen as vital precondition to cooperation"²⁴.

The introspective view attempted to the Romanian cooperation, from its "heroic" stage to its promulgation in 1903, and the years following the Unification from 1918, strengthened his believes regarding the necessity to limit state's influence. It had only to supervise, not to control the economic levers of the cooperation movement. The autonomy and decentralization of cooperation were to lead to its healthy progress, at the same time, reducing the state's economic obligations, naturally devolving form its protective but dominative role". "State has many possibilities to protect and support the movement but not to pervert, by means of its involvement, the ideology, action and aspiration of the cooperation"²⁵.

²³ Ibid, p. 125.

²⁴ Ibid, p. 134.

²⁵ Ibid., p. 137.

Facing the obstruction associated with the capitalist individualistic thought, or with the traditional peasantist individualism, manifested in the first stages of the cooperation, with the militant nationalization of the contemporary socialism and state capitalism, determined by the improper conditions of the second world war period, Jinga pleaded in favor of the idea that state should eradicate the anticooperativist economic measures, mainly by economic means²⁶.

On the other hand, Jinga became aware that, as a result of state's interventionism, the "the gate to the intrusion of the political parties" had been largely opened, their clients gaining favorable places to the management of the cooperatives, thus embezzling the cooperativist movement from its real aims, compromising some cooperatives through the material losses and the moral deficits which become evident during the interwar period. As a consequence, Carol the Second's regime was considered benefic, especially because of political climate which brought a positive evolution to the cooperation by avoiding sterile politician's disputes. The same regime offered the opportunity to select, encourage those competent and keen specialists, appointing them to the lead of the cooperatives. Designated undersecretary of state at the National Economy Bureau, from March 1938, V. Jinga succeeded to uphold the cooperativist propaganda and gave the management of the National Institute for Cooperation in the hand of professionals who really believed in the bright future of the cooperation. Simultaneously, taking advantage from the establishment of an authoritarian regime, he over required the involvement of the state in order to enforce cooperation as a "national-popular-economic movement"²⁷, thus stimulating the foundation of some other new cooperatives and engage new members. Hence, if half of the wealthiest peasants of a community were cooperators, Jinga proposed that the other half must be enforced to join the cooperatives, thus breaking with a fundamental principle of the cooperation, that was the voluntarily adherence, the license being compulsory, only for the empowerment of the cooperativist economic, moral movement²⁸.

²⁶ V. Jinga, *Principiile de la Rochdale în lumina noilor dezvoltări ale vieții economice*, Brașov, 1945, p. 22-23.

²⁷ Idem, *Dinamica economiei cooperatiste*, Brașov, 1941, p. 23.

²⁸ Ibid., p. 23-24.

Resuming the debate upon the neutrality of the Romanian cooperation in relation to the political stage, during 1944-1945, Jinga realized that it was mainly a formal statement never being actually achieved. The political quarrels among the parties, manifested by the competition to impose their own members of the political clientele at the lead of some the cooperative's general quarter, profoundly affected the organization and the results of the cooperatives. Although he outlined the crises of the rural world and of the postwar agriculture, Jinga thought that cooperativist system could offer a socio-economic solution with the condition that the cooperation would establish a corresponding political party – Jinga obviously thinking to the interwar National Peasantist Party²⁹. Sustaining such a point of view, he clearly showed that he believed in the success of the cooperation, as seen in the case of some other developed European countries, where the cooperative movement was fully promoted in their governmental programs. Criticizing “the politicians' bad habits” as manifested in interwar period, Jinga considered that, given the new “ascension” of the socialist – communist ideas of Soviet type, it was expected the involvement of a democratic party (like NPP), which had common doctrinarian ties, as more realistic and proper to coordinate and represent the cooperativist movement.

Respecting the democratic principles of control, in accordance to the formula “a man, a vote”, through the effective involvement of the cooperativist members in the general assemblies, along with the generalization of reimbursement of the benefits achieved by different cooperatives to their members, according to the amount of work and involvement paid within the cooperation³⁰. At the same time he was also aware of the deficiencies of the Romanian cooperation which resulted in the conversion of the cooperativist experiment in some simple trading enterprises of capitalist inspiration, in fact a simple mimic the cooperativism.

Therefore Jinga required a new law of cooperation, both during Carol the Second's regime and at the end of the Second World War. It should have guaranteed the democratic

²⁹ V. Jinga, *Principiile de la Rochdale in ...*, Braşov, 1945, p. 26

³⁰ Idem, *Dinamica economiei cooperatiste*, Braşov, 1941, p. 25-26.

management, or introduced issues regarding member's compulsory obligation to take part to the general assemblies of the cooperativist units, and the corresponding sanctions for those who did not respected these engagements³¹. The shortage of trained personnel, as well as the lack of enthusiasm in the cooperativist's ideals, as showed by some of the clerk men working in the cooperativist units or even in the central cooperative's bureaus or the federation, contributed to the failure of the cooperation. As Victor Jinga disappointedly observed: "We only have few cooperators if we relate them to the large number of units, even fewer cooperativist's consciousness" alongside with an "indifferent and even hostile public opinion to the cooperation"³². Without consoling in such a situation, Jinga hoped to elaborate and impose adequate techniques of instruction of the cooperativists, mainly of the leaders of the cooperativist movement. This should have been achieved as a result of a rigorous analyses of the outcomes of the cooperativist movement, intending some measures meant to built up a veritable "economic cooperativist plan"³³.

Professor Victor Jinga delineated the importance and necessity of a coherent and permanent instructive program, of education and of propaganda in the rural world, as well as in the urban centers. The spreading of the cooperativist ideas by school, primarily through a special economic instruction, stable and employing modern approaches were necessary because cooperation "was a mass movement". Thus, the cooperativist propaganda could be attained both by conferences and lectures, making use of adequate texts, of all-around education, of literature, of history or of the rapports given by the cooperativist's presidents. They had to convey not only data and the analyses regarding cooperative's activities, but had to deliver some general knowledge and advices concerning the cooperativist movement. He did not forget to mention the disseminatory possibilities offered by the folkloric gatherings in the cultural houses or the priest's sermons, in conjunction with the documentary films about the life and activity of the

³¹ Ibid, p. 25.

³² Ibid , p. 35.

³³ Ibid, p. 35-36.

cooperators³⁴. The value, as well as, the content of the cooperativist movement, regardless how promising and evident results they may have, might have been successfully spread among the masses, only if its content can be “explained, justified, debated, offered to the free judgment of the crowds, who ultimately decides the destiny of an idea”³⁵.

If the major purpose of the cooperation viewed the economic progress of the small rural and urban owners, within reach through the common use of a minimum of financial or economic resources, one of the stringent matters of the national cooperation which had effects over the cooperativist development, was the slight cash accessibility of the majority of its members (excepting the rural elite). This obvious scarcity was in the first stages of cooperativism over passed by the direct involvement of the state through financial and credit activities³⁶, but this strategy brought the imposition of some state or party’s politics. The state’s interventionism by means of the optimal credit, directed to cooperatives, was regarded by Victor Jinga, after the model of some other countries, as fundamental at the beginnings of the cooperativist movement, insisting on the diminution of its intrusions through the designation of some clerks nominated to the leadership of the central cooperativist organs or through a rigid financial control of the cooperativist administrative institutions. Seen from lucrative standpoint and judging over the efficiency of the credit given to the small holdings, the matter of outer finance had to accord to the principle “much money and cheap money”, that meant a minimum or medium level of the interests on the financial market as practiced by the capitalist credit institution³⁷. If these expectancies would not be fulfilled, than the inner resources of the cooperation would become the most adequate means to finance the cooperativist movement, having the quality to guaranty its autonomy and even its financial independence, thus being reached a purpose of the universal cooperativism³⁸.

³⁴ Ibid, p. 146-147.

³⁵ Ibid, p. 145.

³⁶ Ibid, 140-141.

³⁷ Ibid, p. 144.

³⁸ Ibid, p. 138-138.

Among the problems which generated disputes among the advocates of the cooperation and those of the free market economy, we can mention the nature and the juridical status of the capitalist possession. Enrolling these polemic debates, Victor Jinga sustained that theoretically the cooperativist movement “does not intend the dissolution of the private property, but the transfer of the owner’s rights and obligations so as to attain the common aid³⁹”. However he admitted that this action would determine alterations at the level of juridical status of the property and that the formula of “collective property” would be set into act over the means of production, keeping away from the “socialist collectivization” type, which prejudiced the liberties and the rights of the cooperators.

In “**Probleme fundamentale ale Transilvaniei**” (1945) worried about the disorganization of agricultural production, and, aware of the gloomy future of the small rural property, negatively influenced by the war economy and postwar inflation, Victor Jinga radically proposed a new system of organization of the peasant’s holding “able to produce a surplus of productivity and an way up of the peasantry at its human condition”⁴⁰.

The harsh conditions encountered by the peasant’s holding required, in Jinga’s opinion, to exceptional measures, among which one can mention the spread of cooperation within the rural world, by the foundation of rural kibbutz and by agricultural development. The land property should be “preponderantly” owned and exploited by the kibbutz and the agricultural associations. It was thought that the kibbutz should include all the uneconomic plotted holdings, which could not offer the necessarily amount for the survival of a family. They were to produce, supply, sell their products, and do whatever they could, to meet community’s interests. The kibbutz, as imagined by Victor Jinga had to be a “collective organization of belongings, of labor and of production” meant to improve agricultural productivity⁴¹.

Those land holdings which assured or overcame the necessary amount for supporting a family were to be integrated within the planned agricultural associations. The agricultural

³⁹ Ibid, p. 162.

⁴⁰ Idem, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Braşov, 1995, p. 537.

⁴¹ Ibid, p, 537.

associations had to organize the provisioning with consumables, implement breads of animals, seeds, and sale, create a common patrimony over the improved purchased machines, over the secondarily industrial enterprises, and over the storehouses or other common goods. Within those agricultural associations, the holders could preserve their “distinct right of property “over the land. In order to increase the kibbutz’s land patrimony, Jinga thought it would be necessarily to expropriate big landowners that were not directly involved in the organization and supervising process of the agricultural ventures⁴².

Sustaining those cooperativist organizational forms, Jinga referred to the cooperativist’s satisfactory results from the first two decades of the 20th Century Romanian agriculture, period characterized by benefic activities of the leasing kibbutz, of purchasing of the land property to the use of peasantry along with economic contribution to the structure and the increase in number of the peasant’s household according to the expected solidarity and socio-economic initiative within rural milieu⁴³.

Those favorable conditions to the general economic progress in agriculture, in general, and cooperativist movement, in particular, were paradoxically attenuate even annihilated by the consequences of the 1921 agrarian reform. If this situation satisfied the justified request for land of the peasantry by the multiplication of the big land property’s division into millions of peasantry holdings, it also increased the “anti economic and anachronistic” individualism which imposed some special measures during the interwar period, so as to respond the deficiencies of the traditional small sub existential peasant holding. Therefore, he considered himself obliged to criticize the consequences of the “Romanian agrarian reforms” previous to 1954, considering that they have intensified the “anarchic agrarian individualism”, disorganized production and contributed to the property’s allotment⁴⁴, and on the other hand, asked for the revival of the rural world by stimulation of the solidarity spirit of the collective work. Those two critics were meant to support, not only the agrarian economy progress, but the improvement of the peasant’s life, as main agent and subject

⁴² Ibid, p. 537-538.

⁴³ Ibid, p. 531-533.

⁴⁴ Ibid, p. 534.

of the economic and social reforms as thought by different postwar political factions.

The eagerness to diversify at the level of the cooperative movement, starting with the credit and consumption units, preponderant during the period prior to the First World War, continuing with production cooperativist units (milk houses, baker houses, frame saws, carpentry workshops, etc.), or the purchasing and exploitation of the agricultural machinery etc., were targets to be attained by the political postwar world by means of an ample cooperatist reform. To all these daring and novelty projects Jinga appended the project of foundation of a “Research institute for the improvement and guidance of the peasantry life”, which had to be a technical, autonomous organism, meant to come up with realistic plans and objectives able to respond to all the impediments of the rural world such as: the agricultural politics and agrotechnique, social-politics, the health service security, the conservation of ethnographical traditions, etc⁴⁵.

Jinga’s ideas and intentions were unfortunately compromised by the totalitarian communist regime, which used the cooperativist formula, encroaching upon the real principle of the cooperation movement, which can through their realism and their concreteness and pragmatics inspire, even nowadays, the agrarian politics regardless the politic doctrine promoted by any government. The Romanian agricultural and rural world crises, facing the country’s integration into European Union, may request the reconsideration and the modernization of the cooperativists socio-economic techniques, so as to respond the needs of the contemporary agrarian economy.

⁴⁵ Ibid, p. 536, Also to be seen the article *Probleme de economie transilvaneană*, in *Observatorul social economic*, n 1/ 1944, p. 77-78.

ON THE IDEOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE ROMANIAN LEGIONARY MOVEMENT: A SYNTHETIC ACCOUNT

Valentin Sandulescu

Although spanning several decades, the academic debate regarding the origins and the evolution of fascism as a political phenomenon is far from coming to an end. Moreover, new analytical perspectives concerning fascism are issued as time passes by, and multiple facets of its development are being explored in original research endeavors.

Explaining fascism proved to be a focus point not only for historians but also for scholars from various fields in the humanities and social scientists. Fascism was regarded as a “radicalism of the center” (Seymour Lipset), a manifestation of totalitarianism (Carl J. Friedrich), a product of authoritarian and socio-cultural patterns (Theodor Adorno and Max Horkheimer), a reaction against modernization (Henry A. Turner Jr.) or as a unique metapolitical phenomenon (Ernst Nolte), to briefly quote just some of the main theories expounded by historians and social scientists.¹

Initially, scholars tended to deny fascism the status of a proper political ideology. Fascism was analyzed more from a social and economic perspective without being considered a coherent ensemble of political ideas. The fact that fascism lacked crucial, “canonical” doctrinaire writings favored these claims. However, in the last decades and more forcefully in the 1990s, many important scholars started to revisit these arguments and to assert that a fascist ideology actually existed.² Although anti-rational and with a mixed and often contrasting content, fascist ideology managed to garner strong support in various countries during the interwar period. Historians such as Zeev

¹ A reliable analysis of interpretations of fascism in the last decades may be found in Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914 – 1945*, (Madison: The University of Wisconsin Press, 1995), pp. 441 – 461.

² *Ibid.*, pp. 7–8.

Sternhell,³ Stanley Payne, Roger Eatwell⁴ and Roger Griffin⁵ were at the forefront of this historiographical trend and some even argued for the primacy of ideology in the analysis of fascism.⁶

Furthermore, in the 1990s a certain “culturalist turn” crystallized with regard to the analysis of fascist ideology.⁷ Thus, British historian Roger Griffin identified an ideal-type of fascism: a generic fascism that he defines as “a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultra-nationalism.”⁸ The aim of fascism is to regenerate the body of the nation through a revolution that would bring about a “new man” and a new country. In this regard, an analysis of fascist ideology should encompass several salient components such as palingenetic nationalism and the nationalization of the masses, the exacerbated role of the youth and the generation conflict, fascist anti-Semitism, its anti-rationalist and antidemocratic tendencies as well as its emphasis on militarism, discipline and violence. Finally, one should not overlook the cultural and aesthetic components of fascism that emphasize the goal of creating a “pure” culture of its own.

The present work focuses on some of the most important ideological characteristics of fascism, briefly mentioned above, and aims at tracing their presence and development in an alleged “peripheral” case: the Romanian Legionary Movement. This synthetic account draws heavily on primary sources and especially on works of the main three leaders of the movement: Corneliu Zelea Codreanu, Vasile Marin and Ion I. Mota. Their articles and books shaped the

³ Zeev Sternhell, “Fascist Ideology,” in Walter Laqueur (ed.) *Fascism: a Reader's Guide: Analyses, Interpretations, Bibliography*, (Berkeley: University of California Press, 1976), pp. 315 – 375.

⁴ Roger Eatwell, *Fascism: a History*, (London: Vintage, 1996).

⁵ Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, (London: Routledge, 1996).

⁶ See Roger Eatwell's article “On Defining the ‘Fascist Minimum:’ the Centrality of Ideology,” in *Journal of Political Ideologies*, Vol. 1, No. 3 (October 1996), pp.303-319.

⁷ This “turn” builds on the works of historian George L. Mosse, who emphasized since the 1960s the role of culture in the critical analysis of fascism.

⁸ Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, p. 26.

ideology of the movement and therefore are of great importance for the present analysis.

Palingenetic Nationalism and the “Ultranationalization of the Masses”

Nationalism became a crucial issue in the scholarly debates within the social sciences in the last decades and this also influenced the study of fascism.⁹ Exacerbated nationalism proved to be by far the most salient component of fascist ideology, and the Romanian case was no exception. The legionaries considered the nation a primordial reality and not a modern construct. For primordialists the nation represents “an organic presence whose origins go back to the mists (or myths?) of time.”¹⁰ The Romanian nation was regarded as organically grown on the country’s territory and as having a natural link with its soil. A special emphasis was placed on the ancestral origins of the nation, especially the Dacian heritage.

In a 1934 article entitled “The Meaning of Our Nationalism,” Ion I. Mota argued for such a primordial view of Romanian nationalism, considering it a custom, a traditional spiritual attitude that is older than the notion of “nationalism” itself. It comes from the past and that is why it is so strong and resisted the test of history. Mota also stated that Romanian nationalism differed from Hungarian nationalism because the Hungarians were not oppressed by anyone throughout history and their nationalism does not have deep historical roots.¹¹ Thus, one may perceive the competitive and hostile bent of the legionary nationalism.

One of the most important aspects of the legionary nationalism is its *palingenetic* trait, that is, its emphasis on the idea of “re-birth” of the nation’s body. Romanian fascists saw the nation as being in an advanced state of crisis and decay because of the materialistic character of the democratic state. Thus, they sought to regenerate the nation, to rebuild it on new, ethnic

⁹ A useful tool for the study of nationalism is the reader compiled by John Hutchinson and Anthony D. Smith (eds.), *Nationalism*, (Oxford: Oxford University Press, 1994).

¹⁰ Philip Spencer, Howard Wollman, *Nationalism: a Critical Introduction*, (London: Sage Publications, 2002), p. 27.

¹¹ Ion I. Moța, *Cranii de lemn. Articole 1922 – 1936* (Wooden Skulls. Articles 1922 – 1936), (Sibiu: Editura „Totul pentru Țară,” 1936), pp. 208 – 209.

grounds, and to create a new type of man. Vasile Marin regarded nationalism as a new ethic that promotes the national spirit before the civic spirit. According to him, the national mystique creates a new type of man, anti-materialist, a just hero ready to fight and ready for sacrifice. The society becomes a big army ordered through a spiritual hierarchy.¹²

The palingenetic dream of creating a new country and a “new man” became one of the favorites themes in the political discourses of the legionary leader, Corneliu Zelea Codreanu. He envisaged the movement as a school in which the “new men” of tomorrow should be created and educated in order to assure the rebirth of the Romanian nation.¹³ The “law of education” designed by Codreanu for his followers stated plainly that an anthropological change should take place, that “you have to become *another*. A hero.”¹⁴

For Codreanu, the formal act of the 1918 Great Union that brought Romanians together in the same state was not an endpoint. He argued that the great renewal of the Romanian nation is to come after a millenary night and that the new legionary spirit has to govern and the entire country should become legionary.¹⁵

This project of making the whole Romania legionary is what determined the Legion to construct a mass base for the movement. One may call this process the “ultranationalization of the masses,” that is the attempt to disseminate the radical nationalist feelings of the legionaries among the entire Romanian population. This is a more radical version of the nineteenth century project of the “nationalization of the masses.” This process, thoughtfully described by George L. Mosse,¹⁶ sought to transform the masses in a political actor.

¹² Vasile, Marin. *Crez de generație* (Creed of a generation), (București: Editura Majadahonda, 1997) p. 52.

¹³ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari* (For My Legionaries), 9th edition, (Bucharest: Editura Scara, 1999), pp. 238 – 240.

¹⁴ Idem, *Cărticica Șefului de cuib* (The nest’s leader booklet), 13th edition, (Bucharest: 2000), p.6.

¹⁵ Ibid., pp. 57, 80.

¹⁶ George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*, (Ithaca: Cornell University Press, 1991).

At the very peak of the movement, the Legion managed to acquire significant mass support, especially in the years 1936 – 1937. Probably the most revealing episode in this direction is the mass funeral organized in February 1937 in Bucharest, for the two legionary leaders and doctrinaires that died in the Spanish Civil War: Ion I. Mota and Vasile Marin. This episode deserves special attention.

At the end of the year 1936, in the politically charged atmosphere caused by the Spanish Civil War, a team of seven members of the Legionary Movement went to the war front in order to fight on Franco's side. The group's composition was symbolic in two important aspects. First, the number was small, insignificant in terms of military combat, but wanted to be a response to the growing international presence (including from Romania) on the Republican side. Second, the group contained members of the ruling elite within the movement, including some of the most important intellectuals and doctrinaires.

Their motivation, as stated before departure, was that of defending Christianity from the assault of communist atheism, thus surrounding themselves with a mythical, spiritual, aura. In the words of Ion Mota, "machineguns were shooting in the face of Christ," and they had to react.

In January 1937, two of the most prominent members of the expedition, Ion Mota and Vasile Marin, were killed in combat in Majadahonda, near Madrid. The news produced a great impression within the Romanian public opinion, and newspaper coverage of the event was abundant, even in publication considered of democratic orientation.

In February 1937, a grandiose burial was staged for the two leaders. Although the movement had tensed relations with the official authorities, and thus staged the whole event on its own, on unofficial and voluntary bases, the great public response shows the growing popularity enjoyed by the Legion.

The two bodies had a peculiar road map. Instead of being brought straight to their families, the train that carried them had a cross-country route, going through all the main railway stations where impressive crowds that paid their respect saluted them. Of course, the most important part of this show took place in Bucharest, where the bodies were met at the North Railway Station by a huge but mixed crowd, consisting of well-ordered

legionaries dressed in uniforms and performing the ritual, but also from ordinary people and bystanders.

The bodies were paraded on the streets of Bucharest in a cart pulled by dozens of legionaries dressed in uniforms. Other legionaries formed symbolic figures with their bodies, such as the cross. The atmosphere of religious ritual was completed by a formation of over 200 orthodox priests that joined the procession.¹⁷ After the religious service, the bodies were buried in a mausoleum near the headquarters of the Legion, and were surrounded by a special guard formed by legionaries.

The legionary political discourse would from now on incorporate the deaths of the two leaders and would constantly emphasize on the idea that they were martyrs for Christianity. Moreover, they would also serve as prototypes for the “new men” which the Legion wanted to educate in order to establish its utopian goal of regenerating Romania.

The impact of this moment on Romanian political life was very important, and it was considered the key moment in the success of the movement in the elections of December 1937, when the Legion gained a threatening 15% of the votes, becoming the third political force in Romania.

This episode shows an incipient tendency towards the “ultranationalization of the masses.” However, this process ultimately failed and the Legion could not put its utopian project into practice. Nevertheless, nationalism proved to be the most important underpinning of Romanian fascism. A look at the other ideological components of Romanian fascism will offer a more complete assessment of this political phenomenon.

Anti-Semitism and Racism

The issue of racism within fascist movements is under heavy debate among historians. The cruel biological racism proposed by German Nazis, that found its horrific endpoint in the Holocaust, influenced this debate. However, after intense research, some historians of fascism argue that “fascist

¹⁷ Contemporary sources mention between 200 and 400 priests; *Curentul*, X, No. 3248, (February 16, 1937), p. 5; *Universul*, LIV, No.45, (February 15, 1937), p.9.

ideology was not necessarily racist in the Nazi sense.”¹⁸ Fascist movements fostered ultranationalist and ethnocentric visions regarding cultures and societies, which emphasized the superiority of some against the others.

A similar claim can be made about the Legionary movement as well. A Nazi inspired racial theory lacked from the ideological apparatus of the legionaries.¹⁹ Although the main topic of the legionary discourse was the regeneration of the country, this process was seen in a spiritual, non-rational guise, many times connected with religion. As Romanian historian Maria Bucur argues, this contrasted sharply with the presumably “rational” and scientific arguments of racist theorists and eugenicists who sought to explain “objectively” the need for “biological self-control.”²⁰

This argument can also be extended for the virulent anti-Semitism of the Legionary Movement. “Objective,” biological arguments regarding the alleged inferiority of the Jewish population are rarely present in the legionary discourse. However, this did not make the anti-Semitism of the movement any less present or menacing. On the contrary, virulent anti-Semite discourses were constantly employed. Jews were regarded as a foreign, parasitical body that harmed the “health” of the Romanian nation. They were transformed into scapegoats in order to explain the deep crisis Romania was in.

The legionary leaders disseminated anti-Semitic ideas and wanted to put them into practice. On his way to Spain to take part in the Civil War, going through Poland, Vasile Marin hatefully comments on the presence of “Galitian Jews, international viper, the pathogenic microbe of the nations.”²¹ In fact, as early as 1924 Marin quoted several Western thinkers (H. Chamberlain, R. Wagner, and F. Nietzsche

¹⁸ Stanley Payne, *A History of Fascism*, p. 11.

¹⁹ Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail: miscare sociala si organizatie politica* (The Legion of the Archangel Michael: social movement and political organization), (Bucharest: Editura Humanitas, 1999), p. 126.

²⁰ Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2002), p. 113.

²¹ Vasile Marin, *Crez de generatie*, p. 20.

among others) in his articles in order to underpin his anti-Semitic stance.²²

The Legion's anti-Semitism found a fertile ground among students in the universities. Drawing direct inspiration from the "1922 student generation," the legionaries were advocates of the *numarus clausus* principle that aimed at limiting the number of Jewish students.²³

However, the most acute form of anti-Semitism can be documented in Codreanu's writings and took the shape of a conspiracy theory. Codreanu considered that the Jews were a well-organized, numerous²⁴ ethnic group with a hidden agenda that plans to form a Jewish state that would incorporate a significant part of Romania's territory.²⁵ Thus, any action against them was justified, and anti-Semitism became a duty for legionaries and crucial pillar for their ideology.

Anti-rational and Antidemocratic Tendencies

According to Codreanu, the founding act of the Legion defied reason and was based first of all on common feelings and spiritual affinities. In his words, when the Legion was founded, "the statue of another goddess – Reason – was about to be shattered."²⁶ The movement did not focus on creating a program, a rationally explained political platform. Rationalism was considered as specific to the old realities that led to the decay of the nation. The Legion's anti-rational impulse materialized in its forceful antidemocratic stance.

In a 1933 article, "The Nation against the Imported State" Vasile Marin argued that the state based on democratic values was an import and an invention, which was alien for the body of the nation. According to Marin it emerged out of the nineteenth century as a parasitical, Masonic creation that belongs to

²² Ibid., pp. 101 – 104.

²³ Ion I. Mota, *Cranii de lemn*, pp. 218 – 225.

²⁴ It was a widespread argument among Romanian fascists that the Jewish population in Romania numbered between 2 and 2.5 million people. According to the 1930 census, however, there were 728 115 Jews in Romania (Keith Hitchins, *Romania 1866 – 1947*, 2nd edition, (Bucharest: Humanitas, 1998), p. 336).

²⁵ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, p. 118. See also Roger Griffin (ed.), *Fascism*, (Oxford: Oxford University Press, 1995), pp. 221 – 222.

²⁶ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, p. 232.

foreigners (French, German), and to their “tools” i.e. the Romanian politicians, especially the liberals.²⁷

Codreanu also argued against the values coming out of the Enlightenment, the French Revolution and the nineteenth century experience. For him, “the state based on the old ideology of the French Revolution is ruined.”²⁸

Everything that democracy stood for was questioned by the legionaries. Democracy was seen as an abrupt, nineteenth century intrusion in the historical, organic development of the Romanian nation. According to Codreanu, democracy was a great menace for Romania because it destroyed the unity of the Romanian people, was incapable of enforcing authority and turned millions of Jews into Romanian citizens.²⁹ Arguing on the same lines, Vasile Marin accused the democratic state of “encouraging the national aggressiveness of the minorities” while the democratic parties were regarded as “emptied of Romanian soul.”³⁰

However, although it posed as a fierce opponent of the democratic system, the Legion took advantage of it and participated in elections as a political party. In the electoral campaigns it continued to criticize democracy and to advocate a totalitarian solution for the country’s leadership.

The Role of the Youth and the Generation Conflict

One of the main characteristics of fascist movements is their reliance on youth as the driving force behind their ascension. The youth were considered the only persons capable of radically changing the existent political realities. They were associated with dynamism, vigor, speed, determination and they were opposed to the older generation which was seen as stagnant, unreliable and responsible for the crisis against which fascist claimed to fight. Out of this tension an obvious generation conflict emerged.

Within the Legionary Movement, the youth was seen as the main actor in the accomplishment of the country’s rebirth. The attention of the Legion was directed towards the

²⁷ Vasile Marin, *Crez de generatie*, pp. 176 – 178.

²⁸ Corneliu Zelea Codreanu, *Carticica sefului de cuib*, p. 78.

²⁹ Idem, *Pentru Legionari*, pp. 325 – 327

³⁰ Vasile Marin, *Crez de generatie*, p. 114

young generation, and the young generation was to be educated in order to provide the “new men” of tomorrow. The hero-like qualities of the “new men” were destined for the youth.

Codreanu made his option for the young generation very explicit, and considered it as the main actor in what he called the resurrection of Romania. According to him: “In this resurrection an overwhelming role will be that of the youth. The youth is summoned by destiny to play its part on the scene of history. Do old people misapprehend us? They misapprehend us because only we can hear the sacred appeal of destiny, and only we can understand it because it is directed solely towards us.”³¹ Thus, Codreanu depicted the emerging generation conflict between the youth that “can hear the sacred appeal of destiny” and the old people who represented the decaying democratic state and held on to power. In order to prepare the youth for this confrontation, Codreanu emphasized the importance of education among the young legionaries. One of his main preoccupations was to organize the Legion in such a way that the youth would be given the most attention possible.

Within the Legion, the most dynamic components consisted of young people. The Cross -Brotherhoods contained persons aged between 14–20 years while the members of Legionary Corps, considered the most active members of the Legion, were aged between 21–28 years. For the Cross-Brotherhoods, the main educational pillars were, according to Codreanu, Christian, national, social, physical and sanitary education. After accumulating the basic educational experience the youth moved to the Legionary Corps that emphasized creative exploits, sacrifice, and discipline.³²

The youth that adhered to the Legion and underwent its educational process became, as Vasile Marin put it, “the youth organized by us, which will carry the torch of the nation's resurrection all over the country”³³. Although being only in its beginnings, the legionaries attributed many great

³¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Carticica sefului de cuib*, p. 80.

³² *Ibid.*, pp. 34 – 36.

³³ Vasile Marin, *Crez de generatie*, p. 106.

accomplishments to the young generation. Thus, Vasile Marin acknowledged enthusiasm and fanaticism as defining traits for the spirit of the young generation. The fanaticism of the young legionaries made history, according to Marin, because it saved Romania from the communist fanaticism, thus preventing it to become “the Russia of today, the Spain of tomorrow and the France of the day after tomorrow.”³⁴ Marin’s claims were also backed by Ion Mota, who also regarded as crucial the moment when Romania had to choose between “the resurrection of integral nationalism” and communism.³⁵

Military Spirit and Discipline

Drawing on the traumatic experience of the Great War, fascist movements all over Europe aimed to preserve the camaraderie from the trenches in the postwar period as well, through the introduction of a military spirit and discipline in politics.

Italian Fascism, German Nazism and also most of the other fascist movements, developed a paramilitary organization, even after some of them have conquered political power. Military spirit was considered the proper tool to bring order into the so-called chaos brought by democracy, and enforce the authority of the state.

Starting with the year 1933, when the Legion began to form a mass base, Codreanu felt the need to organize the movement in order to keep total and efficient control over it. For this purpose, the military model proved quite suitable. Codreanu acknowledged the European trend towards military values and the fact that it was inspirational to him. As he stated, he wanted to introduce the “perfect unity of military troops” within the Legionary Movement. Thus, the legionary uniform, one of the main features of the military model showed “great military qualities that lift nations and make them winners against all difficulties.”³⁶ Continuing the same trend, Codreanu organized the Legion on ranks and functions, just like in the army.

³⁴ Ibid., p. 67.

³⁵ Ion I. Mota, *Cranii de lemn*, P. 137.

³⁶ Corneliu Zelea Codreanu, *Carticica sefului de cuib*, pp. 48 – 50.

However, the movement did not only import the formal, exterior components of the military, but also attempted to emulate its spirit. A special emphasis was placed on values such as discipline and honor. Among the laws that governed the Legion, one could identify the law of discipline and the law of honor, both codified by Codreanu in his writings: "The Law of Discipline: legionary, be disciplined because it is the only way to win. Follow your leader in better and worse. ... The Law of Honor: walk only on the paths indicated by honor. Fight and never be a rascal. Leave the paths of infamy for others. Better fall fighting with honor than win through infamy."³⁷

These values that were inculcated into the minds of the followers discouraged any critical attitudes within the organization and also favored the emergence of a cult of the leader. Codreanu based his leadership on charisma, and actually managed to retain control of the organization posing into its supreme commander. The military spirit proved helpful for the strength of the organization.

The Quest for a New Culture

The Legion's ideology proposed a rejection of materialism and advocated the primacy of the spiritual. Thus, culture was considered the highest form of national development. The intellectuals of the movement often struggled with the projection of the new, legionary culture, coming up with a version that emphasized its exclusive, ethnically Romanian component as the main trait.

Vasile Marin viewed culture as "the superior life form of a nation. Through culture a nation substantiates and maximizes its features. ... One nation's culture forms one nation's history."³⁸ Marin made the distinction between culture and civilization, considering that the latter dealt mainly with material/istic accomplishments while the former encompassed the spiritual creations. For him, the Romanian democratic, modern state mimetically produced material forms of civilization

³⁷ Ibid., pp. 6 – 7.

³⁸ Vasile Marin, *Crez de generatie*, p. 139.

while failing to achieve an authentic culture that would express the genius of the Romanian people.

Although argued in theory, the ethnically pure, new legionary culture failed to materialize. The legionary intellectuals attempted to trace the causes of this failure. Ion I. Mota assessed the relationship between university professors and the future of Romanian culture. He accused the professors of hating the future and the purity of Romanian culture by not paying attention to the demands of the students (such as *numerus clausus*). Thus, they have helped the estrangement of the Romanian culture.³⁹ He also accused Romanian arts and culture of not being militant enough, in the ethnical sense, and thus, “the healthy soul of the people is poisoned and paralyzed by the Jewish infiltration.”⁴⁰

Although it ultimately failed, he quest for a new Romanian culture, a culture for Romanians only, with no “foreign” influences, constituted one of the most important underpinnings of legionary fascism.

Conclusion

Romanian fascism, as represented by the Legionary Movement, is part of the widespread fascist phenomenon that affected the political life of the interwar period. Having its own particularities, such as the emphasis on Christian Orthodoxy, the Legionary Movement also presents generic characteristics of fascism. The dissemination of ultranationalism among the masses represented one of the most important underpinnings of fascism and reached its peak in 1937. Anti-Semitic and antidemocratic tendencies also accompanied the development of the movement and marked its discourse. The young generation helped the propagation of the legionary ideology while posing in the only social formation capable of regenerating the country from its alleged state of decay. The military spirit and discipline assured the power of the movement and enhanced its cohesion. The new culture envisaged by the legionaries, based on ethnic grounds, was supposed to be the highpoint of Romanian history but failed to come to reality.

³⁹ Ion I. Mota, *Cranii de lemn*, pp. 226 – 230.

⁴⁰ *Ibid.*, pp. 231 – 235.

The examination of the ideological characteristics of fascism enhanced the understanding of this complex phenomenon in a broader, international context, and also underscored its dynamic development and final failure in the Romanian case. Further critical analysis of the case of the Romanian Legionary Movement by historians should be beneficial to the study of fascism as a generic phenomenon.

NECESITĂȚILE DE INFORMAȚII ALE SERVICIULUI SPECIAL DE INFORMAȚII AL ROMÂNIEI PRIVIND UNGARIA (1940 - 1944)

Lionede Ochea

NECESSITIES OF INFORMATION FOR ROMANIAN SPECIAL DEPARTMENT OF INFORMATION CONCERNING HUNGARY 1940 - 1944

Abstract

The author underlines the problem of reorganizing Special Department of Information in the context of Romania's new relations with Hungary after the lost of north-western Transylvania, through the Dictate of Vienna (august, 1940). These relations are strained throughout the Second World's War. Thus, on the basis of documents, the author emphasizes the insistence of Special Department of Information on increasing the number of informers in order to collect authentic data concerning Romanians' situation in that territory. The informative sources of the Special Department confirms Hungarian government's discriminating and regressive politics towards the Romanians, the tendencies of assimilation and ethnical purification in north-western Transylvania through coercive means; here the Hungarian administration and army are involved.

Activitatea de culegere și verificare a informațiilor de către efectivul de cadre militare și civile ale Serviciului Special de Informații al României (S.S.I.) s-a efectuat în perioada celui de-al doilea război mondial într-un mod organizat și planificat, în conformitate cu planul de căutare a informațiilor care se întocmea anual de către Serviciul Special de Informații ca document de orientare generală.¹ La nivelul secțiilor, Fronturilor și centrelor de informații se întocmeau, de asemenea, planuri de căutare a informațiilor.

În anul 1938, ca urmare a analizei privind evoluția situației operative și a amenințărilor externe la adresa României, Mihail Moruzov a împărțit responsabilitățile Serviciului Special

¹ Arh. S.R.I., fond D, dosar nr. 5527, fila 180.

de Informații unor noi structuri informativ/operative: „Frontul de Vest”, „Frontul de Est” și „Frontul de Sud”².

„Frontul de Vest” a fost reorganizat de către Mr. Scorțeanu, numit în funcția de șef al acestei structuri care avea un efectiv de 14 angajați, organizați în cadrul a 4 birouri, astfel: Biroul 1 Ungaria; Biroul 2 Germania; Biroul 3 Cehoslovacia, Anglia, Franța, Belgia, Olanda, Elveția, Danemarca, Suedia și Norvegia și Biroul 4 politic și economic.

Șeful „Frontului” a ordonat ca până la 1 ianuarie 1939 fiecare birou să întocmească sinteze informative pe țări, în ordinea unor urgențe operative³.

Căutarea propriu-zisă a informațiilor pe „Frontul de Vest” se efectua cu ajutorul agenților de teren și rezidenților care se aflau în țările date în responsabilitate informativă acestei structuri a S.S.I.⁴ Obținerea sau verificarea unor informații sau aspecte de interes informativ pentru instituțiile statului cu atribuții pe linie de securitate națională se efectua în baza unor “chestionare” care concretizau ce anume interesa și ce date trebuiau căutate sau verificate. Se utilizau, în raport de conținut, “chestionare generale” și “chestionare speciale”, “note”, “instrucțiuni” sau, concret, ce informații trebuiau culese și verificate în teren. Îndeosebi chestionarele și instrucțiunile erau structurate din punct de vedere al cerințelor în următoarele domenii: militar, politic, economic, social și diverse.⁵ Starea de război în care se aflau țările “Frontului de Vest” impunea ca prioritare informațiile de ordin militar.

Conform stadiului actual al cercetării documentelor existente în Arhiva Serviciului Român de Informații, pentru perioada 1940 – 1944, “Frontul de Vest” al Serviciului Special de Informații a primit spre soluționare peste 19.000 cereri de informații (la 03 ianuarie 1945 se solicita verificarea informației nr. 19289 referitoare la pregătirea de către Germania a unei noi arme chimice).⁶

Un număr însemnat de chestionare se refereau la principalul adversar informativ al S.S.I. și al României, Ungaria.

² Vezi pe larg Florin Pintilie, *Serviciul Special de Informații din România. 1939 – 1947*, Editura A.N.I., București, 2003.

³ Arh. S.R.I., fond D, dosar nr. 5527, f. 188.

⁴ Ibidem, f. 135.

⁵ Ibidem, f. 491 – 492.

⁶ Ibidem, f. 61.

În luna mai 1941, interesa, din punct de vedere militar, atitudinea Ungariei față de evenimentele din Iugoslavia și motivul pentru care Laszlo Bardossy, ministrul de Externe al Ungariei a plecat la Berlin.⁷ Sub conducerea acestuia, Legația ungară de la București a preluat controlul întregii activități a maghiarilor din România, și-a subordonat organizațiile, asociațiile etc. respectivei minorități devenind un centru de propagandă ostilă Statului român, de incitare a maghiarimii, de spionaj și diversiune. Devenind premier acesta dispune ca oficiul care se ocupa de situația teritoriilor ce aparținuseră Ungariei înainte de Trianon să treacă sub Președinția Consiliului de Miniștri, extinzându-i, totodată, atribuțiile. Analizând acest aspect, nota din 22 mai 1941, a S.S.I. preciza: "Bardossy Laszlo și-a asumat în mod exclusiv dirijarea acțiunii iredentist-revizioniste".⁸

Marele Stat Major al Armatei Române a solicitat numeroase verificări, identificări, cercetări, investigații etc. în legătură cu aspecte, multe punctuale, de ordin militar în raport cu evoluția războiului mondial. Sintetizând chestionarele referitoare la aspectele de ordin militar din Ungaria ce interesau autoritățile române, în anul 1941, prin acestea se urmăreau: în ce stadiu se găsea mobilizarea armatei ungare; unități destinate a se stabili în garnizoanele din teritoriile anexate; marile unități ungare ce participă la operațiunile din Iugoslavia; valoarea trupelor aflate în Ardealul ocupat și în Ucraina Subcarpatică;⁹ materialul de război primit recent din Germania (avioane, tancuri, tunuri etc.); valoarea forțelor ungare concentrate la frontiera sovietică.

Asemenea aspecte erau solicitate nu numai agenților și rezidenților S.S.I. din Ungaria și Ardealul cedat, ci și agenților și rezidenților români din Bratislava.¹⁰

Alte informații militare ce trebuiau obținute de către Agentura "Frontului de Vest" în anul 1941 se refereau la: natura și valoarea lucrărilor de fortificații executate în apropierea

⁷ Laszlo Bardossy (1890-1946), diplomat și om politic, șeful Secției de Presă din Ministerul de Externe ungar (1922-1930), consilier și prim-consilier al Legației acestei țări de la Londra (1930-1933), ministrul Ungariei la București (1934-1941), ministru de externe (4 februarie 1941 – 19 martie 1942) și prim ministru (8 aprilie 1941 – 19 martie 1942).

⁸ Arh. N.I.C., fond I.G.J., dosar nr. 94/1941, f. 179.

⁹ Arh. S.R.I., fond D, dosar 5527, f. 626.

¹⁰ Ibidem f. 616 și 618.

frontierelor ungaro-române și efectivele unităților ungurești dislocate; date precise asupra unităților de aviație semnalate la Cluj-Someșeni; valoarea unităților germane aflate în Transilvania ocupată; precizări asupra organizării Regimentelor de pază.

Aceste verificări erau solicitate, la 9 mai 1941, de către S.S.I. în urma unor informații care se refereau la intenția Ungariei de a ataca România prin surprindere, pentru a ocupa și restul Transilvaniei.¹¹ După această situație S.S.I. solicita tot mai insistent orice informație de ordin militar, cât mai exactă și punctuală pentru urmărirea deplasărilor unităților ungare, dotarea cu tehnică militară a tuturor unităților și subunităților, pe toate armele.¹² Prin Chestionarul nr. 40 din 27 iunie 1941 se transmitea dispozitivelor Serviciului de culegere de informații de la Oradea și Cluj să verifice atitudinea oficialităților maghiare față de conflictul germano-româno-sovietic, starea de spirit a populației despre izbucnirea acestui război, cum privesc românii transilvăneni intrarea României în război alături de Germania, efectul produs asupra moralului lor și speranțele stârnite.¹³

Războiul româno-sovietic a constituit subiectul multor chestionare referitoare la situația armatei ungare și măsurile militare luate după începerea războiului, obiectivele militare bombardate de aviația ungurească, performanțele bombardierelor în picaj fabricate în Ungaria după modelul german "Stuka", modul cum era comentată neparticiparea corespunzătoare a Ungariei în lupta împotriva rușilor.¹⁴

Marele Stat Major era interesat și despre unele informații referitoare la unitățile maghiare care au plecat spre frontul sovietic și cele retrase, bombardamentele și pierderile aviației ungare pe Frontul de Est, înființarea de noi unități motorizate și chemarea de noi rezerviști în armată. Chestionarele anterioare rămâneau valabile, iar la aspectele noi urma să se răspundă chiar și negativ.¹⁵ Începând cu 01 octombrie 1941 are loc o reorganizare a armatei ungare,¹⁶ subiectul aflându-se în multe

¹¹ Ibidem, f. 613.

¹² Ibidem, f. 598.

¹³ Ibidem, f. 594.

¹⁴ Ibidem, f. 541.

¹⁵ Ibidem, f. 563.

¹⁶ Ibidem, f. 561.

chestionare ale “Fontului de Vest”, iar informațiile obținute au fost apreciate de către beneficiarii legali.¹⁷

Participarea Ungariei la efortul de război împotriva Rusiei Sovietice a continuat să fie investigat de agenții și rezidenții Frontului de Vest, în mod deosebit cu privire la unitățile care participau pe front, unitățile înlocuite și retrase, modul de comportare în luptă, pierderile umane și materiale.¹⁸ De asemenea, în 16 decembrie 1941 se cereau a fi verificate informațiile referitoare la trimiterea, în mod expres, pe frontul rusesc a românilor concentrați din Transilvania cedată.¹⁹

În anul 1942 s-a continuat solicitarea de informații despre aspecte legate de frontul de Est; cu referire la tinerii unguri fugari din România care nu ar fi fost luați în armată în mod intenționat de către autoritățile maghiare, în scop de propagandă pentru a determina alți tineri să treacă în Ungaria; faptul că unitățile militare ungare au primit ordinul ca toți soldații minoritari (români, sași, ruteni etc.) urmează a fi înrolați în așa zisul “Corp expediționar” destinat frontului de Est; dotarea armatei ungare cu tehnică de luptă modernă; mișcări de trupe în Ardealul cedat; noua organizare a aviației ungare; prezența unei misiuni militare italiene la Budapesta în legătură cu mobilizarea aviației maghiare; la 14 ianuarie 1942 s-a semnat la Budapesta, sub auspiciile Italiei, un pact secret între Ungaria și Bulgaria, îndreptat împotriva României; accelerarea concentrării românilor din Transilvania; faptul că soldații români care renunță la religia ortodoxă și își schimbă numele românesc nu vor fi duși pe front; dacă s-au instituit premii de 1.000 pengö pentru prinderea dezertorilor români din armata ungară; executarea unor soldați români sub motivul că ar întreține relații cu preoții români și cu alte persoane suspecte că fac spionaj; dacă ungurii au depozite ascunse cu materiale de război față de Germania pentru a nu le folosi pe frontul de Est; ce fel de materiale de război furnizează Germania și Italia ungarilor; cazurile de automutilare a soldaților unguri pe frontul de Est; ecoul înfrângerilor suferite de trupele ungare pe frontul sovietic asupra opiniei publice; amănunte despre organizațiile paramilitare maghiare; listele nominale cu românii din armata maghiară morți pe front; dacă

¹⁷ Ibidem, f. 558.

¹⁸ Ibidem, f. 538.

¹⁹ Ibidem, f. 535.

românii voluntari în primul război mondial sunt concentrați și trimiși pe front în mod special; comentariile în rândul cercurilor conducătoare și opinia publică germană referitoare la aportul Ungariei la războiul împotriva Rusiei Sovietice în comparație cu acela al României.²⁰

La începutul anului 1943 se cereau informații referitoare la situația Corpului Expediționar ungar după atacul sovietic din la 14 ianuarie,²¹ precum și faptul dacă Ungaria mai trimite trupe pe front în urma vizitei făcute de o delegație ungară în frunte cu generalul Nagy Vilmos, în Germania.²² Se acorda o atenție deosebită trupelor maghiare retrase de pe front și dislocate în Transilvania, dotarea acestora, dacă cele plecate pe front au lăsat dubluri în garnizoanele din teritoriul ocupat.

La 20 iulie 1943 se atrăgea atenția centrelor informative și rezidenților cu responsabilități pe spațiul Ungaria din structura Agenturii “Frontului de Vest” să țină seama, în principal, de cererile de informații și de a nu trimite informații neconforme cu realitatea.²³ Ca urmare, la 05 august 1943, lt.-col. Andra Aurelian, șeful “Frontului de Vest”, transmite structurilor din subordine chestionarul nr. 8096, cu caracter permanent pentru a se soluționa aspectele de interes operativ privind manevrele trupelor maghiare în Transilvania ocupată. Conform acestui ordin, la fiecare 30 ale lunii, fiecare centru informativ urma să trimită o sinteză informativă care să cuprindă informațiile verificate și sigure obținute de centru în cursul lunii expirate din zona de căutare dată în competență.²⁴ La puțin timp, Marele Stat Major solicita să se verifice complet informațiile necesare pentru cunoașterea noului plan de reorganizare a armatei maghiare. La 9 august 1943 a fost elaborat chestionarul general nr. 8113 pentru Agentura “Frontului de Vest”. Șeful Agenturii, lt. col. Reit va fi instruit asupra modului de acțiune personal de către Șeful Secției I a Serviciului Special de Informații, col. Ion Lissievici. Marele Stat Major propunea ca imperios necesară concentrarea tuturor mijloacelor pentru organizarea căutării informațiilor în interiorul Ungariei și “să facă imposibilul pentru

²⁰ Ibidem, f. 421 – 531.

²¹ Ibidem, f. 416.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, f. 373.

²⁴ Ibidem, f. 363.

a recruta (eventual cumpăra) – prin orice avantaj – 1 sau 2 ofițeri de informații, de valoare, unguri”.²⁵

La 1 septembrie 1943, directorul S.S.I., Eugen Cristescu a autorizat posibilitatea încadrării de noi rezidenți și recrutori speciali, precum și plasarea de agenți cu aparate T.F.F.²⁶ Situația operativă devenea din ce în ce mai complexă, iar ca urmare, au fost solicitate informații concrete privind ordinea de bătaie nominală a comandamentelor de Armată, Corpuri de Armată, Divizii și Brigăzi independente, precum și biografiile comandanților respectivi; dacă românii din cadrul regimentului 25 Artilerie Oradea sunt supuși la munci grele, bătuți și maltratați; dislocările și mișcările de trupe în Transilvania ocupată, lucrările de fortificații ce se execută pe diferite linii de apărare.²⁷

În anul 1944 chestionarele de informații continuă solicitările despre existența și funcționarea comandamentelor și unităților armatei ungare cu dislocarea precisă, ordinea de bătaie, cu efectivele ofițerilor și trupelor, iar din martie interesau toate manifestările și reacțiile armatei și opiniei publice despre evenimentele produse cu prilejul cuceririi Ungariei de către trupele germane²⁸.

În vara aceluiași an se continua activitatea de culegere de informații privind mobilizarea generală în Ungaria, dislocările, deplasările și grupările de trupe, precum și misiunile de întărire a pichetelor de grăniceri de la frontiera cu România.²⁹ În 4 noiembrie 1944, prin nota nr. 18821 S.S.I. elaborează noi instrucțiuni pentru recrutarea de rezidenți pe teritoriul Ungariei fiind vizate persoanele care au simpatie față de poporul român³⁰.

O importanță deosebită s-a acordat și culegerii de informații și verificarea unor date și aspecte semnalate prin diferite mijloace din domeniile politic și social din Ungaria și Nord-estul Transilvaniei ocupată de maghiari. Din documentele existente în Arhiva S.R.I. rezultă că structurile informative române se interesau despre atitudinea oficialităților și opiniei

²⁵ Ibidem, f. 362.

²⁶ Idem.

²⁷ Ibidem, f. 358.

²⁸ Ibidem, f. 328.

²⁹ Ibidem, f. 326.

³⁰ Ibidem, f. 327.

publice maghiare în legătură cu rezistența Iugoslaviei (1941), precum și asupra marilor unități maghiare care vor participa la operațiunile din Iugoslavia³¹; felul cum se interpretează de către oficialitățile ungare dezaprobarea sovieticilor față de acțiunile Ungariei în Iugoslavia; căror cauze atribuie opinia publică ungară moartea contelui Teleky și care este motivul real al morții acestuia³²; tratamentul minorității germane și al românilor în Transilvania ocupată; unitățile militare care au participat la operațiunile din Bacskă (Iugoslavia); activitatea operativă a unităților respective; ce intenții avea Germania în ceea ce privește organizarea sud-estului european și îndeosebi, Banatul sârbesc³³; atitudinea frunțașilor români față de Episcopia Ortodoxă maghiară înființată în scop de deznaționalizare a elementului românesc; activitatea partidelor politice ungare în Transilvania ocupată; regimul confesional și cultural aplicat românilor; amănunte despre grupările de “Tiraliori”; dacă familiile de țărani români sunt arestate sub diferite pretexte și transportate spre interiorul Ungariei, în locul lor fiind colonizați unguri.³⁴

Deoarece oficialitățile ungare au reluat campania antiromânească, prin chestionarul nr. 44 din 11 iulie 1941, se solicita procurarea de informații vizând: campania de deznaționalizare a românilor, persecuțiile la care erau supuși românii în scopul de a-i determina să plece în România, intoleranța religioasă, precum și propaganda revizionistă și de defăimare a României.³⁵

În octombrie 1941 interesau aspectele referitoare la relațiile politice ale Ungariei cu Germania, Vaticanul, Slovacia, Croația, Serbia și Bulgaria; expulzările de evrei din Galiția; tratamentul aplicat românilor; situația învățământului și bisericilor românești din Transilvania; asigurările formale din partea Italiei că nu se va reveni la arbitrajul de la Viena; dacă autoritățile polițienești au dispus ridicarea aparatelor de radio de la români; dacă la examenele de învățători au reușit doar 30% din candidații români care au fost mutați apoi în interiorul

³¹ Ibidem, f. 626.

³² Ibidem, f. 625.

³³ Ibidem, f. 612.

³⁴ Ibidem, f. 601.

³⁵ Ibidem, f. 588.

Ungariei³⁶; situația celor 60 români din Bistrița arestați, cercetați și maltratați în cadrul măsurilor luate împotriva comuniștilor.³⁷ Informațiile din noiembrie 1941 se refereau, în principal, la situația celor 800 de femei românce judecate la Cluj pentru “împiedicarea circulației trenului”³⁸; dacă autoritățile maghiare au întocmit liste negre cuprinzând intelectualii români care nutresc elemente antimaghiare; dacă maghiarii au ridicat vitele gospodarilor români fără a li se da despăgubiri, iar cele rămase au fost impozitate cu 30% din valoare; dacă au fost demolate bisericile ortodoxe din două localități din județul Trei Scaune sub motivul că lipsesc enoriașii; dacă autoritățile maghiare de frontieră terorizează și maltratează românii pentru a procura informații din România³⁹; dacă elevii români de la Seminarul greco-catolic din Oradea au fost înlăturați, iar localul a fost ocupat de autoritățile maghiare.⁴⁰ Se solicitau și materiale de propagandă, presă, cărți, broșuri, în care se aduceau injurii la adresa armatei române și României.⁴¹

Într-o notă informativă a S.S.I. din ianuarie 1943 era semnalată politica propagandistică dusă de Ungaria în Finlanda. În toate discursurile era amintită “frăția de cruce ungaro-finlandeză”, care ar avea în comun lupta asiduă pentru libertate. Vicepreședintele Camerei finlandeze, Linkomies, în vizita sa la Budapesta accentua faptul că prietenia dintre cele două țări se afirmase în fața primejdiilor din primul război și se întărise cu ocazia nedreptăților de la Trianon.⁴²

De asemenea, propaganda ungară din Italia era foarte intensă, principalul obiectiv fiind refacerea Ungariei Mari. Propaganda se desfășura prin diversele institute culturale și științifice ungare, unele independente, iar altele în cadrul Universităților italiene sau prin presa peninsulară. Ceea ce constituia aportul cel mai important la cauza maghiară era colaborarea unor personalități politice, printre care cele mai cunoscute erau Contele Ciano sau fostul Ministru al

³⁶ Ibidem, f. 558.

³⁷ Ibidem, f. 554.

³⁸ Ibidem, f. 550.

³⁹ Ibidem, f. 542.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 540.

⁴² Arh. M.A.E., fond 71, Ungaria 1920-1944, vol. 69, f. 355-356.

Instrucțiunii Publice, Bottai. Alături de aceștia se aflau numeroși oameni de știință sau ziariști italieni. Dată fiind această situație S.S.I. recomanda agenților săi informatori urmărirea activității instituțiilor ungare din Italia, precum și a personalităților politice, științifice și ziaristice italiene, în sprijinul tezelor ungare, precum și identificarea altor mijloace propagandistice.⁴³

Din aspectele prezentate rezultă că Serviciul Special de Informații al României, prin structura sa specializată „Frontul de Vest”, a acționat prioritar pentru identificarea acțiunilor, faptelor și aprecierilor la adresa țării noastre din acest spațiu, iar informațiile obținute au condus la o bună cunoaștere din partea autorităților a situației operative de interes și la fundamentarea deciziilor cu caracter strategic și operativ.

Bibliografie generală

- Arhiva Serviciului Român de Informații, fond D, dosar nr. 5527
Arhiva Națională Istorică Centrală, fond I.G.J., dosar nr. 94/1941
Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, Ungaria 1920-1944, vol. 69
Dobrinescu Florin Valeriu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Editura Viitorul Românesc, București, 1996
Poncea Traian Valentin, Rogojan Aurel, *Servicii secrete din Ungaria. Originea, evoluția și acțiunile structurilor informative secrete ale Ungariei pe spațiul românesc*, București, Editura A.N.I., 2003
Troncotă Cristian, *Istoria serviciilor secrete românești: de la Cuza la Ceaușescu*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999
Idem, *Rolul Serviciului Special de Informații în fundamentarea politicii românești în perioada 1937 – 1945 (teză de doctorat)*, Editura A.N.I., București, 1997
Idem, *Eugen Cristescu – Asul serviciilor secrete românești – memorii, mărturii, documente*, Editura Roza Vânturilor, București, 1994
Tunăreanu Neviau, Aioanei Constantin, *Acțiuni ale spionajului ungar împotriva României în perioada 1940 – 1950*, București, 1996.

⁴³ Arh. S.R.I., fond D, dosar nr. 5527, f. 403.

STRATEGII ELECTORALE FOLOSITE DE COMUNIȘTI ÎN VEDEREA CÂȘTIGĂRII ALEGERILOR DIN 19 NOIEMBRIE 1946 ÎN N-V ROMÂNIEI

Gabriel Moisa

ELECTORAL STRATEGIES USED BY COMMUNIST PARTY TO WIN THE ELECTION AT 19 NOVEMBER 1946 IN NORTH-WEST OF ROMANIA

Abstract

One of the most used tactics by communists concerning taking the political power after the election from November 1946 was the alliance with so called „road comrades“, most of them placed in left side of political specter. Also was times when this „road comrades“ was recruited from right wing political parties, like Tătărescu and Alecsandrescu. But political formation from left area was most used to win the election. From those one the most important role (Petru Groza played an important role in communism empowering in Romania) was played by Frontul Plugarilor.

Frontul Plugarilor was from the start one of the most obedient political organization to Romanian Communist Party. This fact was much more visible after the Second World War. This organization was, maybe, the most devoted to communists in attempt to take the state power. The communist was seeing the most efficient antidote against to Partidul Național Țărănesc in country side, where this party had an semnificative influence.

Printre tacticile electorale cele mai utilizate de comuniști în vederea preluării puterii în perspectiva alegerilor din noiembrie 1946 s-a numărat aceea a alianței cu așa numiții "tovarăși de drum", cei mai mulți situați în stânga spectrului politic. Au fost însă și cazuri în care, "tovarășii de drum", erau recrutați din rândurile partidelor de dreapta. Sunt cunoscute, în acest sens, cazurile disidențelor Tătărescu și Alecsandrescu¹. Cele mai apropiate de sufletul comuniștilor au fost însă

¹ *Democrație occidentală și democrație populară. Evoluția spectrului politic în nord-vestul României: (1944-1950)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2004, p. 102-169 (coord. I. Zainea)

formațiunile de stânga. Ele au fost utilizate cu prioritate pentru câștigarea alegerilor. Dintre acestea, cel mai aproape de speranțele Partidului Comunist Român, poate și prin rolul jucat de Petru Groza în instalarea comunismului în România, a fost *Frontul Plugarilor*.

Frontul Plugarilor a fost încă de la înființare una dintre cele mai obediente organizații politice față de Partidul Comunist Român, acest lucru accentuându-se în perioada care a urmat celui de-al doilea război mondial. Această organizație a fost, poate, cea mai fidelă comuniștilor în tentativa de a prelua puterea în stat. Comuniștii au văzut și au avut în *Frontul Plugarilor* cel mai eficient antidot împotriva național țărăniștilor în lumea satelor, unde acest partid avea o serioasă influență. *Frontul Plugarilor* a fost o organizație dezvoltată artificial după război, special pentru a contracara respectiva formațiune politică în mediile rurale.

Încă din septembrie 1944 s-a trecut la extinderea organizațională a *Frontului Plugarilor* la nivelul întregii țări, după ce până atunci activase în doar câteva județe, mai ales din Transilvania. Un rol determinant în acest sens l-a jucat Partidul Comunist Român², acesta fiind cel care a indicat de fapt extinderea, pregătind încă de pe atunci rosturile viitoare ale organizației. Din acel moment, *Frontul Plugarilor*, a devenit o anexă evidentă a comuniștilor români. Spre sfârșitul toamnei anului 1945, această acțiune s-a încheiat, putându-se decreta, la ședința plenară a C.C al *Frontului Plugarilor* din 20-25 noiembrie 1945, că din acel moment, trebuie să se treacă la o nouă etapă în viața organizației, aceea a muncii "*în adâncime*"³, adică a verificării tuturor membrilor și a impregnării acestora cu calitățile unui revoluționar autentic. Acest lucru a fost limpede trasat de către Plenara C.C al P.C.R din 25-28 ianuarie 1946, care a atras atenția asupra faptului că în fruntea unor organizații ale *Frontului Plugarilor* s-au strecurat "*elemente exploatare*", iar în unele locuri relațiile P.C.R.- F.P. nu erau tocmai cele care ar fi trebuit să fie⁴. Este o dovadă cât se poate de concludentă a faptului că Partidul Comunist era cel care coordona organizația plugărimii.

² N. Ceaușescu, *Cuvântare la adunarea festivă cu prilejul celei de-a 25 aniversări a instaurării a guvernului democratic de la 6 martie 1945*, Editura Politică, București, 1970, p. 11

³ Gh. I. Ioniță, Gh. Țuțui, *Frontul plugarilor*, Editura Politică, București, 1970, p. 215

⁴ *Ibidem*, p. 219

Tot la respectiva plenară a C.C al P.C.R, s-a stabilit ca în perspectiva alegerilor din toamna anului 1946 reprezentanții săi să sprijine în orice împrejurare pe cei ai Frontului. De altfel, P.C.R a căutat să mențină cât mai strâns *Frontul Plugarilor* în sfera sa de influență, convins fiind că țărănimea, dacă va fi atrasă din sfera național-țărănistă, va avea un cuvânt greu de spus în alegerile viitoare. În acest scop, *Frontul Plugarilor* a început încă din primăvara anului 1946 să reconstituie o serie de organizații sătești și să pună oameni de încredere acolo unde avea dubii asupra liderilor din acel moment. Era vorba, de fapt, despre desemnarea unor oameni siguri, pe care se puteau baza în acțiunea de falsificare a voturilor, având în vedere că mulți lideri locali ai *Frontului Plugarilor* au devenit președinți ai secțiilor de votare. Încă din primăvara anului 1946, comuniștii și-au pregătit, așadar, strategia electorală pentru ceea ce avea să urmeze în noiembrie 1946.

Acest fenomen este întâlnit și pe cuprinsul Regionalei Crișana-Maramureș a *Frontului Plugarilor* cu sediul la Oradea, a cărui conducere asigurată de Ștefan Oprea, secretarul regionalei, și Alexandru Rițiu, șeful resortului de propagandă, a purces la îndeplinirea noilor obiective. Într-o primă fază s-a trecut la reorganizarea comitetelor județene ale *Frontului Plugarilor* și, mai apoi, al comitetelor de plasă și a celor comunale. La 13 ianuarie 1946, răspunzând comandamentelor formulate la ședința plenară a C.C al *Frontului Plugarilor* din 20-25 noiembrie 1945, în Bihor avea loc deja ședința de reorganizare a Comitetului județean, care a stabilit strategia de lucru pentru plasele județului astfel încât acestea să fie pregătite pentru bătălia electorală⁵. La această ședință s-a stabilit și un program de lucru în două etape. Într-o primă fază trebuia convocate adunările pentru reorganizarea comitetelor de plasă, după care urmau la rând comitelele comunale, în conformitate cu noile comandamente ale organizației, după cum urmează: pe 18 ianuarie adunarea plășii Tileagd, 19 ianuarie adunarea plășii Vașcău, 20 ianuarie adunarea plășii Beiuș, 20 ianuarie adunarea plășii Ceica, 21 ianuarie adunarea plășii Tinca, 23 ianuarie adunarea plășii Beliu, 23 ianuarie adunarea plășii Sălard, 24 ianuarie adunarea plășii Aleșd, 25 ianuarie adunarea

⁵ Arhivele Naționale Direcția Județeană Bihor, *Fond Comitetul județean Bihor al Frontului Plugarilor*, Dos.7, f. 1 (în continuare ANDJBh)

plășii Marghita și 26 ianuarie adunarea plășii Săcuieni. La aceste adunări urmau a fi convocați toți președinții comitetelor sătești ale *Frontului Plugarilor* și toți intelectualii care doreau să se înscrie în organizație, deoarece trebuia alese, dacă situația o impunea, noi conduceri pentru aceste Comitete de plasă. Cu ocazia acestor adunări urmau a se verifica de către delegații trimiși de la centru toate scriptele, registrele și chitanțierele de încasare ale cotizațiilor și donațiilor, precum și toate veniturile și cheltuielile Comitetelor de plasă. Se impunea acest lucru deoarece conducerea județene din Regionala Crișana-Maramureș constatau realitatea conform căreia cotizațiile aproape că nu se strângeau deloc, iar cheltuielile de funcționare erau foarte mari. Aceasta însemna implicit că organizațiile de plasă și județene nu prea funcționau așa cum își doreau liderii plugarilor și patronii lor comuniști. În fine, la aceste adunări de plăși trebuia să li se aducă la cunoștință tuturor funcționarilor statului că sunt obligați să se înscrie într-unul din partidele componente ale F.N.D sau în cele care colaborează cu guvernul⁶. Fiecare comitet de plasă era instruit prin intermediul unei circulare despre modul în care trebuie să se procedeze la reorganizare⁷. În acest carusel al reorganizărilor, pe tot cuprinsul județului Bihor au fost ținute o ședință județeană, 12 ședințe de reorganizare de plăși și 237 ședințe comunale din cele 421 câte existau în Bihor⁸. De fapt, din cele 421 comune, la sfârșitul lui ianuarie 1946 existau organizații ale plugarilor în numai 375.

În județul Bihor, unde se afla sediul Regionalei, reorganizarea comitetelor de plasă nu a decurs conform planului întocmit la 13 ianuarie 1946. Nu s-a reușit reorganizarea decât a 3 din cele 12 plăși și a 237 comitete comunale din 375, fără a mai pune la socoteală că în 46 de comune nici nu existau organizații ale plugarilor. La sfârșitul lui ianuarie 1946, în Bihor erau înregistrați 36.957 de membri ai organizației⁹ din care numai 330 de intelectuali, o mare durere a conducerii *Frontului Plugarilor*. Totuși, în urma presiunilor făcute și a ultimelor date, potrivit cărora toți funcționarii statului trebuia să se înregistreze într-unul din partidele F.N.D sau ale aliaților

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*, f. 6-9

⁸ *Ibidem*, f. 76

⁹ *Ibidem*

acestui mai mulți intelectuali au devenit membri ai *Frontului Plugarilor* între care Directorul și Subdirectorul Camerei de Agricultură, Gheorghe Lapedatu și Ioan Brătescu, Directorul Federalei "Bihorul", Ioan Sârbu, medicul veterinar șef al județului Bihor, Dumitru Săveanu sau inspectorul silvic județean, Iosif Bodros.

Președintele organizației județene Bihor era Floruțau Moise. Au mai fost organizate următoarele resorturi: Resortul Economic, condus de Floruțau Moise, Resortul de presă și propagandă, responsabil Remus Dragomir, angajat al ziarului *Viața nouă* (viitor *Crișana*), care lucrează sub directul control al lui Alexandru Rițiu, șeful Resortului de presă și propagandă al Regionalei Crișana-Maramureș a *Frontului Plugarilor*, Resortul organizatoric și de mase, responsabil același Floruțau Moise, Resortul financiar, responsabil Sava Curticeanu. Alături de acestea mai existau Resortul tineretului plugăresc progresist, condus de Ilie Butuza și Resortul femeilor, condus de Elena Vitel.

Până la sfârșitul lunii aprilie 1946 au mai fost reorganizate cinci plase din cele 12, Centrală, Salonta, Tinca, Săcuieni și Sălard, iar numărul membrilor a crescut la 46.107. Din rapoartele organizației județene reiese faptul că funcționarii nu doresc să facă parte din *Frontul Plugarilor* motivând că ei nu fac politică. Explicația raportorilor este aceea că fac parte dintre *reacționari* aceia care nu doresc instaurarea comunismului. Cei mai blamați erau preoții, mai ales cei greco-catolici, care făceau în biserici propagandă *manistă* și *brătienistă*¹⁰.

La 7 aprilie 1946, în cadrul congresului *Frontului Plugarilor* Bihor¹¹ a fost reorganizat Comitetul politic județean al formațiunii. Acesta era compus din Alexandru Rițiu, președinte, Nicolae Costea, vicepreședinte, Florian Linca, vicepreședinte, Gheorghe Țepelea, vicepreședinte, Constantin Militaru, secretar politic, Marin Panaitescu, secretar organizatoric și omul cu o foarte mare influență în organizația județeană, Floruțau Moise, responsabil resorturile economic, financiar și administrativ¹².

La 17 mai 1946 conducerea centrală a *Frontului Plugarilor* a decis, la propunerea P.C.R., să meargă pe liste comune în alegerile din noiembrie a aceluiași an. Ca urmare, în aceeași zi,

¹⁰ *Ibidem*, f. 79

¹¹ *Idem*, Dos.8, f. 3

¹² A.N. D.J.Bh., *Fond Comitetul județean Bihor al Frontului Plugarilor*, Dos. 7, f. 79

Frontul Plugarilor a aderat la Platforma program propusă de P.C.R și a decis transformarea sa în partid politic¹³, pentru a putea intra în Blocul Partidelor Democratice, o coaliție dominată de comuniști, din care nu puteau face parte decât partide politice. În consecință, *Frontul Plugarilor* s-a angrenat în campania electorală în favoarea comuniștilor.

Noul context nu a rămas fără urmări nici în Regionala Crișana-Maramureș, astfel că activiștii regionale au fost nevoiți să se deplaseze în teritoriu pentru a face propagandă în acest sens. Scopul era clar, explicarea programului platformă elaborat de B.P.D la care a aderat și formațiunea lor politică¹⁴.

În iunie 1946 era reorganizată și ultima plasă, plasa Tileagd, când președintele Comitetului de plasă, Nicolae Ile¹⁵, considerat unul dintre "*reacționarii*" care s-au infiltrat în conducerea organizației, a fost înlăturat. Pentru acest lucru în Tileagd a sosit un "*comando*" de la Comitetul regional format din activiștii Adrian Stana, acesta din 7 aprilie responsabilul pentru presă și propagandă al Comitetului județean al *Frontului Plugarilor*, Gh. Pop și D. Petrescu pentru a rezolva problema. Lucrurile nu au decurs tocmai cum au prevăzut aceștia. După mai multe vizite prin satele plășii a fost convocată pentru 14 iunie 1946 ședința pentru reorganizarea comitetului de plasă. La această ședință a venit și Constantin Militaru, secretarul politic județean al organizației. În cele din urmă a fost ales un nou comitet de plasă format din oameni supuși întru totul comandamentelor centrale¹⁶.

Ca urmare a reorganizărilor comitetelor de plăși și ale celor comunale, precum și a epurării elementelor "*reacționare*" din componența *Frontului Plugarilor* a scăzut semnificativ și numărul membrilor acestei formațiuni politice. Dacă la sfârșitul lunii aprilie 1946 numărul acestora se ridica la 46.107, la 25 iulie 1946 numărul celor înscriși a scăzut la 33.760. Cei mai mulți erau în plasa Marghita, 7821, iar cei mai puțini în plasa Sălard, numai 9¹⁷. În lunile următoare însă numărul membrilor a început din nou să crească într-un ritm galopant, astfel că la 1

¹³ Gh.I. Ioniță, Gh. Țuțui, *op. cit.*, p. 225

¹⁴A.N.D.J.Bh., *Fond Comitetul județean Bihor al Frontului Plugarilor*, Dos., 8, f. 12

¹⁵ *Ibidem*, Dos. 7, f. 79

¹⁶ *Ibidem*, Dos. 8, f. 10

¹⁷ *Ibidem*, f. 26

septembrie 1946 au fost consemnați 37.351 membri¹⁸, iar la 1 octombrie 1946, 46.860¹⁹.

Cel care a răspuns cel mai prompt directivelor centrale de reorganizare a organizației județene în perspectiva alegerilor din toamna anului 1946 din cadrul Regionalei Crișana-Maramureș a fost județul Bihor. Acest lucru nu este întâmplător, deoarece în Oradea se găsea și sediul *Frontului Plugarilor* din această unitate administrativă. Celelalte au răspuns ceva mai tardiv acestor comandamente. Județul Sălaj, bunăoară, a trecut la reorganizarea Comitetului județean și a comitetelor de plăși și comunale abia începând cu luna iulie 1946²⁰. Acolo era fieful național-țărăniștilor și acțiunea mergea foarte greu, mai ales în zona comunelor unde cei mai mulți dintre locuitorii satelor erau atașați de partidul lui Iuliu Maniu, originar din Bădăcinul Sălajului. Tocmai din această cauză, de această acțiune s-a ocupat personal Ștefan Oprea, responsabilul organizației Frontul plugarilor din Regionala Crișana-Maramureș, ajutat de un alt membru al conducerii locale, Iacob Ungur, secretarul organizației. Prima plasă reorganizată din Sălaj a fost plasa Valea lui Mihai, adică tocmai cea mai puțin aflată sub influența ideologică național țărănistă. Pentru a mai impulsiona activitatea de reorganizare la nivelul Regionalei a fost nevoie ca în cursul lunii iulie 1946 în teritoriu să fie prezent Miron Bele, membru al Comitetului Central din București al *Frontului Plugarilor*²¹.

Începând tot cu luna iulie a aceluiași an au început să fie reorganizate Comitetul județean și mai multe comitete de plasă și de comună de pe cuprinsul județului Satu Mare²². Aici *Frontul Plugarilor* avea în teritoriu structuri mult mai firave decât pe cuprinsul județului Bihor. Dovadă stă și faptul că încă la sfârșitul lui iulie 1946 conducerea politică de la Oradea a Regionalei Crișana-Maramureș avea date destul de vagi despre derularea acțiunii. Referitor la Satu Mare se cunoștea faptul că s-au reorganizat câteva plăși, fără a se cunoaște cu exactitate care, iar referitor la numărul membrilor de partid din acest județ

¹⁸ *Ibidem*, f. 28

¹⁹ *Ibidem*, f. 37

²⁰ *Ibidem*, Dos., 7, f. 85

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*

și din Sălaj nu se puteau spune prea multe nici chiar de către Ștefan Oprea, decât că acesta este în creștere²³.

Această stare de fapt tindea să devină una cronică. Singurul județ unde partidul plugarilor exista și funcționa la parametri acceptabili era Bihorul. Aceasta în ciuda faptului că pentru bunul mers al activităților și organizării partidului și-au dat concursul inclusiv comitetele județene ale P.C.R²⁴, care aveau tot interesul să penetreze lumea satelor. Dar nici aici lucrurile nu erau tocmai așezate conform dorințelor C.C. al F.P. și ale P.C.R.. La finele lunii iulie 1946 reorganizările la toate nivelurile nu ajunseseră decât la 70% din numărul total al comitetelor de pe cuprinsul județului Bihor²⁵. Conform rapoartelor de activitate ale Regionalei Crișana-Maramureș, în județ încă nu se ducea o muncă planificată de propagandă, chiar dacă se observa o oarecare intensificare a acesteia, fiind necesar în viitor angajarea unui activist retribuit pentru fiecare plasă. Resortul financiar era la pământ, nereușind să colecteze cotizațiile sau alte fonduri, astfel că nu o dată s-a întâmplat să se rămână fără bani în casă. Nici chiar conducerea județeană nu răspundea comenzilor de partid. Era dat exemplul lui Ioan Cismaș, responsabilul presei și propagandei, care a refuzat să participe, delegat fiind, la adunarea de reorganizare din plasa Salonta. Cei mai mulți membri ai conducerii județene a *Frontului Plugarilor* răspundeau cu promptitudine solicitărilor de orice fel. S-au evidențiat în activitățile organizației vicepreședinții Florian Linca, Nicolae Costea și Gheorghe Țepelea, dar cel mai activ a fost secretarul politic Constantin Militaru, cel care s-a ocupat personal de reorganizarea a cinci plase, deși îi fuseseră repartizate numai trei²⁶.

În Satu Mare, conducerea județeană a fost restructurată în a doua parte a lui iunie 1946, începându-se ulterior reorganizarea comitetelor de plăși și comunale. Amploarea acțiunii a fost aici de foarte mică anvergură față de județul Bihor. În cursul celei de-a doua părți a lui iunie și cea mai mare parte a lunii iulie 1946, aici s-au desfășurat numai cinci ședințe de comitete de plasă și 39 comunale. Era o discrepanță evidentă

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*, f. 86.

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*

față de ceea ce se întâmplase în Bihor. Și aici au fost câțiva evidențiați în muncă. Între aceștia secretarul județean al *Frontului Plugarilor*, Vasile Tulba, dar și Ioan Breban, Vasile Lupșa, Ioan Ardelean sau Ioan Covaciu, toți din conducerea organizației județene. Se poate spune că în Satu Mare lucrurile treceau mai mult decât mergeau înainte, în ciuda ajutorului dat de organizația județeană a P.C.R., între care inclusiv un automobil cu care să se facă deplasarea mai rapidă în teren²⁷. Această situație se datora și faptului că între membrii conducerii organizației județene nu erau tocmai cele mai bune relații, așa cum reiese și din raportul reprezentanților Regionalei Crișana-Maramureș, Ștefan Oprea, responsabilul Regionalei, și Iacob Ungur, secretarul Regionalei²⁸.

În Sălaj, lucrurile stăteau poate și mai rău decât la Satu Mare. În ciuda restructurării conducerii județenei de partid a *Frontului Plugarilor*, situația nu s-a îmbunătățit foarte mult. Conform aprecierilor conducerii Regionalei, singurul care punea suflet și s-a evidențiat în muncă a fost secretarul politic al județenei, Ioan Roșca, notar din Valea lui Mihai, printre puținii care se găsesc pe teren în permanență, depunând un efort considerabil pentru dezvoltarea în teritoriu a organizației²⁹. Ceilalți membri ai conducerii comitetului județean nu respectau instrucțiunile primite din partea Regionalei, acolo domnind un *spirit anarhic*³⁰. Pentru a fi îndreptate lucrurile, Ștefan Oprea, responsabilul Regionalei, a trimis la sfârșitul lui iulie 1946 un om de încredere care să stea mai multă vreme la Zalău pentru a îndrepta lucrurile.

Nici în Maramureș lucrurile nu erau comparabile cu cele din Bihor. Dacă în acest din urmă județ numărul membrilor era la finele lui iulie 1946 de 33.760, în Maramureș, în aceeași perioadă, era înregistrat un număr de 7728 bărbați și 1320 femei. Aceasta în condițiile în care s-au depus eforturi serioase în acest sens în lunile iunie-iulie 1946, când, conform cifrelor oficiale, numărul membrilor organizației județene a crescut cu 30 %³¹. În acest județ, comitetul județean a fost reorganizat pe 3

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*, f. 85-86

²⁹ *Ibidem*, f. 86

³⁰ *Ibidem*

³¹ *Ibidem*

iulie 1946, dată la care în fruntea organizației au mai fost alese două persoane fidele organizației în posturile de vicepreședinți: Vasile Țiplea și Ioan Rednic. Aceștia au primit sarcina de a sta în permanență la sediul comitetului județean pentru a rezolva orice problemă ivită. În 7 iulie 1946, în cadrul unei adunări de femei ținută la Sighet a fost ales comitetul județean de femei al *Frontului Plugarilor* Maramureș. Cei mai evidențiați de conducerea Regionalei pentru ceea ce au făcut în Maramureș pentru dezvoltarea structurilor organizației au fost Petru Moiş, Cătălina Moiş și Vasile Sima.

În afara acestor probleme specifice fiecărei organizații județene în parte, mai existau și alte probleme, între care cea mai gravă era considerată incapacitatea de a aduna cotizațiile sau alte venituri, ceea ce făcea ca o parte a activităților programate ale Regionalei să nu se poată desfășura. Altă problemă de care se lovea conducerea Regionalei era lipsa cadrelor politice corespunzătoare. Tocmai de aceea s-a subliniat necesitatea înființării școlilor de cadre pe Regională și apoi la comitetele județene, pentru obținerea unor îndrumători politici capabili, care să aibă o solidă instrucție teoretică și practică în materie politică. În acest sens se dădea exemplul oferit de școala de îndrumători ținută pe lângă C.C al *Frontului Plugarilor* la București, unde au participat și câțiva reprezentanți din Regionala Crișana-Maramureș, între care Marin Panaitescu și Adalbert Stana din Bihor, Vasile Anderco și Grigore Petraș din Satu Mare, Ioan Albini și Rob Lazăr din Sălaj³². Principalul motiv pentru care nu s-a mărit numărul de instructori politici a fost tot lipsa fondurilor financiare. Din aceeași cauză a avut mult de suferit și apariția ziarului "*Plugarul*", oficiosul pe Regională a *Frontului Plugarilor*, ca și apariția unor materiale de propagandă, carnete de partid sau achiziționarea unor mijloace de transport necesare deplasării prin Regională³³.

Pentru perioada imediat următoare până la alegerile din noiembrie 1946 conducerea Regionalei își propunea realizarea unor acțiuni concrete care să contribuie la victoria în alegeri a partidelor din componența Blocului Partidelor Democratice. Astfel, urmau a fi organizate întruniri în fiecare plasă cu delegați de la comitetul județean și de la Regională, atragerea a cât mai mulți

³² *Ibidem*, f. 85-86

³³ *Ibidem*, f. 86

intelectuali din partidele istorice, continuarea verificării membrilor *Frontului Plugarilor* pentru eliminarea *elementelor dușmănoase*, reorganizarea resorturilor prin mărirea efectivului și instructorilor politici la Regională, județene și plăși, pregătirea de cadre capabile pentru redactarea și administrarea ziarului "*Plugarul*", care urma să apară și, nu în ultimul rând, înființarea unei școli de cadre pe Regională și județene de partid³⁴. Toate acestea erau necesare pentru a combate ceea ce în termenii comuniști ai epocii, însușiți și de *Frontul Plugarilor* ca un partid anexă ce era, se numea combaterea *reacțiunii brătieniste și maniste*. Chiar rapoartele județenelor de partid de pe cuprinsul Regionalei Crișana-Maramureș recunoșteau că, deși fusese creat ca un partid care să contracareze influențele mai ales *maniste*, dar și *brătieniste* din lumea satelor, acest lucru nu s-a întâmplat decât în puține locuri, deoarece "*propaganda politică manistă este foarte ascultată*"³⁵ peste tot, iar "*situația noastră politică nu ne este favorabilă*"³⁶. Este o dovadă cât se poate de clară a recunoașterii, cu numai trei luni înainte de alegeri, a eșecului demersurilor acestei formațiuni în lumea satelor din Regionala Crișana-Maramureș.

În aceeași ordine de idei, deși s-a încercat din răspuțeri ca să se consolideze, conform instrucțiunilor primite la București, la Conferința organizațiilor Tineretului plugăresc din țară din 6-8 februarie 1946³⁷, organizarea Tineretului plugăresc din Regionala Crișana-Maramureș, la fel ca și constituirea în fiecare județ a comitetelor de femei care să aibă un rol important în victoria în alegeri³⁸, acest lucru a fost sortit eșecului. Situația era recunoscută explicit pe 15 august 1946 de către secretarul organizatoric al *Frontului Plugarilor* al celei mai bine constituite organizații de pe cuprinsul Regionalei, cea din Bihor, Marin Panaitescu, care într-un raport înaintat conducerii regionale constata cu tristețe că "*organizarea femeilor și tineretului se prezintă slab. În cele mai multe părți ale județului femeile și tineretul refuză să se înscrie în Frontul plugarilor*"³⁹.

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*, Dos., 8, f. 4

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Gh.I. Ioniță, Gh. Tuțui, *op. cit.*, p. 223

³⁸ A.N.D.J.Bh., *Fond Comitetul Județean Bihor al Frontului Plugarilor*, Dos., 7, f. 16

³⁹ *Ibidem*, Dos. 8, f. 25

Perioada care a urmat până la alegerile din 19 noiembrie 1946 a fost una foarte agitată și mobilizatoare pentru *Frontul Plugarilor* din Regionala Crișana-Maramureș. S-a intrat într-o campanie electorală agresivă încă din septembrie 1946 în favoarea B.P.D, în fond a P.C.R. Nimic nu era lăsat la voia întâmplării. *Forțele democratice* trebuiau să câștige în fața celor ale *reacțiunii*. Sub directa îndrumare a reprezentanților Partidului Comunist, încă la începutul lui septembrie s-au întocmit tabelele cu cei care urmau a participa pe liste din partea *Frontului Plugarilor*, cu cei care vor asista la alegeri în secțiile de votare, listele cu cei din birourile electorale, listele primarilor și subprimarilor din partea formațiunii. Oamenii au fost bine verificați, astfel încât să nu existe abateri de la "*linia noastră democratică*"⁴⁰. S-au făcut chiar estimări oficiale legate de numărul de procente pe care urma a le obține *Frontul Plugarilor* în alegeri. În plasa Tileagd din județul Bihor, bunăoară, la 6 octombrie se aprecia că circa 40% ar fi cu Frontul plugarilor, 10% cu comuniștii și celelalte partide din B.P.D, iar restul de 50% ar merge pe mâna P.N.Ț și P.N.L.-Brătianu⁴¹.

Pe tot parcursul lunilor octombrie și noiembrie 1946, propagandiștii *Frontului Plugarilor* au parcurs plasă de plasă pentru a face propagandă electorală. În ciuda eforturilor depuse și a declarațiilor optimiste, rapoartele înaintate de aceștia și secretarii politici ai județenelor de partid scoteau în evidență faptul că în lumea satelor P.N.Ț avea o mare influență. Mai mult, unele conduceri ale organizațiilor de plasă ale *Frontului Plugarilor* de pe cuprinsul Regionalei au trecut de partea P.N.Ț. Așa a fost cazul plasei Vașcău din județul Bihor, care și-a schimbat opțiunile politice cu puțin timp înaintea alegerilor⁴². Probleme au fost și cu conducerile plășilor Tinca, Tileagd, Salonta și Ceica. Acestea au fost acuzate că nu au făcut mare lucru pentru a contracara propaganda național țărănistă și liberală.

Conducerea Regionalei și a județenelor *Frontului Plugarilor* nu au dezarmat în fața acestor insuccese și, sprijinite de P.C.R., au depus o muncă asiduă în folosul B.P.D. Pe ultima sută de metri a campaniei electorale, propagandiștii *Frontului Plugarilor* și-au îndreptat atenția și spre femeile satelor, considerate ca

⁴⁰ *Ibidem*, f. 38

⁴¹ *Ibidem*, f. 35

⁴² *Ibidem*, f. 37

fiind mai ușor de atras de partea *Soarelui*. Astfel, a fost elaborat un plan agresiv de propagandă electorală pentru perioada 5-17 noiembrie 1946, care avea drept finalitate atragerea electoratului feminin să voteze cu *Frontul Plugarilor*. Acest plan stabilea toate detaliile chiar și pentru ziua alegerilor. Între altele, pentru fiecare comună trebuia să fie pregătită o căruță care să transporte femeile bolnave, însărcinate sau cu copii mici la locurile de votare pentru a vota cu *Frontul Plugarilor*, iar în fiecare secție de votare să fie câte o reprezentantă a Femeilor plugare, care să îndemne femeile să voteze cu *Soarele*⁴³. Acțiunea a fost încununată de succes deoarece, conform rapoartelor întocmite pe marginea alegerilor, femeile s-au prezentat în număr mare la vot și au votat cu *Soarele*⁴⁴. Nu același lucru s-a putut spune despre tineret, care nu a participat decât în număr mic la vot, sau despre intelectuali, care au votat, conform surselor venite dinspre reprezentanții *Frontului Plugarilor*, cu partidele istorice P.N.Ț și P.N.L⁴⁵.

Imediat după alegeri, rapoartele județene ale secretarilor politici ai Frontului plugarilor din Regionala Crișana-Maramureș recunoșteau, fără a spune explicit, că rezultatele obținute au fost sub așteptări. Aceștia recunoșteau că *reacțiunea*, fără a fi avut de partea sa poliția și jandarmeria, fără placarde și fără afișe a obținut un rezultat "*pe care l-am văzut desfășurându-se sub ochii noștri*"⁴⁶. Aceștia recunoșteau implicit câștigarea scrutinului de către partidele istorice și falsificarea lor de către comuniști și aliații lor. Marin Panaitescu, secretarul politic al *Frontului Plugarilor* din județul Bihor, recunoștea că "*în plășile unde nu am avut președinți sinceri [adică dispuși a falsifica rezultatul voturilor n.n G.M] și comitet de plasă bun acolo s-a observat un rezultat dezastruos*"⁴⁷. Acest lucru s-a întâmplat destul de frecvent întrucât, conform aceluiași responsabil politic județean, în cele mai multe dintre plăși s-a întâmplat un dezastru⁴⁸, recunoscând că și membrii lor au votat cu partidele istorice, deoarece numărul de voturi obținut de *Frontul Plugarilor* în

⁴³ *Ibidem*, Dos. 10, f. 3

⁴⁴ *Ibidem*, Dos.8, f. 41

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*, f. 42

⁴⁷ *Ibidem*

⁴⁸ *Ibidem*

Bihor, bunăoară, județul cu cel mai mare număr de membrii, din Regională, este mai mic decât cel al membrilor organizației. Dar ce însemna un rezultat dezastruos, desigur un număr extrem de mic de voturi, iar în ceea ce privește pe *președinții sinceri* și *comitetele de plasă bune* aceștia erau fără îndoială responsabili cu falsificarea voturilor. Marin Panaitescu recunoștea, așadar, că acolo unde nu au avut oameni care să lucreze pentru ei direct au obținut un rezultat dezastruos, măsurabil într-un număr extrem de mic de voturi.

Consecințele nu au întârziat să apară. Toate organizațiile județene din Crișana-Maramureș, trebuiau să se reorganizeze din nou, până la ultimul sat, pentru a nu mai avea surprize. În fiecare sat trebuia cercetat cu scrupulozitate fiecare membru al partidului, iar cei care nu au votat cu *Soarele* trebuia înlăturați. Se considera că trebuie să fie constituite fișe individuale pentru toți membrii partidului, de la președinții județeni la ultimul membru. De sărbătorile de Crăciun ale anului 1946 aceste lucruri trebuia deja realizate, deoarece oamenii erau în general acasă. Această acțiune nu s-a desfășurat fără incidente. Unul dintre acesta a avut loc în satul Hidișelul de Jos din Bihor, unde mai mulți săteni, vreo 15 la număr, s-au revoltat împotriva instructorilor sosiți în localitate pe 8 decembrie 1946. Capul revoltei a fost pădurarul Ioan Moca. Acesta a fost însă anchetat și arestat pe 31 decembrie 1946, după mai multe zile de căutări⁴⁹. În ceea ce îi privea pe activiștii aceștia trebuia reșcolarizați, în timp ce alții trebuia dați afară, iar pe viitor nu mai erau acceptați ca instructori numai oameni cu o cultură generală solidă, care să fie în stare să combată activiștii *reacțiunii* mult mai bine pregătiți din toate punctele de vedere⁵⁰.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 45

⁵⁰ *Ibidem*, f. 42

**“THERE IS NO LIMIT IN FANTASY”
THE CULTURAL THAW AND SCIENCE FICTION
LITERATURE IN ROMANIA**

Eugen Stancu

In the first decade after Stalin's death, one could already observe a new stage in the development of the recently emerging Romanian communist science fiction. The genre, far from being an autochthonous initiative, was imported from the Soviet literature in the 1950s,¹ mainly through translations, imitated later by Romanian writers, usually drawn from a technical environment (i.e. technical engineers). Born under the guise of popularized science, Romanian science fiction was given from the very beginning an educational role. In the context of the transformation of the educational system into one focused almost exclusively on technical training, its overall mission was to be an alternative way of instruction. As for the first audience, the new working class and secondary or high school pupils with technical training represented the SF's most faithful readers.

In the early 1960s, one could notice, however, a change. Compared to the previous period, these transformations are not visible in the writing style, which remained most of the time quite dull, but particularly in the choice of themes, showing a certain loosening of the reins of fantasy. The narrative space of the new science fiction productions moves from the time span limitation of the Stalinist period to multi-dimensionality, while the individual and its psychology replace the technicism of the first years. The aim of this paper is to analyze the transformations of science fiction literature as a consequence of the political changes occurred in the 1960s.

This new stage is related both to the development of science fiction literature in the Soviet Union as a consequence

¹ The main publication was a bimonthly magazine called *Colecția de povestiri științifico-fantastice* (Science Fiction Stories Collection, herein after CPSF) that has been published as a supplement of the magazine *Știință și tehnică* (Science and technology) between 1955 and 1974.

of the political and ideological transformations following Stalin's death (especially in the late 1950s) and to the political changes specific to Romania in the 1960s.

With respect to the Soviet Union after 1953, there were numerous signs pointing towards a reevaluation of the cultural and literary milieu. Among these, there were the publication of the essay "On Sincerity in Literature" (1954) in which Vladimir Pomeratsev called into question the Stalinist Soviet literary theory and practice, followed by Ilya Erenburg's book *The Thaw*.² Furthermore, Khrushchev's secret speech during the 20th Party Congress in February 1956 marked a break with the past, initiating a general reexamination of the Stalinist era in both art and science. As a consequence, the more flexible official cultural policy ensured that science fiction no longer invariably repeated and promoted Socialist Realist literary platitudes, but was able to treat scientific and social problems with greater sincerity than before. Therefore, the time span limitation rule imposed to science fiction writers before, according to which they were allowed to imagine a plot reduced to only several years (very frequently the official five-year plans) was abolished

This new understanding was also determined by a reevaluation of the role of science, due to the fact that the post Stalinist period was characterized by rapid scientific advancement. Some important events, such as the first Soviet hydrogen bomb or the launching of the first space satellite, exemplify this development. In the 1960s, the phrase "scientific and technological revolution" was enshrined in the party program and from that moment on has been used by theorists to denote a fundamental qualitative transformation of science and technology, associated with the transition from socialism to communism. A great expansion of the scientific workforce and a further growth of popular interest in science accompanied these successes and ideological steps. In addition, such technological progress allowed the literature about science to discuss more subjects, making it also more attractive for writers.

² Rosalind March, *Soviet Fiction since Stalin: Science, Politics and Literature* (London: Croom Helm, 1986), 11.

In the Romanian case, the emphasis on science had also a substantial political significance and this issue contributed to the way in which science fiction was envisioned in the 1960s. During this period, Romania had planned to increase its pace of industrialization. Thus, for instance during the 3rd Congress of the Romanian Workers Party, the idea of a Romanian road to socialism and of a Marxism adapted to local needs was put forward in a statement followed by a strong declaration of the country's right to rapidly industrialize.³

Yet, this attempt was soon threatened by the Comecom's plan of establishing a system of economic cooperation between the communist states. In this blueprint, Romania was given the role to develop mainly as an agricultural state, a fact against its industrial ambitions. Had the Romanian Workers Party accepted this scheme proposed by the Soviet Union, Romania would have been obliged to remain a supplier of raw materials to its industrialized partners and to abandon its plans for rapid and intensive industrialization. This plan was interpreted by Romanian authorities as a threat to the country's sovereignty and to the right to decide its own future. Consequently, its rejection in 1963 was identified with defending Romanian national interest. At the same time, Gheorghe Gheorghiu Dej tried to distance himself further from the Soviet Union by diminishing Russian influence in the country, measures that can be interpreted as a de-sovietization process reflected by some important changes in the public space.

As for the artistic sphere and particularly literature the significance of this political thaw resulted not from an attack on established ideological principles, but as a consequence of the transformation of the political relationship between Romania and the Soviet Union, partially provoked by the Comecon crisis.⁴ The place of the communist party in this process was an active one, in the sense that the party controlled "the thaw" and the de-sovietization did not threat

³ Vlad Georgescu, *The Romanians: A History*, Columbus: Ohio State University Press, 1991), 143.

⁴ Dennis Deletant, "Literature and Society in Romania Since 1948," in *Perspectives on Literature and Society in Eastern and Western Europe*, eds. Geoffrey A. Hosking and George F. Cushing (London: Macmillan, 1989), 130.

its primacy in the country. As Monica Lovinescu remarks, referring to the developments in literature “the concessions to writers were granted by the regime rather than wrested from it.”⁵

In this context, science fiction was somehow caught in-between. On the one hand, this genre, without any particular tradition in Romanian was adopted having Soviet literature as a model. As a consequence a large number of translations were published in the first years, advocating Soviet achievement whereas the few Romanian productions were also depicting the technical supremacy of the Soviet Union with Romanian characters being cast only in a secondary position in the plots. On the other hand, its educational and ideological function, as well as its increasing popularity among people working in the technical field made it a valuable tool in promoting and legitimizing the industrialization ambitions of the Romanian leadership. The political changes in the 1960s led to some transformations in the genre, one very important feature being the “nationalization” of science fiction.

First, one could easily perceive in the new science fiction plots that Romanians were depicted almost in the same way as the Soviets were in the 1950s. They were inventing planes, spaceships, or were sending missions to conquer outer space. As a result, Romania becomes in these stories an extremely important place in the communist block, most capitalist spies, besides Moscow, being interested primarily in Bucharest or other Romanian cities.

For instance, in the novel *Duelul Mut* (The Mute Duel), authors Szilagyi and Cîrloanță imagine engineer Ion Roman as inventor of the first Romanian plane with an atomic engine called Ro-11. The prototype manages to pass the tests with excellent results. Meanwhile, the Western powers found out that something valuable was invented and, as a consequence, a spy called “Senior” was given the mission to re-activate an old imperialist agent in Romania.⁶ This is an epitome of how the spy-type science fiction story is adapted in the Romanian space, but this species is not the only one present on the

⁵ Monica Lovinescu, “The New Wave of Romanian Writers,” *East Europe*, vol.16, no.12 (December 1967), 9.

⁶ D Szilagyi, M. Cîrloanță, “Duelul Mut” [The Mute Duel] *CPSF*, no. 44-46.

market. In order to emphasize and to 'predict' Romanian industrial achievements, other short stories depict in very juvenile terms the way in which some factories would be developed in the future, apparently a concern for many readers (as the letters sent to the editorial office show) and a fact which demonstrates once again the informative and educative role of the genre.

Another important feature of this period is the emergence of a debate concerning the way science fiction should be written and understood, as well as its social role. Thus, referring to the end of the 1950s and the beginning of the 1960s, Max Solomon remarks the existence of two different and at the same time competing concepts of understanding this genre in Romania. On one hand, there was the *proletcultist* version that stated that the youth does not need unrealistic fantasies, but a real forecast of the development of technology and science according to Marxist-Leninist principles. On the other hand, there was a more flexible trend believing in *creative fantasy*, a vision which supported the idea that a well-structured fantasy could be the starting point for creative inspiration.⁷ These two interpretations given to the genre, with the mention that *creative fantasy* was still not enough developed for the period, is also reflected in the profile of the writers. Even though, as a consequence of the cultural policy of the 1950s when people with technical training were encourage to publish literature especially on technological issues, a large number of authors were still engineers, writers with literary training became increasingly present and active in the field.

These competing theoretical approaches remarked by Solomon seemed to be the first serious debate over the appropriate way of writing science fiction. While the first direction expressed a close relation with and subordination to political aims, the second one is related to the intrinsic quality that literature must have and, as a consequence, was less concerned with its envisaged educational function.

Derived from this incipient polemic, in the early 1960s one could also observe the rise of utopia in science fiction. The

⁷ This information is based on a letter send by Max Solomon on 17 January 2002.

new narrative formula meant an important change of focal point in this literature, which moves from the mere depiction of the technological achievements to the explorations of the way in which the social space was supposed to function in the distant future, namely in communism. The first such creation deserving to be mentioned is the novel *O iubire din anul 41.042* (*A Love Story from 41,042*), maybe the most significant utopian production of the period. The novel, authored by Sergiu Fărcășan, who also signed article in *Scînteia* (The Spark, the main journal of the Party), is inspired from a well-known Soviet novel, Ivan Efremov's *Andromeda Nebula* (1956), translated into Romanian (1958).

The integration of utopia in the narrative formulas of Romanian science fiction was followed by some critical assessment meant to clarify its function and to stress the distinctions with the Western productions. Thus it is worth mentioning Lucia Olteanu's review about Fărcășan's novel. As she points out:

In comparison with the bourgeois anticipatory novels, where the future society is depicted as a regressive one, where the science development provoke fear by depicting men as simple annex if not victims of machines, Fărcășan's novel offer a poetical image of the communist society of 42nd millennium. He makes shining the moral beauty of the future mankind, in a future world where the wars and the diseases have disappeared. (...) *O iubire din anul 41.042* is a response given to bourgeois utopia where the society of the future is depicted as perfection yet missing the real elements of the development. A real ideal will ask always from the humanity efforts and sacrifices. This continuous fight with the unknown signifies basically the real charm of life.⁸

In some respects, this reviewer's comment is not far from some western interpretations of the period's productions. For instance, science fiction historian Jacques Sadoul argues that, after the explosion of the atomic bomb, the myth of good science collapsed and the science fiction stories became in

⁸ Lucia Olteanu, *Un reușit roman științifico fantastic*, [A good Science Fiction novel] *CPSF*, no. 150, 28-31.

many cases pessimistic about the future of humankind.⁹ This was a dramatic change in contrast with the classic period of western science fiction (at the end of the Second World War and in its aftermath), which fantasized on the theme of man assisted by machines and having in science a truthful partner in his way through progress. For this reason, but also due to the different functions assigned to science in literature, communist science fiction might have seemed more optimistic compared to its contemporary western counterparts.

By reading Fărcășan's novel the features of communist utopia become clear. At the time of the narrative, the year 41,042, billions of people were living under communism. Even though large distances separated them (the future communist world was not limited to the Earth but exported to the whole galaxy) the force and unity of the "planetary collective" were standing realities. An important scientific success was interplanetary television, which eliminated the distances. Having this technical device, communist society was able to exchange opinions and, more important, to decide in all the problems collectively. All decisions, from the displacement of the Earth in the universe to less significant individual problems, were taken in common. In the new world, work was an indispensable requisite (comparing to western utopias where usually leisure was particularly emphasized) and during their 400-year life span, every person could develop specialization in thousands of disciplines. As Olteanu noticed referring to the novel, "the beauty of the future society stands mainly in the force and the unity of social relations."¹⁰

The feeling of being part of such a society gives power both to its members and to the reader, because the goal of science fiction was not just to be a transmitter of some possible future achievement, but also to have a transformative role in the present. As Olteanu points out:

For the reader who wants to know what tomorrow will look like, the writer inspires him an unlimited thrust in the forces of science, of the humankind of the communist and

⁹ Jaques Sadoul, *Histoire de la Science Fiction Moderne 1911-1984*, (Paris: Robert Laffont, 1984), 22.

¹⁰ Olteanu, 31.

socialist society showing that his work is important, useful and constitutes a stage in the effort to tomorrow.¹¹

Besides reflecting the communist political project, the emergence of utopia also signifies an increase of the critical potential of the literature. The communist utopia, as illustrated in SF literature, has the general meaning of any utopia in the sense that it functioned as a mirror of society, which is at the same time distorted. As a result, communist society always maintains a hostile relationship with its reflection and therefore in many science fiction novels one could find hidden criticism of communist society and its myths.

Such an example is Ion Hobana's short story *Oameni și Stele* (Humans and Stars).¹² In a distant communist utopian future, the spaceship *Albatross* begins the first Romanian expedition to Mars. Totally unexpected for a brave man, engineer Moroianu, a member of the team, tries to sabotage the expedition. Had Moroianu been a spy of the imperialist powers with the goal to thwart communist attempts to conquer outer space, his actions would have been explainable. However, engineer Moroianu, prototype of the new man, is just afraid. The trust in science was not working any more. Facing normal human psychological impulses, the character was not acting as the prototype of the new man. The fear experienced by the engineer was quickly noticed by the literary critics of that period. Thus, the story was considered in a critical evaluation, "worthy of being related with the gloomy pessimism of the Western science fiction stories (...) unexplainable, illogical and inadequate for a man of the future."¹³ According to literary canons of the period, this critic's observation was legitimate. By constructing an anti-hero, such as Moroianu, the Hobana took the plot in a forbidden direction but, by portraying a character with

¹¹ Idem., 32

¹² Ion Hobana, "Oameni și Stele," [Humans and Stars] *CPSF*, no. 17, 155.

¹³ Rodica Florea, "Povestirea SF în literatura noastră actuală" [The Science Fiction story in our present literature], *Studii de cercetări literare și folclor* 3-4 (1963), 634

weaknesses, he gave the hero a real psychological dimension.¹⁴

Besides discussing the plots of the novel, the writers profile and the political context, another important issue that can offer an image of the impact and the role of this genre in the period is what Stableford considers the “communicative function of science fiction.”¹⁵ In order to understand and reveal the significance of the genre, one has to start from the premise that it is not enough to ask and analyze what is said in the stories, but one must explore what ordinary and habitually readers derive from their readings. Why people choose to read science fiction and what effects their readings had upon them?

Science fiction is a genre of popular literature and in this context a valuable question is what devoted readers get out of it. This can be learned from the letters sent to the editorial office by the readers. At the same time, I argue that there is an important difference between the act of reading in which a book is read as science fiction and the act of reading in which a book (whatever its content) is read as a mainstream novel, a distinction linked to the interpretation of the concept of genre. In this sense, I agree with Darko Suvin, who defines it as a “collective system of expectations in the readers' minds stemming from their past experience with a certain type of writing, so that even its violations, the innovations by which every genre evolves, can be understood only against the backdrop of such a system.”¹⁶

At the beginning of the 1960s, *CPSF*¹⁷ used to publish many letters sent to the editorial office. The reasons for publishing letters was to give readers a sense of participation to the magazine and to show how a science fiction should be read and understood. The first reason answered readership's expectations because for many science fiction fans having a

¹⁴ Mircea Opriță, *Anticipația românească – un capitol de istorie literară* [Romanian anticipation literature – a chapter of literary history], ed. II, Editura Viitorul românesc: București, 2003, 147.

¹⁵ Brian Stableford, *The Sociology of Science Fiction* (San Bernardino, California: Borgo Press, 1987), 17.

¹⁶ Darko Suvin, quoted in Stableford, 68-9.

¹⁷ See note 2.

letter published was an important achievement. Some excerpts from the letters sent to the editorial office can offer an image of the impact of this literature. The following was received from a worker.

I work as a typographer in Craiova, I am married and I have a child. I am a new reader of your magazine, more precisely from the 166th issue when I read the short story the *O K Experiment*. I was impressed by the quality of this work and I tried immediately to find other older issues. I found some at the second-hand bookshop in my town (...). Finally I would like to express a request. I do not know if comrades Matei and Petrescu¹⁸ are from Bucharest. If yes, I would ask if it is possible for them to visit a printing press factory and afterwards to imagine the future and to write a novel on the typographers of the future.¹⁹

Another reader, worker as well, expresses his opinions about the *CPSF* and science fiction literature in general.

I am an enthusiast reader in general and I especially enjoy the books in which the communist future of the humanity is depicted. You have already published in *CPSF* many stories about the man of tomorrow. I have almost all the issues of the *CPSF*. Besides this, in my private library I also have about 600 books, some of them science fiction. (...) After 7 years since the first issue, I will write in this letter my opinion about the publication. The most interesting stories for me were the novels *Andromeda Nebula* and *A Love Story from 41,042* where I could see how communism, the ultimate dream of the peace loving mankind, becomes reality. (...) I am working in the textile industry and for this reason I especially enjoyed the thrilling novel *The Secret of Engineer Muşat* written by Sergiu Fărcăşan. I would like to read more stories about the future of the textile industry. Of course these stories will deal also with chemistry, but that is not a problem. Nowadays we are working with synthetic textile fibers, an extremely enjoyable and pleasant work.²⁰

These readers had been introduced through science fiction to a certain vision of the future and they became

¹⁸ Authors that wrote stories published by the *CPSF*

¹⁹ *CPSF*, no. 60, 31.

²⁰ *CPSF*, no. 56, 30.

convinced that communist utopia gives the ultimate sense of history.

At the end of the 1960s, satisfied readers were not only the workers dreaming of a communist utopia. Because of the political evolution of those times, science fiction considerably transformed, escaping from the narrative patterns meant to limit the genre to the function of being an alternative way of education and indoctrination of people having technical professions. The period corresponds with the first years of Ceaușescu's era, which was an age of further liberalization and openness. A loosening of censorship was evident from the thematic diversity although in many cases the old features still remained fashionable.

With respect to the artistic and literary field, Ceaușescu expressed his opinions during the 9th Congress of the Romanian Communist Party. His ideas represent a continuation of the last period of Dej, with the observation that the national values are emphasized stronger than before. According to him, the role assigned to the literature in society was:

To continue shaping the new man's socialist consciousness by employing a new method: deep going socialist humanism should pervade the literary and artistic creation, which mirrors the party's policy and activity devoted to the prosperity of our homeland, to the people's welfare and man's happiness. ²¹

Few years later, the situation completely changed. In 1968, in the context of Romania's defiant stand over the Soviet invasion of Czechoslovakia, Ceaușescu was more radical expressing that, "no one could claim a monopoly of absolute truth as regard the development of social life; and no one can claim to have the last word in the realm of practice as in social and philosophical thought."²² This official position encouraged writers to express more freely than before.

As a consequence, at the end of the 1960s, the way in which science fiction was defined expanded, reaching the limits of fantasy literature. As a result, *CPSF* starts publishing, besides translations from other communist

²¹ Deletant, 130.

²² Idem, 132.

countries, important western writers, such as Dino Buzzati, Jorge Luis Borges, Fitz James O'Brian and Ambrose Bierce, which have not much to do with science fiction as such, science fiction publications being a good outlet for aesthetically valuable productions. This re-orientation did not in fact completely replace the former one, but these two coexisted. If for the first case it was about a large audience represented by youth and technical professions, the new more esthetically oriented line was addressed, as Florin Manolescu points out, to those who perceive the reading act as a selective one, supervised by a personal critical spirit.²³ This liberty also had its limits. Thus, before the Writers' National Conference in November 1968, an article published in *România Literară* (Literary Romania) clearly stated that Marxism could not accept the independence of literature *vis-à-vis* society. Thus, in the "freest" moment of the communist regime in Romania, according to the same article "the duty of literature is to exercise a considerable influence on the intellectual, social and moral life of the individual."²⁴

Nevertheless, these theoretical limitations were less important than the openness manifested in the 1970s. Romanian science fiction delegations started to participate in a series of international events, important for establishing contacts mainly with writers from other socialist countries, but also with those from the western world. For instance, in August 1970 in Heidelberg, such a delegation was present at the first "World Con" held outside United States or Great Britain. But this was not the only event with participants from Romania. Between the 26th and 28th of October 1972, the Committee of Hungarian Science Fiction Writers organized in Budapest, the first science fiction conference with participants from all socialist countries. Another important international event in the 1970s, where Romanian science fiction was represented was the first European Congress of Science Fiction Literature held in Trieste, attended by over 300

²³ Florin Manolescu, *Literatura SF*, Univers: București, 1980, 262

²⁴ *România Literară*, 17 October 1968, apud. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate, Coercion and Dissent in Romania, 1965 - 1989* (London: Hurst&Company, 1995).

delegates from over 20 countries.²⁵ In September 1973, an international meeting of science fiction writers took place in Poznan with participants from Bulgaria, Czechoslovakia, G.D.R, Hungary, Poland, Romania, and the Soviet Union.²⁶

These contacts led to a consolidation of the debate on the mission and the manner of writing science fiction. Thus, there are new perspective on SF, such as Rebegea's, who imagine this literature as a philosophical one, opposed to any scheme or determinism.²⁷ These approaches allowed also an important evaluation of the genre, the most significant being the rejection of the 1950s production because of its "technicism." Referring to the same period, writer Kernbach contested the engineers who in many cases did not have any talent for writing literature and gave science fiction a technicist path.²⁸ These norms were to be replaced by a new formula in which the man and his psychology would dominate the plot. Although still imagined as a mean of indoctrination, the 1970s science fiction turned out to encourage and to develop a way of thinking that was different from the one preached by the party. In this context, the fans' organizations (*fandom*) played an important role.

Because of these features science fiction was no longer responding to the demands of the communist regime. As a consequence, the impetus of science fiction was cut short in 1974, when a new press law was enacted.²⁹ The law was reinforcing the political measures prescribed by the July Theses (1971). This piece of legislation led to a dramatic change in the Romanian editorial space and many magazines, including *CPSF*, were suppressed. The "official reason" for this

²⁵ Franz Rottensteiner, "Anticipația europeană este prezentată americanilor," [European anticipation is presented to the Americans], *CPSF* no. 456: 15.

²⁶ "Întâlnire internațională a scriitorilor SF," [International meeting of Science Fiction writers], *CPSF*, no. 455, 23-4.

²⁷ Ana Barbara Rebegea, "Pulsul nostru actual. Reflecții pe marginea actualei anticipații românești," [Our present state: Reflections on the nowadays Romanian Science Fiction literature], *CPSF*, no. 435-437, 20. Ana Barbara Rebegea is in fact a pseudonym for two writers – Romulus Bărbulescu and George Anania.

²⁸ Victor Kernbach, "Divertiment sau Profecție?" [Entertainment or prophecy?], *CPSF*, no. 358, 32.

²⁹ "Legea presei din Republica Socialistă România" [The Press Law of the Socialist Republic of Romania], *Buletinul Oficial*, 1 April 1974.

decision, despite the popularity of the magazine among the readers, was a national campaign of saving paper. Thus, at the peak of its popularity, the only publication dealing with the science fiction genre in Romania disappeared. An explanation for this measure can be found in the fact that science fiction was not longer able to serve the purposes for which it was imagined.

O evaluare legală a unor evenimente cu conotații internaționale care prezintă interes pentru România

Dr. Nicolae-Dragoș Ploeșteanu

A legal approach concerning international relevant events for Romanian policy

The events after 1990 in the neighbouring countries of Romania, particularly the dissolution of the federal states, have a specific legal significance in public international law. The approach of this matter follows three coordinates.

First, the issue is to know what legal relations that bind the Romanian state are. Although, this doesn't seem to be a problem at the first sight because of the notoriety of international legal relations, however the complexity of the effects rendered by dissolution phenomenon goes beyond this notoriety and questions the truth advanced by it. We particularly look at Baltic States case whose territories were incorporated into the Soviet Union in the 1940's. Concerning Romania, as well as other States, the central question is whether the treaties concluded before 1990-1991 bind the parties to perform their obligations further. But what are the parties ?

Second, it is necessary for the Romanian state to know its duties for the past of the Romanian people, for their present and future. In this respect we intend to identify to what extent the dissolution phenomenon allows the legal possibility for the Romanian state to make effective some legal principles, such as the restitutio in integrum principle concerning the Romanian territories occupied by the Soviet administration in the WWII and shortly after incorporated in the Soviet Union.

Third, is necessary to make a global evaluation of national interests. This evaluation served to establish the evolution of international relations over time, based on observing the principles and norms of contemporary international law.

I. Poziția României față de unele probleme importante legate de transformările survenite într-o serie de țări vecine. Aspecte introductive.

Îndeosebi prin prisma dreptului internațional public, prezintă importanță semnificația juridică a evenimentelor petrecute într-o serie de țări din vecinătatea noastră și avem în vedere îndeosebi, fenomenul de divizare a unor state federale după anii 1990. Această atenție este necesară din mai multe puncte de vedere.

Astfel, problema interesează direct pentru *a ști care sunt legăturile juridice în care este angajat statul român*. Deși afirmarea acestei probleme pare la prima vedere inexistentă, datorită faptului că reprezentarea unei astfel de legături, pentru statul român, se prezumă a fi de notorietate datorită amplorii unei relații internaționale, totuși complexitatea efectelor pe care le generează fenomenul de divizare a statelor federale depășește siguranța oferită de notorietate și o aruncă sub semnul îndoielii adevărului pe care l-a promovat. Avem în vedere situația specială a țărilor baltice (Letonia, Estonia și Lituania), al căror teritorii au fost încorporate în anii 1940 în Uniunea Sovietică. În ce privește România, ca de altfel și alte state, interesează faptul dacă tratatele anterioare anilor 1990-1991, încheiate până la prăbușirea așa numitului „*imperiu sovietic*”, obligă pe mai departe părțile la executarea acestor tratate. Dar care sunt părțile?

Într-o perspectivă distinctă de cea anterioară, problema semnificației juridice a destrămării Uniunii Sovietice interesează statul român pentru *a ști care sunt îndatoririle față de trecutul poporului român, poate față de prezent, și viitorul acestuia*. Aici avem în vedere în primul rând încercarea de a identifica în ce măsură fenomenul de divizare creează posibilitatea juridică statului român de a da efectivitate unor principii de drept, cum este principiul *restitutio in integrum*, având în vedere teritoriile românești ocupate de administrația sovietică în al doilea război mondial și imediat ulterior, încorporate în Uniunea Sovietică.

O altă secvență a semnificației juridice a destrămării unor state federale este oferită prin aprecierea globală a intereselor naționale. Această apreciere va servi pentru *determinarea evoluției în timp a relațiilor internaționale*, pornind de la premisa respectării principiilor dreptului internațional contemporan. Astfel cum vom dezvolta pe parcursul lucrării, la momentul de

față cea mai importantă viziune este conferită prin înfăptuirea acestui obiectiv.

În cele ce urmează vom încerca să oferim o viziune asupra celor trei secvențe amintite ale semnificației juridice a destrămării unor state federale după anul 1990.

Cazul țărilor baltice și consecințele juridice. *Faptul dobândirii* independenței de către țările baltice este strâns legat de disoluția Uniunii Sovietice după anul 1990. Acest fapt are suportul său legal internațional. În primul rând ne referim la afirmarea principiului autodeterminării, principiu cu valoare imperativă și absolută, proclamat și prevăzut de numeroase documente internaționale. Dar afirmarea acestui principiu, deși universal recunoscut, nu a transformat spectrul aprecierii efectelor juridice ale faptelor ce și-au găsit sprijinul legal în acesta, într-o percepție unitară și neechivocă. În concret, două teze și-au discutat supremația cu privire la aprecierea juridică în planul dreptului internațional a faptului dobândirii independenței țărilor baltice. Potrivit tezei evocate îndeosebi de reprezentanți ai țărilor baltice, dobândirea independenței nu echivalează cu apariția unor entități noi în arena internațională. Teza se sprijină în primul rând pe ideea că aceste state cunoscând independența în perioada antebelică, iar incorporarea lor în 1940 în cadrul URSS fiind efectuată sub presiune militară, este aplicabil principiul *ex injuria non oritur ius*, altfel spus, nici un beneficiu legal nu poate fi obținut printr-un act ilegal; așa încât Uniunea Sovietică nu a avut nici un drept de suveranitate asupra teritoriilor țărilor baltice. Ca urmare, concluzia ce se impune este că deși URSS le-a încorporat, Estonia, Lituania și Letonia au continuat să existe ca subiecte ale dreptului internațional. Urmărind linia de gândire afirmată mai sus, adică acceptând ideea că ocupația sovietică a fost ilegală și că ne găsim în prezența unei continuități a statalității din perioada antebelică, vom remarca prezența a două principale consecințe:

- invaliditatea tratatelor încheiate de URSS, prin care acestor state le reveneau obligații;
- revigorarea tratatelor internaționale încheiate de republicile baltice independente, în perioada antebelică, atât timp cât aceste tratate nu au fost în mod expres denunțate.

În ce privește cea de-a doua teză, cunoscută sub denumirea de teza „*sovieto-rusă*”, aceasta argumentează ideea că

dobândirea „independenței” țărilor baltice echivalează cu apariția unor noi subiecte ale dreptului internațional. Principalele construcții juridice pe care se fundamentează această teză sunt în număr de două:

- oficial, statele baltice au consimțit intrarea trupelor sovietice în 1940 și, ca urmare, odată cu încorporarea lor în Uniunea Sovietică, aceste țări și-au pierdut statutul lor guvernat de regulile dreptului internațional;
- în al doilea rând, se susține că aceeași consecință este prezentă chiar dacă s-ar accepta ideea încorporării forțate, deoarece continuitatea statelor baltice ca subiecte ale dreptului internațional este dependentă de atitudinea de nerecunoaștere a „efectelor încorporării” din partea statelor terțe. Ori, atitudinea de nerecunoaștere este confruntată cu limitările sale inevitabile: nu poate fi continuată la nesfârșit. Mergând mai departe cu raționamentul, înlăturarea atitudinii de nerecunoaștere creează premisele aplicării unui alt principiu de drept internațional: *ex factis jus oritur*, altfel spus, un fapt ivit printr-o încălcare a dreptului internațional va fi privit ca legal odată ce dovada permanenței sale este făcută. În legătură cu acest principiu, un specialist al dreptului internațional apreciază că el nu trebuie să fie acceptat sau aplicat decât în ultimă instanță, când presiunea normativă a faptelor a ajuns la vârf și toate șansele de *restitutio in integrum* au dispărut pentru acea perioadă de timp rezonabil apreciată. În lumina acestor considerente, faptul că statele baltice au fost subiect de ocupație străină timp de 50 de ani permite a se trage concluzia că termenul este rezonabil, astfel că la momentul dobândirii independenței statelor baltice, acestea se aflau sub suveranitatea URSS.

Invocând cele două argumente, anumiți autori concluzionează că declarațiile de independență ale țărilor baltice sunt ilegale întrucât ele au violat Constituția Uniunii Sovietice. Articolul 72 al acestei Constituții dă dreptul fiecărei republici să se retragă din uniune. De aceea, independența țărilor baltice poate fi considerată numai pe baza acestui principiu și trebuie oricum văzută mai degrabă ca o succesiune decât ca o restaurare a independenței.

Însușirea tezei amintite conduce la următoarele consecințe, diferite sau chiar contrare celor ce s-ar profila dacă am admite prima teză:

- admiterea încetării tratatelor internaționale încheiate de republicile baltice în perioada antebelică;
- succesiunea republicilor la tratatele internaționale încheiate de URSS, prin care acestora le reveneau drepturi și obligații.

Pentru a sugera importanța acestei probleme, trebuie cunoscut faptul că întrucât frontierele menționate în tratatele de pace antebelice nu coincid cu frontierele administrative între fostele republici Estonia și Letonia, și republicile sovietice. Admiterea primei teze de către Rusia ar priva-o de aproximativ 4.000 km² din teritoriul său actual.

Față de cele spuse anterior, în ce privește primul punct de interes, este evident că România trebuie să-și conformeze poziția sa unei reprezentări juridice corecte și adecvate a efectelor fenomenului de disoluție a URSS, tocmai pentru a cunoaște în ce măsură mai rămâne legată de noile state baltice, precum și de a ști care este configurația juridică pozitivă a sistemului de relații internaționale, în scopul de a acționa în politica sa externă în conformitate cu această configurație.

De altfel, în preambulul Tratatului de prietenie și cooperare între România și Republica Lituania, încheiat la Vilnius la 8 martie 1994, se menționează că cele două părți recunosc „*caracterul ilegal al Pactului Ribbentrop-Molotov și al anexelor sale secrete din 23 august 1939, precum și al consecințelor lor*”. De asemenea, în articolul 15 al tratatului între Guvernul României și Guvernul Republicii Letonia cu privire la relațiile comercial-economice, încheiat la Riga, la 27 mai 1994, se prevede că „*La intrarea în vigoare a prezentului acord, Acordul comercial din 23 octombrie 1930 își pierde valabilitatea*”.

Ca urmare, poziția României exprimată și prin exemplele amintite, este în sensul recunoașterii continuității statale a țărilor baltice, considerând anexarea acestora la URSS ca un act de forță efectuat cu încălcarea principiilor dreptului internațional.

De altfel, poziția României față de statele baltice nu este una singulară, deoarece majoritatea țărilor au acceptat ideea că tratatele antebelice încheiate de republicile baltice independente continuă să fie valabile atât timp cât ele nu au fost în mod

expres denunțate. Urmând acest principiu, Belgia a declarat expres că recunoaște valabilitatea tratatelor încheiate înainte de 1940, precum și că este de acord cu faptul neasumării de către statele baltice a tratatelor bilaterale încheiate cu Uniunea Sovietică.

Totuși, rațiuni de ordin practic, au condus la neaplicarea pe mai departe a unor tratate antebelice, în timp ce anumite tratate încheiate cu Uniunea Sovietică, datorită importanței lor, s-au menținut. Ca urmare, practica internațională dintre state a condus la o revizuire generală a tratatelor, indiferent că ele au fost încheiate înainte sau după 1940.

Aspecte relevante privind relația cu Federația Rusă. După cum se cunoaște, relațiile dintre România și Federația Rusă după anul 1990 au cunoscut o reevaluare efectuată în condițiile eliminării presiunii caracteristice în relațiile existente în statele din vechiul bloc sovietic. Manifestările de suveranitate ale acestor state nu au fost primite cu înțelegere și corectitudine de oficialii Federației Ruse, succesoare în drepturi a fostei Uniuni Sovietice. Ca urmare, încheierea și ratificarea tratatului de prietenie și de cooperare dintre România și Federația Rusă a întârziat până în anul 2003. De aceea, în cele ce urmează vom face o scurtă analiză a motivelor ce au determinat această întârziere, dar și a rezultatului obținut până în prezent.

În primul rând, problemele principale care au afectat relațiile dintre cele două state sunt evidențiate implicit și în cuprinsul „*Declarației comune a Miniștrilor Afacerilor Externe*” ai celor două state, efectuată cu prilejul încheierii Tratatului de prietenie și cooperare dintre România și Federația Rusă, în luna iulie 2003, la Moscova. Acestea sunt în număr de două: consecințele „*Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939*” și Tezaurul românesc.

În ce privește așa-zisul „*Pact Ribbentrop-Molotov*” este necesară o scurtă prezentare a problemelor pe care le ridică, în pofida faptului că cercetarea acestuia s-a efectuat de numeroși specialiști. Astfel cum se cunoaște, la data de 23 august 1939 s-a încheiat „*Tratatul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică*”. La aceeași dată, miniștrii celor două state au semnat „*Protocolul Adițional Secret*” la Tratatul sovieto-german, conform căruia cele două state își asumau dreptul de a decide soarta

Finlandei, Estoniei, Letoniei, Lituaniei, Poloniei și României¹. Ulterior, în urma unei note ultimative², între 28 iunie și 3 iulie 1940 teritoriul Basarabiei este ocupat de trupele sovietice. Totuși, în prezent, preluarea acestor realități, fie de diplomație fie în practica internațională, fie de doctrină, nu concordă, și această situație creează numeroase incertitudini. Subiectul prezintă importanță, deoarece „*acceptarea acestui rapt teritorial printr-un tratat internațional ar interzice posibilitatea legitimă a unei acțiuni diplomatice pentru reîntregirea teritoriului național*”³. Acest aspect nu a scăpat din vedere diplomației ruse, astfel că încheierea tratatului de prietenie a fost întârziată.

În literatura de specialitate s-au formulat mai multe teze referitoare la cele două documente⁴, acestea prezentând mai multe puncte comune și în primul rând este subliniată ilegalitatea Protocolului adițional secret. Acest Protocol este considerat ilegal întrucât contravenea principiilor generale ale dreptului internațional (al neamestecului, suveranității și integrității teritoriale), contravenea dreptului tratatelor prin aceea că obiectul său era ilicit, pentru că se încălca principiul *pacta tertiis nec nocet nec prosunt*, precum și prin aceea că intra în conflict cu tratate internaționale multilaterale. Prin prisma acestor reguli ale dreptului internațional general tratatul apare vădit ilegal și ca urmare este nul *ab initio*. De aceea, abordând împreună cele două documente, se poate concluziona că la nivelul principiilor generale de drept, ne aflăm în fața a ceea ce teoria generală a dreptului cunoaște sub numele de simulațiune *id est* ne găsim în situația existenței a două documente dintre care unul public și aparent, iar altul real și secret, care guvernează cu adevărat interesele și prestațiile părților⁵.

¹ Articolul 3 stipula că în privința sud-estului Europei, partea sovietică subliniază interesul pentru Basarabia.

² La 26 iunie 1940 V. Molotov a înaintat ministrului român la Moscova, G. Davidescu, o notă ultimativă în care se cerea retrocedarea imediată și cu orice preț a Basarabiei, precum și cedarea nordului Bucovinei.

³ A se vedea Duculescu, V., *Dreptul succesiunii statelor. Tratatul internațional și probleme ale succesiunii statelor*, Veritas, Târgu Mureș, 2000, pag.192.

⁴ A se vedea pentru analiza acestora Duculescu, V., *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia / Studii de drept românesc*, 1- 4 (37), ianuarie-martie 1992.

⁵ Pentru detalii privitor la această teză a se vedea Duculescu, V., *Instituții de drept public și relațiile internaționale în dinamică*, Lumina Lex, București, 2002, pag.153.

Pe de altă parte, existența celor două documente este evidentă și permite următoarele observații:

- a) Tratatul de neagresiune a încetat la 22 iunie 1941, deși fusese încheiat pentru 10 ani, deoarece între cele două părți izbucniseră ostilitățile;
- b) Tratatul nu cuprindea prevederi contrare dreptului internațional pozitiv de la acea vreme, fiind publicat la 24 august și ratificat de părți la 31 august 1939, astfel că nu contravenea nici dispozițiilor constituționale;
- c) Tratatul nu cuprinde nici o referire la Protocolul Adițional Secret;
- d) Protocolul Adițional Secret nu a fost publicat în Buletinul Oficial, obiectul său era ilicit și cuprindea o singură mențiune tangențială în legătură cu tratatul: „*cu ocazia semnării Pactului de neagresiune*”.

În lumina celor amintite, apare evident pericolul tezei separabilității celor două documente. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, denumirea de „*Protocol Adițional*” nu înseamnă obligatoriu un „*act accesoriu*” și nici nu neagă posibilitatea existenței unui tratat de sine stătător. Termenul „*adițional*” nu înseamnă „*comun*” sau „*unic*” și nici nu sugerează noțiunea de „*parte componentă*”. Teoria actelor juridice civile nu poate fi extinsă întocmai în domeniul tratatelor internaționale.

De asemenea, în contextul acestei analize urmează a se observa că denumirea de „*Pact Ribbentrop-Molotov*” nu este proprie în documentele oficiale întrucât traducerea exactă este „*Tratatul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică*”, astfel cum se constată din cercetarea titlului documentului oficial: „*Dogovor o nenapadenii nejdu Germaniei i Sovetskin Soiuzom*”. Dacă ne referim la Protocolul Adițional Secret, se cunoaște că acesta a fost în cele din urmă publicat, și nu cuprinde în denumirea sa formula „*Ribbentrop-Molotov*”. De aceea, utilizarea în documentele oficiale a formulării „*Pact Ribbentrop-Molotov*” odată cu publicarea și cunoașterea „*Protocolului Adițional Secret*” este cel puțin o eroare gnoseologică. De asemenea, chiar dacă aprecierea politică a celor două documente nu ar trebui să se facă separat, considerăm că aprecierea juridică separată a documentelor se justifică într-o măsură suficientă pentru a crea îndoiele cu privire la atitudinea cea mai potrivită ce trebuie adoptată de acestea.

După 1990 poziția României în ce privește evenimentele din 1939-1940 și consecințele acestora, este exprimată prin „*Declarația Parlamentului României privind Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru țara noastră*”, document în care se precizează: „*Noile realități și evoluțiile pozitive ce au loc în Europa și în lume creează premisele favorabile pentru identificarea modalităților vizând înlăturarea pe cale pașnică a consecințelor nefaste ale actelor nedrepte ce au la bază protocoalele secrete ale Pactului Ribbentrop-Molotov, în consens cu principiile statuate în Actul final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa și în Carta de la Paris pentru o nouă Europă, cu normele moralei și dreptului internațional*”. Această declarație reflectă o poziție destul de riguros formulată juridic, deoarece lasă să se înțeleagă clar că România condamnă protocolul adițional secret, precum și consecințele acestuia. Totuși, se poate observa că de această dată prin formula „*Pactul Ribbentrop-Molotov*” se are în vedere „*Tratatul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică*”. În contrast, considerăm că este „o greșală” impardonabilă formularea acceptată în Declarația Miniștrilor de Externe din iulie 2003. În alineatul 2 al Declarației se află singura referire la această problemă: „*Condamnând Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939, precum și participarea României în cel de al doilea război mondial de partea Germaniei hitleriste, ambele părți își exprimă hotărârea de a depăși moștenirea negativă a trecutului totalitar și de a-și construi relațiile ținând seama de schimbările profunde care au loc în România și în Rusia, și de experiența pozitivă acumulată în diverse domenii ale cooperării interstatale*”. În ce privește Tratatul semnat la 4 iulie 2003, acesta nu cuprinde nici o referire la „așa zisul” „*Pact Ribbentrop-Molotov*”.

Evident, Declarația cuprinde o eroare, deoarece condamnă un tratat ce era legal din punctul de vedere al dreptului internațional, dar nu face referire la Protocolul Adițional Secret. La nivelul unor asemenea „*declarații*” considerăm că este trist să se comită asemenea „*greșeli*”, în condițiile în care, astfel cum rezultă din jurisprudența Curții Internaționale de Justiție, asemenea declarații angajează juridic statele a căror reprezentanți au efectuat-o.

Un alt document îl reprezintă Declarația Parlamentului României privind referendumul din Ucraina din 1 decembrie 1991, în care se afirmă că în privința Bucovinei de Nord,

ținutului Herța și ținutului Hotin, referendumul în cauză nu poate avea valabilitate deoarece teritoriile respective au fost anexate abuziv de fosta Uniune Sovietică și sunt de drept ale României. O asemenea poziție a oficialilor României corespunde intereselor naționale ale țării noastre, dar dă îndeosebi speranță locuitorilor de naționalitate română care mai trăiesc în prezent în aceste teritorii.

Contrar acestei poziții, în 1997 puterea de la București a încheiat Tratatul cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina (1997) care se sprijină pe teza „*sacrificiilor istorice*”⁶ în ce privește problema teritoriilor amintite, concepție ce asigură menținerea consecințelor actelor de forță ale fostei Uniuni Sovietice. O asemenea poziție în sensul recunoașterii efectelor unui act abuziv este nu doar incalificabilă, dar și condamnată, întrucât s-a realizat cu depășirea mandatului constituțional de către puterea de la București. În acest sens, trebuie să amintim dispozițiile constituționale potrivit cărora teritoriul României este inalienabil, iar această reglementare cuprinsă la articolul 3(1) nu poate forma obiectul vreunei revizuirii. În concepția noastră, întrucât reglementarea amintită dă expresie unor drepturi suverane ale poporului român, strâns legate de existența sa, o asemenea reglementare ar urma să fie interpretată extensiv, înțelegându-se prin expresia „*teritoriul României*”, noțiunea de „*teritoriu românesc*”, iar imperativul acestei reglementări nu obligă autoritățile române doar în limitele de existență ale Constituției din 1991. Tocmai pentru acest motiv nu ar fi lipsit de importanță ca să fie evidențiată și evaluată conduita autorităților române implicate în realizarea și parcurgerea etapelor încheierii tratatului amintit. Cu siguranță cei care au negociat conținutul tratatului sunt cei care cunosc și consecințele acestuia, ascunse în spatele cuvintelor din text. Dacă ar fi să ținem cont de semnificația și consecințele acestui tratat pentru România, este prea puțin probabil să găsim un asentiment al populației României în sensul încheierii tratatului. Evident, partea română s-a pronunțat și a căzut de acord să rezolve în favoarea Ucrainei o problemă: legalizarea statutului de frontieră și constituirea titlului juridic asupra unor teritorii ce le-

⁶ A se vedea Mazilu, D., *Drept internațional public*, I, Lumina Lex, București, 2001, pag.576.

a preluat prin rapt și amenințare în contextul existenței URSS. Dimpotrivă, pentru partea română nu se rezolvă vreo problemă substanțială, astfel că, urmărind această linie de idei, rezultatul negativ al evaluării conduitei negociatorilor români se exteriorizează pe două coordonate. Pe de o parte, există o discrepanță vădită între valoarea intereselor actuale ale fiecăreia dintre cele două părți (România și Ucraina); această discrepanță evidențiază un dezechilibru contractual în favoarea Ucrainei de o atare manieră încât se pune problema răspunderii obiective a negociatorilor și celor care răspund de înfăptuirea politicii externe a României (reprezentanții din Ministerul Afacerilor Externe, din Guvernul României și Președintele României de la acea dată). Pe de altă parte, și în plus în raport cu primul aspect, obiectul negocierii efectuate de reprezentanții celor două state depășește prin spectrul de consecințe produse, perioada vieții negociatorilor, și fiind de importanță esențială era necesar un referendum organizat doar pentru a se asigura că tratatul ce urma să fie încheiat în acea perioadă corespunde cu interesele naționale. Negociatorilor nu li se ceruse să recupereze teritoriile ocupate în 1940 de URSS, deoarece o asemenea misiune este vădit dificilă, însă li s-a cerut să negocieze în interes național, ceea ce se pare că nu au făcut-o. Ei au dat legalitate consecințelor unor acte ilicite prin care interesele naționale ale statului român au fost amputate⁷.

Având în vedere actualul context creat prin încheierea tratatului din 1997, atenția trebuie focalizată asupra acțiunilor de delimitare a platoului continental și a zonei economice exclusive în Marea Neagră. Nu ar fi deloc lipsit de importanță dacă această delimitare s-ar efectua luându-se în considerare principii generale ale dreptului și, ca urmare, să se realizeze cu acest prilej o reparare a prejudiciului cauzat, printr-un mecanism compensatoriu. În cele ce urmează vom încerca să arătăm că la momentul de față diferendul aflat pe rolul Curții Internaționale de Justiție necesită pentru soluționarea sa o luare în considerare a problemei succesiunii statelor.

⁷ Mulțumesc pe această cale profesorului Mazilu Dumitru pentru sfatul de a completa analiza juridică a contextului încheierii tratatului din 1997 prin sublinierea răspunderii juridice ce revine pentru rezultatul produs.

II. Aspecte ale succesiunii de state în diferendul dintre România și Ucraina, supus spre soluționare Curții Internaționale de Justiție

Aspecte preliminare. Cererea înaintată de către România Curții Internaționale de Justiție⁸ prin care se cheamă în judecată Ucraina privește *trasarea* unei singure linii de delimitare între platoul continental și zonele economice exclusive ale celor două state în Marea Neagră. Este exact ceea ce România, rezervându-și dreptul de a completa sau modifica cererea pe parcursul procesului, cere Curții să hotărască și, desigur, să traseze.⁹ Hotărârea Curții va trebui să se bazeze, în special, pe Acordul Adițional la Tratatul cu privire la relațiile de cooperare și bună vecinătate dintre România și Ucraina (Acord Adițional). Acest acord constituie *lex specialis* față de Convenția din 1982 cu privire la dreptul mării (UNCLOS), la care sunt părți atât România cât și Ucraina.

Există, de asemenea, Tratatul cu privire la relațiile de cooperare și bună-vecinătate dintre România și Ucraina, Tratatul cu privire la frontiera de stat dintre România și Ucraina încheiat în anul 2003¹⁰ (Tratatul din 2003) și Tratatul dintre Guvernul Republicii Populare România și Guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS) cu privire la regimul frontierei de stat româno-sovietice, colaborare și asistență mutuală în probleme privind frontiera (Tratatul din 1961).¹¹

Problemele, atât cele factice cât și cele juridice, ridicate de această cerere sunt însă mult mai numeroase decât ar putea părea la o primă privire. De aceea, cererea pretinde o analiză exhaustivă urmând câteva coordonate: a) o prezentare istorică a relațiilor româno-ucrainene; b) o prezentare a titlurilor pe baza cărora cele două state își exercită sau pretind că ar trebui să-și exercite drepturi suverane asupra unor spații terestre sau maritime, de interes pentru cauză; c) prezentarea practicilor existente în zona maritimă din Marea Neagră; d) stabilirea criteriilor și principiilor pe care Curtea trebuie să le ia în considerare, respectiv să le aplice, pentru soluționarea diferendului; e) modul de aplicare în concret a regulilor la care

⁸ 16 Septembrie 2004

⁹ Punctul V al cererii.

¹⁰ Încheiat la Cernăuți pe data de 17 iunie și intrat în vigoare pe data de 27 mai 2004.

¹¹ Încheiat la București pe data de 27 februarie.

ne-am referit anterior și rezultatul obținut. În acest studiu ne vom referi succint doar asupra unei secvențe din cadrul punctului d), și anume dacă *principiul succesiunii statelor* trebuie luat în considerare de Curtea Internațională de Justiție. În acest sens ne vom referi la: circumstanțele și premisele ce conduc la ideea că principiul succesiunii statelor este unul din principiile asupra cărora Curtea trebuie să se pronunțe în ce măsură îl ia în considerare; rațiunile soluției adoptate sau considerentele; consecințele aplicării sau neaplicării principiului succesiunii statelor în diferendul de față. Consecințele unui răspuns negativ sau pozitiv din partea Curții, cu privire la acest principiu au o importanță majoră.

Regulile dreptului internațional cu privire la succesiunea statelor nu sunt ușor de stabilit în ciuda existenței Convenției de la Viena din 1978 cu privire la succesiunea statelor la tratate (Convenția de la Viena din 1978). O asemenea constatare nu este o surpriză de vreme ce subiectul este delicat din punct de vedere politic și circumstanțele pot fi foarte diferite de la caz la caz.¹² Tiyanjana Maluwa, având în vedere toate acestea, avertiza: „Juristul internațional care caută o ieșire din această mlaștină are la fel de multe șanse să fie atras spre centrul ei.”¹³

Circumstanțele și premisele ivirii ideii de succesiune în cauza România v. Ucraina. Există o serie de factori care generează ideea că raporturile de frontieră, precum și cele privitoare la delimitarea platoului continental și a zonei economice exclusive, se nasc într-un cadru flexibil, dinamic care evocă ideea de succesiune. Asemenea factori sunt, în principal, de natură istorică, juridică și politică.

A. Cadrul istoric. Aspecte relevante.

Ucraina cuprinde în teritoriul său de stat câteva porțiuni de teritoriu care a făcut parte în trecut din teritoriul statului român. În acest context revenim asupra ultimatumului din 26 iunie 1940 adresat de URSS Regatului României. Acest ultimatum a fost una din consecințele Tratatului și Protocolului

¹² Aust, A., *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pag.306

¹³ Maluwa, T., *Succession to Treaties in Post-Independence Africa: a retrospective consideration of some theoretical and practical issues with special reference to Malawi / African Journal of International and Comparative Law*, 4 (4), 1992, pag.791

Adițional încheiat între URSS și Reichul german cu aproape un an mai devreme (august 1939). Protocolul stabilea sferile de influență sovietică și germană în Europa. Prin acest Protocol teritoriile românești erau considerate ca aparținând sferei de influență sovietice.

În urma ultimatumului menționat mai sus, România a cedat către URSS Bucovina, Ținutul Herța și Basarabia. În august 1940 Bucovina de Nord este dată împreună cu județul Hotin și județele din sudul Basarabiei (Ismail și Cetatea Albă) Ucrainei, la cererea expresă a Kievului. Comisia mixtă constituită pentru trasarea liniei de demarcație potrivit noilor condiții politice, poartă discuții separat pentru fiecare dintre cele trei sectoare: sectorul frontierei terestre din Bucovina de Nord, sectorul frontierei pe râul Prut și sectorul frontierei pe Dunăre (pe brațele Chilia și Stari-Stambul). La sfârșitul lunii octombrie, fără a se ține cont de hotărârile comisiei mixte, trupele sovietice au înaintat spre gurile Dunării și la sfârșitul lunii octombrie 1940 au pus stăpânire pe brațul Chilia și au ocupat ostroavele Salagnic, Dalerul Mare, Dalerul Mic, Maican și Musura, zone care nu erau prevăzute în ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940. Lucrările comisiei mixte au fost întrerupte în aceste condiții forțate.

La 23 noiembrie 1940 România semnează actul de aderare la Pactul Tripartit. La 21 iunie 1941 trupele române, alături de cele germane, trec Prutul și la 26 iulie ajung la Nistru, continuând ofensiva dincolo de Nistru, în teritoriul rusesc.

La 23 august 1944 regele Mihai preia puterea din mâinile generalului Ion Antonescu și abandonează alianța cu Germania, alăturându-se trupelor sovietice care înaintează către Berlin. Trupele sovietice rămân în teritoriul românesc și li se cedează faptic două județe din sudul Basarabiei (Ismail și Cetatea Albă), precum și nordul vechii Moldove, pentru a se satisface pretențiile Ucrainei.

La 10 februarie 1947 se încheie la Paris Tratatul de Pace al Puterilor Aliate și Asociate, pe de o parte, și România pe de altă parte. Articolul 1 al Tratatului prevede: *„Frontierele României, indicate în harta anexată Tratatului de față (Anexa I) vor fi cele care erau în ființă la 1 ianuarie 1941, cu excepția frontierei româno-ungare, care este definită în articolul 2 al Tratatului de față. Frontiera sovieto-română este astfel fixată în*

conformitate cu dispozițiunile acordului sovieto-român din 28 iunie 1940 și ale acordului sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”.¹⁴

La 4 februarie 1948 se încheie, la Moscova, Protocolul referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între Republica Populară Română și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, care prevede: „...1. *Frontiera de stat între România și U.R.S.S. are următorul parcurs:*

...b) *Conform anexei II: de-a lungul fluviului Dunărea, de la Pardina la Marea Neagră, lăsând insulele Tătaru Mic, Daleru Mic și Mare, Maican și Limba de partea U.R.S.S., iar insulele Tătaru Mare, Cernovca și Babina de partea României.*

Insula Șerpilor, situată în Marea Neagră, la răsărit de gurile Dunării, în cadrul U.R.S.S.”

La 23 mai 1948 se încheie între reprezentanții României și U.R.S.S., în executarea protocolului sovieto-român din 4 februarie 1948, Procesul-Verbal care constată predarea Insulei Șerpilor, în termenii următori: „*Insula Șerpilor...a fost înapoiată Uniunii Sovietice de către Republica Populară Română și încadrată în teritoriul Uniunii Sovietice”.*

În perioada de după 1948 între părțile română și sovietică s-au desfășurat 20 de runde de negocieri pentru a se delimita platoul continental în Marea Neagră, fără a se reuși până în anul 1988 o asemenea delimitare.

La 27 august 1991, Parlamentul de la Chișinău proclamă independența Republicii Moldova.

La 24 august 1991, Rada Supremă de la Kiev proclamă independența Republicii Ucraina. După aceasta, pentru a-și legitima pe contul statului ucrainean întregul teritoriu de stat alcătuit prin rapturi, anexări și donații, Ucraina organizează referendum în problema independenței, rezultatele anunțate fiind de 90% pentru independență.

Parlamentul României a reacționat la organizarea referendumului din Ucraina adoptând o Declarație la data de 28 noiembrie 1991. În Declarație, se arată că întrucât „*acest referendum ar urma să se desfășoare și pe teritoriile românești – Bucovina de Nord, Ținutul Herța, Ținutul Hotin, precum și județele din sudul Basarabiei – Parlamentul României declară solemn că aceste teritorii au fost rupte din trupul țării, iar Pactul Ribbentrop-*

¹⁴ Tudor, T., *Istoria Dramatică a Teritoriilor Românești Ocupate. Tratatul cu Ucraina – 1997*, Albatros, București, 2004, pag.125

Molotov a fost declarat nul și neavenit, ab initio, de U.R.S.S., la 24 decembrie 1989, și de Parlamentul României, la 24 iunie 1991. Desigur, este dreptul Ucrainei să organizeze un referendum pentru independența sa, dar acest referendum nu poate avea valabilitate în privința teritoriilor românești anexate abuziv de fosta U.R.S.S., teritorii care nu au aparținut niciodată Ucrainei și sunt de drept ale României. (...) 4. Parlamentul României cere parlamentarilor și guvernelor tuturor statelor care vor recunoaște independența Ucrainei să declare expres că această recunoaștere nu se extinde și asupra teritoriilor românești menționate...”

În aprilie 1993, Guvernul Român notifică Guvernul Ucrainean că, urmare a dispariției Uniunii Sovietice și a apariției la frontiera de est a României a două noi state independente, Ucraina și Republica Moldova, Tratatul privind regimul frontierei de stat româno-sovietice, colaborarea și asistența mutuală în problemele de frontieră, încheiat în 1961, a devenit caduc.

În 1997 se negociază tratatul cu Ucraina în parametri fixați de Președintele Constantinescu: *„Suntem dispuși să recunoaștem granițele actuale. Această recunoaștere a realității va forma, într-adevăr, baza tratatului...Insula Șerpilor este, și ea, teritoriu ucrainean”*.¹⁵ La 2 iunie 1997 se încheie, la Constanța, Tratatul cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina. La aceeași dată se încheie Acordul adițional la tratatul amintit anterior. La 17 iunie 2003 se semnează, la Cernăuți, Tratatul între România și Ucraina privind regimul frontierei de stat româno-ucrainene, colaborarea și asistența mutuală în probleme de frontieră.

B. Cadrul juridic

Referindu-ne la factorii juridici, vom deosebi pe de o parte, cadrul general al succesiunii, privitor la Republica Ucraina, iar pe de altă parte, un cadru special, referitor la semnificația Tratatului din 1997 și a Acordului Adițional în problema succesiunii.

În ce privește cadrul general al succesiunii, cu privire la Ucraina părerile diferă. Există autori care expres sau implicit lasă a se înțelege că Ucraina nu este stat succesor ca urmare a procesului de dezmembrare a U.R.S.S., pe când alți autori o includ în categoria noilor state apărute după dizolvarea U.R.S.S.

¹⁵ Citatul este preluat în forma de mai sus din Tudor, T., *op.cit.*, pag.141

Autorii din prima categorie¹⁶ susțin că state precum Ucraina și Belarus beneficiau de statutul de state independente¹⁷ încă de la terminarea celui de-al doilea război mondial, când au devenit membre ale ONU. Pentru aceste state nu se punea deci problema de a redobândi o personalitate internațională, pe care o aveau. Alți autori, apreciază că Ucraina este un „stat nou” alături de alte 10 apărute după dizolvarea Uniunii Sovietice.¹⁸

Trebuie avută în vedere și situația Ucrainei în raport cu Convenția de la Viena (1978) privind succesiunea statelor la tratate, și anume faptul că Ucraina a aderat la această Convenție la data de 26 octombrie 1992. Convenția a intrat în vigoare la data de 6 noiembrie 1996, iar multe din regulile sale sunt considerate ca exprimând dreptul cutumiar. În atare condiții, se poate concluziona într-o manieră generală că Ucraina acceptă regulile înscrise în Convenție, obligând-o juridic.

Într-un cadru special, ideea de succesiune este reflectată în cuprinsul Acordului adițional. La punctul 1 al scrisorii, se menționează: *„1. Guvernul României și Guvernul Ucrainei vor încheia, nu mai târziu de 2 ani de la intrarea în vigoare a Tratatului cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare între România și Ucraina, un tratat privind regimul frontierei de stat dintre cele două state, pe baza principiului succesiunii statelor în privința frontierelor, potrivit căruia proclamarea independenței Ucrainei nu afectează frontiera de stat existentă între România și Ucraina, așa cum a fost definită și descrisă în Tratatul din 1961 privind regimul frontierei de stat româno-sovietice și în documentele de demarcare corespunzătoare, valabile la 16 iulie 1990 – data adoptării Declarației privind suveranitatea de stat a Ucrainei.”*

C. Hotărâri ale Curții Internaționale de Justiție.

Dacă ținem cont de dispozițiile articolului 38 din Statutul Curții Internaționale de Justiție, potrivit căruia pentru obținerea unui rezultat Curtea poate utiliza ca izvoare auxiliare hotărârile

¹⁶ Duculescu, V. și alții, *Dreptul Tratatelor. Noțiuni de teorie și practică*, Lumina Lex, București, 2005; Profesorul Pierre-Marie Dupuy, în manualul său de drept internațional public distinge trei situații cu privire la succesiunea fostei URSS și niciuna nu include Ucraina. A se vedea Dupuy, P.-M., *Droit international public*, Dalloz, Paris, 1998, pag.52

¹⁷ Ucraina a semnat UNCLOS pe data de 10 decembrie 1982 și a devenit astfel parte la Convenție prin ratificare (în anul 1999) și nu pe cale de succesiune.

¹⁸ Warbrick, C., *States and Recognition in International Law / International Law*, Malcolm Evans (editor), Oxford University Press, Oxford, 2003, pag.255

judecătorești, precum și de faptul că litigiul de față se desfășoară pe rolul acestei Curți, ar fi util să arătăm câteva rațiuni ale Curții și să evidențiem aspecte ale practicii sale.

În cauza Frontiera terestră și maritimă dintre Camerun și Nigeria (Camerun v. Nigeria; intervenient Guineea Ecuatorială) una din problemele esențiale de soluționat pentru Curte a fost dacă Marea Britanie avea dreptul să transfere titlul cu privire la peninsula Bakassi prin Acordul anglo-german încheiat în luna martie 1913. Utilizând prevederile cu privire la Bakassi din Acord (articolele XVIII-XXI), Camerun a susținut că acesta a fixat frontiere în Bakassi și a plasat peninsula în zona germană a frontierei. În consecință, când Camerun și Nigeria au devenit independente, au preluat această frontieră în conformitate cu principiul *uti possidetis*. Așadar Bakassi a aparținut Camerunului și predecesorilor săi începând cu anul 1913. Curtea a hotărât că Acordul anglo-german din 1913 era valid și aplicabil în întregime. De asemenea Curtea a considerat că nu este necesar să se pronunțe asupra argumentelor privind *uti possidetis*.¹⁹

În cauza Suveranitatea asupra Pulau Ligitan și Pulau Sipadan (Indonezia v. Malaiezia) Curtea s-a referit la problema dacă Indonezia sau Malaiezia obținuseră titlu asupra insulelor Ligitan și Sipadan prin succesiune.

Indonezia a arătat în partea a doua a susținerilor orale că, dacă instanța ar respinge susținerea sa că ar avea titlu asupra insulelor în litigiu pe baza Convenției din 1891, ar avea titlu ca succesori la Olandei care, la rândul său, a dobândit titlul prin acte încheiate cu Sultanul din Bulungan, deținătorul originar al titlului. Curtea a respins afirmația că Indonezia ar fi dobândit titlul de la Olanda prin aceste contracte. Malaiezia la rândul său a prezentat o adevărată „înlănțuire de titluri”, o serie de transferuri a titlului, deținut la origine de Sultanul din Sulu și care a trecut apoi la Spania, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie prin Statul Borneo de Nord, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord și în final la Malaiezia. Curtea a reținut însă că insulele în cauză nu au fost menționate în nici unul din instrumentele legale prezentate de Malaiezia pentru a-și dovedi susținerile cu privire la transferurile consecutive ale titlului și, ca atare a concluzionat că

¹⁹ Bekker, P.H.F., Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria; Equatorial Guinea Intervening) / AJIL, 97 (2), 2003, pag.390-391.

nu a acceptat susținerile Malaieziei cu privire la existența unei serii neîntrerupte de transferuri a titlului de la deținătorul original. În opinia sa separată, judecătorul ad-hoc Thomas Franck a arătat că: „Această cauză este plină de ambiguități. Nu este vina nimănui: este soarta istoriei în locurile obscure.”²⁰

Așadar este evident că, în practica sa, Curtea evită, atunci când este posibil, probleme de succesiunea statelor bazându-se mai mult pe surse convenționale.

Rațiunile soluției adoptate sau considerentele. Se pot întrezări două soluții care se opun una celeilalte. Prima ar fi să se accepte ideea succesiunii statului Ucraina în drepturile și obligațiile fostei U.R.S.S. iar a doua să se respingă teza amintită, luându-se în considerare existența statului Ucraina, având actualele frontiere terestre, dar fără a se hotărî automat în acest fel asupra nici unui drept suveran al acesteia în zonele adiacente spațiului terestru al teritoriului de stat.

A. Prima soluție

În argumentarea primei soluții se pot invoca mai multe argumente, dar de valoare relativă:

România și Ucraina, încheind Acordul adițional, au prevăzut la pct. 1 că tratatul privind regimul frontierei de stat va fi încheiat pe baza principiului succesiunii statelor, astfel că s-ar putea realiza o interpretare extensivă în sensul că ideea succesiunii trebuie aplicată ca principiu și, deci, atât în privința drepturilor asupra spațiului terestru al teritoriului de stat, precum și a celor asupra zonelor acvatice;

În literatura de specialitate, există opinii în sensul că Ucraina este stat succesor al URSS, astfel că urmează să intre în toate drepturile și obligațiile cu caracter teritorial deținute în comun sau exclusiv de către URSS.

Curtea Internațională de Justiție demonstrează indirect că ideea de succesiune se poate accepta îndeosebi cu privire la statele apărute distinct și fără echivoc pe scena internațională la sfârșitul războiului rece și în perioada ce a urmat.

B. A doua soluție

²⁰ Cauza privind Suveranitatea asupra Pulau Ligitan și Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia), Hotărâre pe fond, 17 decembrie 2002, paragrafele 93, 96, 97, 108, 124; Opinia separată a judecătorului Franck, paragraful 2. A se vedea, de asemenea, Colson, D.A., Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipadan (Indonesia/Malaysia) / AJIL, 97 (2), 2003, pag.406

În argumentarea celei de-a doua soluții, se întrezăresc de asemenea mai multe argumente. În primul rând literatura de specialitate nu este unanimă în a aprecia că Ucraina este stat succesor, aici având relevanță îndeosebi faptul că Ucraina era membru ONU încă din anul 1946, precum și că a ratificat UNCLOS.

Curtea Internațională de Justiție nu a decis niciodată cu privire la această calitate a Ucrainei – dacă este succesoare sau nu -, ci a luat în considerare cu titlu general aspecte de ordin general privind succesiunea, pe care oricum le-a tratat într-un mod indirect în raport cu soluția pronunțată;

Principiul succesiunii amintit în Acordul Adițional, nu înseamnă nicidecum o recunoaștere a succesiunii Ucrainei, ci este doar o dispoziție convențională prin care nu se poate crea retroactiv un fapt în dreptul internațional; principiul rămâne doar o dispoziție tehnică de trimitere. În plus, acest principiu se aplică doar pentru a stabili traseul frontierei, astfel cum acestea sunt precizate în Tratatul privind frontiera, fără ca să se poată extinde incidența sa în zona maritimă.

Consecințe. Dacă instanța va considera Ucraina ca fiind succesoare a fostei URSS vor exista câteva consecințe. Există un principiu de drept cutumiar care se aplică indiferent de faptul dacă un tratat este bilateral sau multilateral. Potrivit acestui principiu un stat nou va succede, cu sau fără o manifestare din partea sa, la tratatele (sau cel puțin la situația juridică creată de ele) privitoare la probleme precum statutul teritoriului, a frontierei sau navigația fluvială.²¹

Cum însă România și URSS nu au reușit niciodată să-și delimiteze platoul continental sau zonele economice exclusive, Curtea va avea „mână liberă” să facă astfel.

Totuși, dacă se consideră Ucraina ca un stat separat se pune întrebarea ce s-a întâmplat cu Tratatul din 1961. Mai mult, platourile continentale și zonele economice exclusive ale republicilor care făceau parte din URSS nu au fost niciodată delimitate.

Concluzie²². Așa cum a reamintit Curtea în cauza Dispută teritorială (Jamahiriya Arabă Libiană v. Ciad), în conformitate cu

²¹ Aust, A., *op.cit.*, pag.307

²² Mulțumesc pe această cale domnului Felix Zaharia pentru sprijinul acordat în precizarea contextului invocării principiului succesiunii statelor în cauza România vs. Ucraina, aflată pe rolul CIJ.

dreptul cutumiar internațional reflectat în articolul 31 al Convenției de la Viena cu privire la dreptul tratatelor, un tratat trebuie interpretat cu bună credință, în conformitate cu înțelesul obișnuit, ce reiese din context, al termenilor săi și, în lumina obiectului și a scopului său.²³ De aceea, probabil, Curtea își va baza decizia, în principal pe articolul 4 al Acordului Adițional care precizează principiile ce vor fi urmate în delimitare.

Deși poziția privind utilizarea echidistanței ca punct de pornire pentru delimitare între țărături alăturate nu este foarte clară, hotărârile recente ale CIJ în cauzele Qatar v. Bahrain și, mai recent, Camerun v. Nigeria sugerează că aceasta este poziția de bază. Cu privire la circumstanțele speciale precizate la litera e) a articolului 4 al Acordului Adițional autorii au arătat că instanțele refuză, tot mai des, să indice cum sau de ce, factorii considerați relevanți se îmbină cu metodologia aleasă pentru trasarea liniei finale.²⁴

Totuși, Curtea poate să ofere multe surprize și de aceea toate aspectele trebuie considerate mai înainte. Cum a arătat profesorul Evans: „*Trebuie să concluzionăm că aplicarea dreptului privitor la delimitările maritime rămâne la fel de misterios ca întotdeauna.*”

III. Considerații finale. Dacă ținem cont de practica statelor, dar și de reflectarea nulității Protocolului Adițional Secret din 1939 prin prisma reglementărilor internaționale în materie, precum și de caracterul abuziv al încorporării sau anexării unor teritorii etatice de către puterea sovietică în 1940, se poate observa că ne aflăm în plin proces de configurare a unei cutume internaționale, în sensul reparării prejudiciului cauzat de actele și faptele amintite. O asemenea cutumă se reprezintă prin cele două componente structurale: elementul material și *opinio iure sive necessitatis*. Elementul material este dovedit de practica statelor după anul 1991, la care am făcut trimitere pe parcursul acestei lucrări. În ce privește al doilea element, îndeplinirea sa este evidentă în condițiile în care majoritatea statelor și-au exprimat poziția în sensul reparării efectelor negative ale actelor abuzive săvârșite de fosta URSS și mai mult

²³ Cauza privind Disputa teritorială (Jamahiriya Arabă Libiană v. Ciad), Hotărâre pe fond, 13 februarie 1994. paragraful 41

²⁴ Evans, M., *The Law of the sea / International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pag. 649

decât atât, oficiali ai Federației Ruse, stat succesor al fostei URSS, au efectuat mai multe declarații din care rezultă că înțeleg identitatea populației majoritare din teritoriile ocupate în anul 1940, precum și că aceste teritorii ar fi de drept ale României. În aceste condiții se pune problema modalității de reparare a prejudiciului, astfel că urmează a se face distincție între răsturnarea unei situații, potrivit principiului *restitutio in integrum* și repararea prejudiciului, întrucât acesta din urmă o cuprinde și pe prima. Principiul *restitutio in integrum* este considerat, în acest domeniu al retrocedării unor teritorii, mai degrabă o ficțiune (*legal fiction*), datorită imposibilității din punct de vedere practic a reparării integrale a unui prejudiciu născut printr-un fapt de o amplitudine deosebită, fapt ce modifică de altfel, în timp, configurația unor elemente de a căror prezență este legată aplicarea altor reguli ale dreptului internațional. Referindu-ne la teritoriul basarabean, trebuie luat în considerare faptul că populația din teritoriile Basarabiei, prin organele sale constituite în urma unor alegeri libere și democratice, a efectuat la 27 august 1991, la Chișinău „*Declarația de independență a Republicii Moldova*”, act ce marchează exercitarea dreptului la autodeterminare, în conformitate cu Carta Națiunilor Unite, Actul Final de la Helsinki și celelalte norme ale dreptului internațional. La aceeași dată Guvernul României a efectuat Declarația de recunoaștere a Republicii Moldova.

Ca urmare, retrocedarea acestor vechi teritorii românești este imposibil la ora actuală, de realizat cu acest titlu, întrucât s-ar încălca alte imperative ale dreptului internațional. Totuși, mai mult ca oricând, o „*alipire*” faptică are mari șanse de izbândă, dar prin exprimarea voinței locuitorilor din aceste teritorii, în sensul unificării în cadrul statului român.

De asemenea, este util a se practica o politică înțeleaptă de către România, în această perioadă caracterizată de eforturile țării noastre de integrare în Uniunea Europeană, eforturi ce ar putea fi zădărnice ori cel puțin amplificate, în perspectiva reîntregirii naționale la acest moment. Dimpotrivă, odată integrați în Uniunea Europeană, o unificare apare mult mai facilă, dar și mai oportună.

HISTORY IN A POSTMODERN ERA: PROBLEMS AND CHALLENGES

Andrei Cusco

What Jean-Francois Lyotard famously called the “postmodern condition” has seemingly transferred itself recently from the sphere of the world we live in to the realm of the humanities and social sciences (or disciplines located between the two, such as history). In other words, what the founders of the “postmodern current” saw as a major shift in the apprehension and relationship of humanity to the world is increasingly becoming a subject of self-reflexive debates within the circle of concerned scholarly activities. At present, the postmodern condition refers to the challenge that “deconstructionist” and “narrative” trends have raised with regard to previous “empiricist” tradition. This is especially true of history, which, along with literary criticism, was fundamentally affected by the “postmodern revolution.” However, the situation of the historical discipline (if it still exists) is rather peculiar, since the new insights offered by the “postmodern approaches” have only tangentially affected the average practicing historian and have deepened the traditional gulf between “theorists” and “practitioners.” Naturally, the question of why this happened arises.

A thoughtful critic of radical postmodernism has chosen the following quotation as a motto to her polemical article “Language, like economics and love, is wonderful in practice, but just won’t work out in theory.”¹ One can accordingly “overturn” the above quotation as follows: “Postmodernism is wonderful in theory, but just won’t work out in practice.” Thus, one comes to the central problem: the lack of common basis of understanding between the “linguistic turn” theoreticians and the empiricist historians. This problem is compounded by the fact that the majority of historians, even if

¹ Gabrielle Spiegel, “History and Postmodernism,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 260.

partly acknowledging the plausibility of the substantial arguments of the “postmodernists,” in their concrete research are still overwhelmingly based upon the traditional “empiricist paradigm.”

It appears that the problem is primarily psychological, though scholarly debates also can refute many arguments of the postmodernists. This psychological problem resides in the nature of problems examined by the postmodernist historians and in the relationship of these problems to the self-understanding of the historical profession. To use Hayden White’s term, the contradictions between “traditional” and “postmodernist” historians lie in the “metahistorical” (or even metaphysical?) sphere and refer to the most basic assumptions upon which the methodology of historical research is constructed.

This essay examines some of the problems discussed by theoreticians of the “postmodernist” approach (the problem of truth, the “privatization of the past,” the relationship of memory and history, the way out of the “linguistic deadlock”) and attempts to assess the importance of these problems for the practicing historians. More generally, the problem of the relationship of the historian to the “past” will underpin the discussion. One can argue that the misunderstanding between “postmodern” and “modern” historians can be significantly minimized once they become conscious of each other’s categories and attempt to find a “middle ground.” Can “postmodernism” alter the writing of history without discarding the useful elements that constitute the legacy of previous historians transferred to their present colleagues? This question still remains open to debate.

First, one must clarify the exact meaning of “postmodernism” in its relevance to the historical profession. Obviously, it is misleading to speak of a coherent “postmodernist theory.” This is due to several factors. The first is the extraordinary variety of problems and questions tackled by “postmodernist” thinkers. The second is the arbitrary and conventional equation of “postmodernism” with a “narrativist” or “deconstructionist” trend. The third interpretation, as opposed to the “narrowing” tendency of the second, tends to lump under the “label” of “postmodernism” all theories and

ideas opposed to “modernism” or to the “ideals” of the Enlightenment and the XIX century.

Thus, postmodernism can best be defined as an “approach” or a “world-view,” which is “filled” with theoretical content depending on the interests of its practitioners. The difficulty of providing a definition of this trend is shown, among others, by one of its most consistent advocates, F. R. Ankersmit. He admits that “it is not easy to define the concepts postmodernism or poststructuralism satisfactorily.” Consequently, he uses a “descriptive” definition of the approach, stating that “the postmodernist’s attention is focused neither on scientific research nor on the way in which society digests the result of scientific research, but only on the functioning of science and of scientific information itself.”² The postmodernist approach is defined here in opposition to the sociological one, this definition being reinforced by the explanations of the author.

True, Ankersmit later asserts that postmodernism is “ascientistic rather than antiscientistic.”³ However, this seems a blurry distinction and appears to be a self-justifying technique to avoid the accusation of “anti-scientific drive.” This tactic does not spare the author of exactly such a criticism and this shows how much postmodernism is defined through such “opposition” rather than through certain positive features. Thus, Perez Zagorin, in his critical (perhaps over-critical) assessment of Ankersmit’s position, somewhat maliciously argues that “this is scarcely consistent... with his [Ankersmit’s] claim that postmodernism has succeeded in destabilizing science and hitting it where it hurts most by deconstructing the concept of causality.”⁴ This is a clear example of the misunderstanding between the practitioners of different approaches which stems from their assumptions about what science signifies for history.

² F.R. Ankersmit, “Historiography and Postmodernism,” in: F. R. Ankersmit, *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor* (Berkeley: University of California Press, 1994), p. 166-167.

³ *Ibid.*, p. 167.

⁴ Perez Zagorin, “Historiography and postmodernism: re-considerations,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 305.

Another definition of postmodernism can be construed in purely “genetic terms” and, consequently, it can be seen as a “successor” to structuralism and post-structuralism. Despite the logical fallacies that such a definition “through succession” entails, it is, nevertheless, one of the most commonly accepted understandings of postmodernism and, indeed, can partly explain the features that differentiate it from previous approaches. The general picture that appears from these considerations suggests that postmodernism can be defined either in opposition to “modernism,” or by using certain descriptive devices. Of course, one can also refer to the definition of the “post-modern condition” offered by Lyotard himself, who wrote that “incredulity toward meta-narratives” is the quintessential definition of the “postmodern.” In this case, however, postmodernism is again viewed as what it is not rather than what it represents as a positive phenomenon. In other words, postmodernism is either a “world-view” or a loosely defined “method” through which to reassess the world around us and the presuppositions of the intellectual frameworks that structure this world.

A more fruitful approach to an understanding of the relationship of postmodernism and history could be provided by an examination of the concrete epistemological and theoretical problems touched by the representatives of this current. One of the fundamental problems of the postmodernist-empiricist debate is that of *truth* and the relationship between reality and language. A criticism that might be leveled against the most radical representatives of the “linguistic turn” is that they simply substitute the “essentialism of reality” by the “essentialism” of language and espouse the same kind of “foundationalist” belief that they accuse the empiricists of expressing. The object of the belief is different, but the relationship of the “faithful” to it is the same.

This accusation is not unfounded in the case of the radical advocates of textual self-referentiality (such as Derrida), but it must be analyzed with more caution in the case of thinkers such as Ankersmit. Ankersmit states that “the indeterminacy that has been claimed for the relationship between historical language and historical reality does not in

the least oblige us to cut through all the ties between both.”⁵ Indeed, the concept of “indeterminacy” reminds one in many ways of the Saussurean concept of “arbitrariness” of the link between the “signifier” and the “signified.” The question is why traditional historians are unwilling to accept the claim that the relationship between language and reality is not reduced to a “reflection” of reality by language? After all, language does shape the way in which we perceive reality and, in this sense, is constitutive of it. As Gabrielle Spiegel notes in an article that fostered a lively discussion between “empiricists” and “postmodernists,” “No historian, even of positivist stripe, would argue that history is present to us in any but textual form.”⁶ The problems of miscommunication between “traditional” and “postmodernist” historians are linked to the implications that each of the two “camps” draws from the concept of “truth”.

This is clearly demonstrated by F. R. Ankersmit, who dismisses as artificial and outdated the distinction between analytical and synthetic truth as fundamental to the empiricist understanding of “reality.” Using the insights developed by Quine, Ankersmit reaches the conclusion that “what we believe to be true can, at least sometimes, be interpreted as a statement about reality *and* as a statement about the meaning of language”⁷. At first sight, language is interpreted as an “equal partner” to reality and as referring to a sphere linked to reality, though different from it. Thus, the concept of truth remains, apparently, valid, though language is included as an independent “variable” in the assessment of what is “true” and what is “false.” Here, however, one reaches the crucial difference between a traditional and postmodernist understanding of the nature of cognition as such. Already the previous statement of Ankersmit would seem “heretical” to most practitioners of history. How is one, moreover, to

⁵ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 48.

⁶ Gabrielle Spiegel, “History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 196.

⁷ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 32.

interpret the following assertion demolishing the foundations of the possibility to cognize the world as such (in the traditional interpretation)? “We will then have to rely upon other criteria besides truth and falsity- it is an empiricist *superstition* to believe that no such criteria can be conceived of...”⁸. At this moment, the stage of irreconcilable adversity has been reached, and the “point of no return” between the two interpretations has been achieved. The problem cannot be solved by means of a coherent debate, since the two approaches have disclosed their ultimate presuppositions. What for one interpretation is “superstition,” for the other is the foundation of meaningful knowledge. The contradiction goes much deeper than a superficial misunderstanding and refers to the structure of knowledge used by these conflicting approaches. Does this mean that there is no solution to this dilemma and that the discussions within the historical profession will continue to be nothing but a “dialogue of the deaf,” as Ankersmit puts it? A solution can, hopefully, be reached, but, for that, both conflicting tendencies must be conscious about the categories they are using. They must, as it were, deconstruct them.

By this “inverted application” of deconstruction to their own concepts, the “postmodernists” will be able to see the limitations of their interpretation and to find the common ground that unites them with their adversaries (the presupposition is that such a common ground still exists). In fact, the accusation of Chris Lorenz of an “inverted positivism” is not as unfounded as Ankersmit presents it to be, in his book. The “aestheticizing” of historical research is, indeed, one of the main goals of “postmodernist” and “narrativist” historians.⁹ While, admittedly, the “rhetoric” of Lorenz’s argument is too vivid, this does not invalidate its essence. It is curious how Ankersmit sees only the “form” without perceiving the “content” (the “postmodernist” canon is at play here). In his article on “Historiography and Postmodernism” written in 1989, Ankersmit saw in “aesthetics” the necessary future of

⁸ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p.35.

⁹ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 52.

historical research. While equating, to a certain extent, “aestheticism” with the “primacy of style,” Ankersmit concludes with the “profession of faith” of postmodernist history “Content is a derivative of style at the level of historiographical progress as resulting from historical debate.”¹⁰ Ankersmit seems to fall in the trap of absolutizing the “aesthetic” and “stylistic” dimension of history. He does not see the “difference of degree” between asserting that form is *as important as* content and arguing for the *primacy* of form over content. In this context, the argument put forward by Chris Lorenz is rather pertinent. Interestingly, Ankersmit does not discuss the concept of “internal realism” proposed by Lorenz and simply dismisses his argument as falsely presenting the “narrativist historian” as a “savage.” In fact, Ankersmit is guilty of the same simplification he accuses Lorenz of committing.

This example clearly demonstrates the “incommensurability” that Gabrielle Spiegel spoke about while referring to the relationships between the literary critic and the historian. One can argue that her argument in favor of a reappraisal of these relationships and the minimizing of the distance between historians and literary critics is worth analyzing in detail. One can note several points concerning her argument. First, her contention that “texts represent situated uses of language”¹¹ is a promising insight into closing the gap that separates “linguistic fundamentalism” from “true empiricism.” The concept of a “middle ground,” though vague at first sight, can be clearly deduced from such proposals. Even more interesting is the way she depicts the difference between historians and “literary critics.” Her insight that “the task facing the one [the historian] is broadly constructive, the other [the literary critic] broadly deconstructive”¹² has

¹⁰ F.R. Ankersmit, “Historiography and Postmodernism,” in: F. R. Ankersmit, *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor* (Berkeley: University of California Press, 1994), p. 171.

¹¹ Gabrielle Spiegel, “History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 198.

¹² Gabrielle Spiegel, “History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 196.

fundamental importance for escaping the “text-context dilemma” plaguing both postmodernists and empiricists. The historian can, indeed, be said to perform a more creative work than the critic, since he/she must construct the object of investigation, whereas the literary scholar already has the “given” object of inquiry identified. One must not overemphasize this difference (the critic obviously has many creative dimensions in his work), but this explains to a large extent the nature of postmodernism. It is amazing to what degree the presuppositions of postmodernists are based on “pre-given concepts” and on a “functional approach” to phenomena such as “science” and “information.”¹³ This does not fit into the widely accepted scheme that “postmodernists” are those who “problematize” our social fabric. In a sense, they perform this function, but the question lingers: how can one “deconstruct” something unless it is already constructed?

Thus, acknowledging the necessary differences while searching for a commonality could be a solution to the rapprochement of the “moderates” of the two camps. However, there is another obstacle to their mutual understanding: the ideological layer associated with “postmodernists” and their opponents. The ideological component of the controversies is often couched in epistemological terms, but in fact reminds one of “unsettled conflicts” with one’s ideological adversaries. A striking example of how this tactics operates is the “attribution” of certain ideological bias to the different representatives of postmodernism depending on the vantage point of the observer. Thus, in Christopher Norris’ argument, the “postmodernizing of history” is linked to “right-wing revisionism,”¹⁴ while such prominent representatives of “post-modernism” (in its broad sense) as Michel Foucault or Jacques Derrida clearly belonged to the political left. The problem is rather complex, since “postmodernism” is a loose term and can be ascribed to many trends in contemporary scholarship

¹³ F.R. Ankersmit, “Historiography and Postmodernism,” in: F. R. Ankersmit, *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor* (Berkeley: University of California Press, 1994), p. 166.

¹⁴ Christopher Norris, “Post-modernizing history: right-wing revisionism and the uses of theory,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), pp. 89-102.

(which creates confusion). Furthermore, postmodernism is a challenge to Marxism no less than it is to the “liberal paradigm,” thus endangering the possibility itself of meaningfully speaking of political ideologies. This does not mean, however, that the “postmodern approach” is not rooted in the social realities of our epoch. The destruction of the “meta-narratives” effected by the postmodern challenge does not lead to the silencing of ideological debates. On the contrary, the postmodern medium is a perfect environment for “equally valid” claims to legitimacy. The blurring of the limits of “what is acceptable” has created a situation in which ideological factors hamper a meaningful dialogue between traditional and “postmodernist” historians. The tendency to transform history into “aesthetics” also has had an unwelcome impact on this dialogue. The postmodernists with a “moderate” stance do not always appreciate the potential that their ideas offer for a “radical interpretation,” and thus succumb to unsolvable contradictions.

A solution for overcoming this “linguistic deadlock,” proposed by G. Spiegel, must take into account extra-scholarly factors as well. One of the basic problems confronting the postmodernist and empiricist historians alike is an attitude towards the past as an object of investigation and reference. This is how one of the advocates of “deconstructionist history” fashions his basic argument, while remaining especially aware of the “narrative dimension” of history.¹⁵ He divides the current practitioners of the historical profession into three broad groups according to their apprehension of the past (reconstructionists, constructionists, deconstructionists).¹⁶ While discussing many other dimensions of the present development of the historical discipline, the author rightly emphasizes the importance of the relationship to a purported “past” as the basic criterion of conceptualizing historical research. A more detailed analysis of this dimension is offered by F. R. Ankersmit in his work dedicated to historical representation. The most basic distinction between “empiricists” and “postmodernists” stems from the

¹⁵ Alun Munslow, *Deconstructing History* (London: Routledge, 1997), p. 1.

¹⁶ Alun Munslow, *Deconstructing History* (London: Routledge, 1997), p. 18.

epistemological presuppositions of Ankersmit mentioned above in connection with the problem of “truth.” Thus, he distinguishes between “description” and “representation” on a theoretical level and argues that empiricists have only the concept of “description” in their “vocabulary,” which nullifies their potential for a meaningful debate.¹⁷ This outright dismissal of the empiricists’ capacity of conceptualizing their own research derives from Ankersmit’s assertion. “We should be wary of the common intuition that representation is a variant of description, a conclusion that suggests that the represented is inter-subjectively given in exactly the same way to all of us if only we take care to look in the right direction”.¹⁸ This sentence has fundamental importance for the understanding of the postmodernist perception of the past, since for Ankersmit, “consistency” and “coherence” can only refer to the representation that the historian imposes on the past, never to “reality itself.” Thus, for this author, the empiricists commit a “categorical” fallacy while speaking of description as their aim.

Ankersmit argues for a “three-level” mode of historical research, with “description” being the second and “representation”- the third level. However, he differs from radical postmodernists in acknowledging the primary level of “reality.” This three-level concept could be fruitful as a starting point for a compromise on the “fundamentals” of historical scholarship between the “empiricists” and their adversaries. Moreover, this argument seems plausible due to the accuracy with which it describes the actual pursuit of research (in that an historian must first describe his object of study and then represent the relationship between its constituent parts). Thus, Ankersmit attempts to offer a “middle ground,” though from a postmodernist perspective.

A fundamental problem connected to the previous discussion is the impact of the postmodernist challenge upon the historical discipline as such. This dimension is also rather important for assessing the influence of postmodernism on the

¹⁷ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 57.

¹⁸ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 43-44.

understanding of the historical discipline as an area of operation of human memory. F. R. Ankersmit thoughtfully discussed these aspects and, while one cannot completely agree with his argument, it undoubtedly opens new possibilities for placing history and historical memory within the present cultural background. Ankersmit poignantly suggests that “the most important development in our contemporary postmodernist time has been the abandonment of the notion of the past as an object that is governed by large, supra-individual forces that embody the essence of the past.”¹⁹ This assertion may be acceptable to most practicing historians, even if not in a form that Ankersmit prefers. However, the author draws a radical conclusion that goes to the heart of the controversies between traditional and postmodernist historians. He attempts to ontologically “deconstruct” history by arguing that the disintegration of the past as a “coherent entity” has led to the disintegration of history itself. One must be cautious in agreeing with Ankersmit, since his reading of the “ontological dimensions” in history reminds one of the accusations that he puts forward against the empiricists for “misreading” modernism. Admittedly, history as a discipline is in the midst of re-defining its legitimizing grounds, and postmodernism plays a central role in stimulating such a development. However, one can hardly support his conclusion that “epistemological disintegration” is the defining trait of the present historical profession. A grain of truth in this assertion concerns the undoubted crisis and fragmentation of the discipline which, for lack of any new openings and solutions, *might* result in such a situation. But to state that “history has irreparably lost what made it into a discipline”²⁰ is to essentialize a yet indeterminate outcome and to fall into “Derridean” extremism, which otherwise Ankersmit avoids. A concept which alleviates this radicalism is the “rehabilitation of the historian’s self,” which Ankersmit sees as a “positive” counterpart to the “de-disciplinization” of history. This is a most welcome

¹⁹ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 151.

²⁰ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 152.

development, indeed, but one can argue that it must not be so closely linked to the “disappearance” of history as a discipline. Ankersmit introduces the crucial concept of “privatization of the past,” which allows a reassessment of the role of memory. He emphasizes that “there is no longer one or more self-evident disciplinary centers from which knowledge of the past is organized.”²¹ This explains the great importance that memory has acquired as an “alternative” to “traditional history,” but it still does not justify the equation of the “collective subject” with the discipline of history. Moreover, the most recent developments seem to indicate that the “crisis” of the “collective subject” can be overcome if grounds for discussion between traditional and postmodernist historians can be constructed.

Despite his pessimism concerning the perspectives of history as a discipline, the “privatization of the past” and the emergence of memory as a legitimate way of representing the past can be viewed not as a sign of dissolution, but as a promising chance of enrichment and reform of the discipline of history in its new guise. Ankersmit himself provides grounds for a more optimistic assessment of the “memory dimension” by his thoughtful discussion of Maurice Halbwachs’ concept of “collective memory.” The author admits that the result of recognizing the collective nature of memory is “an amazing enlargement of the range of memory.”²² The “postmodernist” view of memory as somehow opposed to history (e.g., the treatment of *testimony* as a more immediate kind of narrative than the historical one) does not obscure the fact that memory is a new dimension in the controversy between “postmodernist” and “traditional” historians.

Though Ankersmit attempts to offer the reader a “postmodernist” appropriation of memory, his discussion centering on the Holocaust, has much wider implications than even he is ready to admit. This is even more visible in his discussion of “commemoration,” which “combines a primary movement of de-contextualization with a secondary one of

²¹ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 153.

²² F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 157.

recontextualization.”²³ Ankersmit is not willing to recognize the intrinsic importance of the “sphere of memory.” He still depicts it as derived from the “postmodernist drive.” However, the situation appears more complex: while undoubtedly linked to the postmodern current, memory is a sphere *per se* that requires specific tools of analysis. The integration of “practitioners of memory” (such as Pierre Nora) on their own terms into the debate between “traditional historians” and “postmodernists” can only contribute to finding more common ground between the three dimensions of broadly defined “history.” This might take longer than expected, but the outcome might also be more encouraging.

In conclusion, the problems touched upon in this paper represent only a part of the wide-ranging debate between “postmodern” and “traditional” historians. The aspects that could lead to a compromise (or synthesis) between the two approaches have been emphasized. The essay suggests that many problems traditionally conceptualized in epistemological terms have more superficial reasons and can be more easily overcome if both parts of the debate become conscious about the categories they are using. In Gabrielle Spiegel’s words, “there is actually less disagreement over fundamental issues than appears.”²⁴ There are serious grounds to believe that a meaningful dialogue, at least between the “moderate wings” of the two “camps,” is possible. The importance of the third dimension (memory) has also been emphasized. Even if the “grand narratives” of the past have been “deconstructed” and discredited to the point of producing an anarchic present without any clear ideas for the future, it does not mean that, using the “intellectual blocks” at our disposal, it is inconceivable to imagine a new future. It is possible, provided that historians come to grips with what is happening in their (still living?) discipline and regard its perspectives with a critical, but serene eye.

BIBLIOGRAPHY

²³ F. R. Ankersmit, *Historical Representation* (Stanford: Stanford University Press, 2001), p. 165.

²⁴ Gabrielle Spiegel, “History and Postmodernism,” in: Keith Jenkins, ed. *The Postmodern History Reader* (London: Routledge, 1997), p. 260.

- Ankersmit, F. R. *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Ankersmit, F. R. *Historical Representation*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Jenkins, Keith, ed. *The Postmodern History Reader*. London: Routledge, 1997.
- Munslow, Alun. *Deconstructing History*. London: Routledge, 1997.

THE HIGHER THEOLOGICAL EDUCATION OF BULGARIAN ORTHODOX CLERGY (19th -20th centuries)

Daniela Kalkandjieva

The interest of Orthodox Bulgarians to higher theological education appeared in the course of their national movement (1820-1870) for establishing of a Church, independent from the Patriarchate of Constantinople. These, however, demands could not be realized without enlightened hierarchy. Until the beginning of the nineteenth century Bulgarian clerics were trained in monastery schools. Such was the education of Sofronii of Vratsa (1794-1803) – the first bishop of Bulgarians since their Ottoman conquest.¹ The situation changed in the beginning of the nineteenth century, when many Bulgarians went to the prestigious theological school on the Chalki Island and in the ecclesiastical seminary in Athens. Nine of their graduates were among the first metropolitans of the Bulgarian Exarchate, established in 1870.²

In the 1840s, Bulgarians were enrolled in Russian ecclesiastical academies. Among the first graduates one can see the names of the first Bulgarian Exarch Antim (1871-1877) and the metropolitans Partenii of Nish and Meletii of Sofia. The Bulgarian Exarchate included also hierarchs who had studied secular sciences in West Europe, e.g. Metropolitan Evstatii of Bitolya (1873-1888), who studied medicine in Paris¹

¹ The years after the metropolitan's name mark the period of his tenure.

² Five of them graduated in Chalki: the first Bulgarian Exarch (1870-1877), who has been Rector of the Chalki theological school; Metropolitan Grigorii of Russe (1872-1898), Metropolitan Simeon of Varna and Preslav (1872-1937), Metropolitan Dositey of Samokov (1872-1907) and Metropolitan Vasilii of Russe (1898-1927). The list of Bulgarian graduates of the Athens seminary includes Metropolitan Partenii of Nish and Pirot (1868-1876), Metropolitan Panaret of Plovdiv (1868-1883), Metropolitan Ilarion of Turnovo (1872-1875), and Metropolitan Meletii of Sofia (1872-1891). See Yanko Dimov, *Ne si pravi kumir...* [You shall not make for yourself an idol...] (Exodus 20:4), vol. 1, (Sofia: 1992), 24-112.

and the second Bulgarian Exarch Josif (1877-1915), who received his licentiate in law in the Sorbone.

About the mid-nineteenth century, the theological schools in Chalki and Athens were engaged with the Greek nationalistic propaganda. Soon they lost their attractiveness for Bulgarians, who were fighting for the restoration of their medieval church. In the second half of the century, Bulgarians preferred to receive their theological training in Slav ecclesiastical seminaries. Fifteen Bulgarian metropolitans were Russian graduates: 6 received diplomas from the Kiev Ecclesiastical Seminary,³ 5 – from the Odessa Seminary,⁴ 2 – from the Moscow Seminary,⁵ and other two – from St. Petersburg and Simferopol.⁶ This geography was determined by the compact Bulgarian communities in Odessa and Bessarabia who gave financial support to their compatriots looking for theological studies in Russia.

The Belgrade Orthodox Seminary was another place, where Bulgarians went to study. It was graduated by three Bulgarian metropolitans.⁷ To the group of hierarchs with foreign theological education one should also add the names of Metropolitan Kiril of Skopie (1872-1914), who finished the Serbian seminary in Sremski Karlovtsy (Austria)⁸, Metropolitan Konstantin of Vratsa (1884-1912), who studied in

³ The Kiev ecclesiastical seminary was graduated by the metropolitans Avksentii II of Veles (1858-1872), Meletii of Sofia (1883-1891), Gerasim of Strumitza (1897-1918), Metodii of Stara Zagora (1896-1922), Natanail of Ohrid (1872-1890) and of Plovdiv (1891-1906), Kliment of Turnovo (1884-1901), and Partenii of Nish (1868-1876), *Ibid.*, 87-147.

⁴ The Bulgarian metropolitans who graduated the Odessa ecclesiastical seminary were: Kliment of Turnovo (1886-1901), Antim of Turnovo (1901-1914), Ilarion of Nevrokop (1894-1925), Partenii of Nish (1868-1876), and Natanail of Ochrid (1872-1906). *Ibid.* 87-148.

⁵ The Moscow (vitanskaya) seminary was attended by the metropolitans Neofit of Skopie (1910-1938) and Metodii of Ohrid (1897-1909), *Ibid.*, 142-144.

⁶ Metropolitan Pavel of Stara Zagora was alumnus of the seminary in Simferopol. *Ibid.*, v. 2, p. 34.

⁷ Three Bulgarian metropolitans graduated the ecclesiastical seminary in Belgrade: Vasilii of Russe (1899-1927), Dionisii of Lovech (1873-1875), and Averkii of Vratsa (1873-1887), *Ibid.*, vol.1, 105-120.

⁸ *Ibid.*, 117-118.

the Catholic theological college “St. Athanasius” in Rome⁹ and Metropolitan Partenii of Sofia, who graduated the Holy Cross’ theological school in Jerusalem.¹⁰ In this way, the majority of Bulgarian metropolitans received their training in Russian ecclesiastical seminaries and academies. Their alumni formed the first generation of the hierarchy, who administrated the Bulgarian Exarchate until World War I. Their zealous Russophilism was a source for many conflicts between the Sofia Synod and the Bulgarian governments in the period 1878-1918.

The establishment of the Bulgarian Exarchate (1870) raised the question for a system of national theological schools. There was a plan for setting up of a Bulgarian university in Istanbul where the future clergy had to study together with the secular intelligentsia. This idea was not realized, but the need of educated Bulgarian priests called for urgent measures. Soon two priestly schools were established. The first of them was set up at the Lyaskovtzi monastery “St. Peter and St. Paul” near Turnovo on 11 May 1874 (the day of St. Cyril and St. Methodius)¹¹ and the other second – in Samokov two years later. After the Liberation of Bulgaria (1878), the former was transformed into a seminary. After the unification of Eastern Rumelia with the Kingdom of Bulgaria (6 September 1885) it was moved first to Samokov and, finally, in 1903 it came to Sofia.¹²

The Russian-Turkish War (1877-1878) did not bring about the liberation of the whole Bulgarian nation. A considerable number of Bulgarians in Macedonia and Edirne Thrace remained under the Sultan’s rule. They suffered severe shortage of native priests. Therefore, the Exarchate set up a

⁹ Ibid., 127.

¹⁰ Ibid., 123.

¹¹ Stefan Tsankov, “The Theological Faculty in Bulgaria (1923-1933),” *Godishnik na Sofiyskiya Universitet – Bogoslovski fakultet* [Annual Book of the Sofia University – Faculty of Theology] (1933): 3.

¹² Ibid., 4.

school for priests' training in Edirne in 1883.¹³ Several years later, it was moved to Istanbul and reorganized into a seminary. Four Bulgarian metropolitans were its graduates. The state borders, established after World War I, made the seminary in Istanbul useless for the Bulgarian cause and it was moved to Plovdiv. Most Bulgarian metropolitans, born after Crimean War (1853-1856), have graduated either the Sofia seminary or the Plovdiv one.¹⁴

Meanwhile, the problem of the higher theological education of Orthodox clerics in Bulgaria did not find a satisfactory solution until the end of World War I. In the beginning the Russian ecclesiastical academies offered a temporary decision. It was possible thanks to the stipends granted by the Bulgarian Exarchate, Bulgarian communities in Odessa and Bessarabia, the Russian Synod and the imperial government in St. Petersburg. From the late 1830s to 1917, twenty Bulgarian metropolitans have received their higher theological education in Russia:¹⁵ 8 graduated the Kiev Ecclesiastical Academy, 6 – the Moscow one and 6 – the St. Petersburg one. Finally, three of them went to German universities to improve their knowledge in theology.¹⁶

¹³ Bishop Nikolay, "Report on the occasion of the 50th anniversary of the Ecclesiastical Academy 'St. Kliment Ohridski,' former Faculty of Theology of the Sofia University," *Annual Book of the Ecclesiastical Academy* (1978): 47.

¹⁴ On the basis of the biographies of the Bulgarian metropolitans, presented by Rev. Yanko Dimov, I estimated that the theological school at the Lyaskovski monastery was graduated by three Bulgarian metropolitans and the Samokov School – by six, while the school for priests in Edirne gave diplomas to three Bulgarian metropolitans and the Bulgarian seminary in Istanbul – to four.

¹⁵ According to my estimations, based on Yanko Dimov's book, the Bulgarian metropolitans, who served between 1870 and 1945, received their theological education in the pre-revolutionary Russian ecclesiastical academies.

¹⁶ Metropolitan Averkii of Vratsa specialized in Drezden in the 1840s. See: Dimov, v. 1, p. 105. Metropolitan Vassilii of Russe studied in the theological faculties in Munich, Leipzig and Heidelberg in the 1880s. *Ibid.*, 120. Metropolitan Josif of Turnovo studied in the Theological Faculty of the Munich University and social studies in the Geneva University at the expenses of the Bulgarian King Ferdinand in the 1890s. *Ibid.*, v. 2, p. 3-4.

After 1878, the Principality of Bulgaria was involved in the economical orbit of Germany and the geography of foreign universities preferred by Bulgarians changed. This time preference was given to those situated in German speaking countries. In the first two decades of the twentieth century, the Chernovitz Faculty of Theology (then in Austro-Hungary) became the most popular place for theological studies. Its major advantage was their link with the other university disciplines, whereas the Russian ecclesiastical academies were isolated from places of secular knowledge such as universities. Five Bulgarian metropolitans and four professors from the Sofia Faculty of Theology, set up in 1923, were Chernovitz alumni.¹⁷ This process was supported also by King Ferdinand, who granted stipends to promising Bulgarian clerics to study theology in German universities.

The interest of Bulgarian theologians in doctoral degrees appeared in the beginning of the twentieth century. Over ten Bulgarians became “candidates of theology” of Russian ecclesiastical academies¹⁸ and three others – “doctors of theology” of the Chernovits Faculty of Theology.¹⁹ The

¹⁷ The estimations are made on the basis of Yanko Dimov’s book as well as on the report, read by Bishop Nikolay of Makariopol. See *Annual Book of the Ecclesiastical Academy* (1978): 13-198.

¹⁸ My preliminary research on the university education and career of Bulgarian clergy and the professors in the Sofia Faculty of Theology revealed a considerable number of Bulgarian candidates of theology. Most of them obtained this degree in the Kiev Ecclesiastical Academy. Among them are the names of several famous professors of the Sofia Faculty of Theology: Archimandrite Evtimii (with lay-name Luka Naydenov Sapundzhiev) who obtained his degree in 1908; Hristo Pashev, professor on Ethical theology – in 1910. Hristo Gyaurov, professor on dogmatic theology – in 1915. The Bulgarian Exarch Stefan, who also was professor in the Faculty of Theology, received the degree “candidate of theology” from the Kiev academy in 1904. See Bishop Nikolay, *Annual Book of the Ecclesiastical Academy*, (1978): 134-179. Several Bulgarian metropolitans also received the degree “candidate of theology” from the Kiev ecclesiastical academy. They are Metropolitan Kliment of Vratsa – in 1899 and Metropolitan Mikhail of Russe – in 1910. See Dimov, vol. 2, p. 12-37. At the same time, Metropolitan Makarii of Nevrokop became “candidate of theology” of the St. Petersburg academy in 1904. *Ibid.*, 24.

¹⁹ They were Prof. Stefan Tsankov, Metropolitan Paisii of Vratsa – in 1916 and Metropolitan Boris of Nevrokop – in 1915. *Ibid.*, 43-48. Metropolitan Antim of

increased number of clerics with higher theological education changed the structure of the Bulgarian episcopate. If most Bulgarian metropolitans had only seminary education before 1918, the higher theological education became an obligatory condition for everybody who wanted to become metropolitan in the interwar period.

In 1888, the first Bulgarian University was set up in Sofia. For 20 years, however, the Synodal requests for establishing a theological faculty at the university have been turned down. Only in 1909, the government allowed a higher theological school, but not a university faculty, to be established.²⁰ Although the Balkan wars and World War I postponed its opening, the Sofia Synod did not lose time. In the last peaceful months of 1914, nine promising Bulgarian clerics were sent to study in Swiss and German theological faculties. After their return they had to be appointed as professors in the higher theological school.²¹ In 1919, one of them – the future Exarch Stefan became doctor of philosophy of the Freiburg University and accomplished an additional course of studies in the Faculty of Theology of the Geneva University, while another – Rev. Stefan Tzankov became doctor of law of the Zurich University.²²

Meanwhile the situation changed again. The Bolshevik revolution closed the Bulgarian road to the Russian ecclesiastical academies. At the same time, Bulgaria fell in international isolation after the war. The schismatic status of the Bulgarian Exarchate also reduced the opportunities for theological studies in other Orthodox countries. The establishment of a national higher theological school became a priority of the Bulgarian Orthodox Church. Its realization was facilitated by the White emigration that found asylum in Bulgaria. The Sofia Synod invited six Russian theologians to

Lovech became doctor of philosophy of the Faculty of Theology in Chernovits, *Ibid.*, 59.

²⁰ Tsankov, *Annual Book of the Sofia University – Faculty of Theology* (1933): 7.

²¹ Tsankov, 12.

²² *Ibid.*, 12-13.

teach in the new higher school.²³ Three of them joined to its teaching staff: Rev. Nikolay Nikanorovich Glubokovskii on New Testament, Rev. G. Iv. Shavel'skii on Old Testament and Pastoral theology and M. Posnov on church history.²⁴

In 1922, the building of the higher theological school was almost ready. In the next year, the Minister of education, Alexander Omarchevski, supported the idea that the Orthodox clerics had to study in university and proposed a new bill on higher education. It established a theological faculty at the Sofia University. It was open in 1923 and had 8 departments. They dealt with purely theological matters, while the training of young theologians in philosophy, philology and history was provided by the corresponding faculties of the same university. The teaching staff of the Faculty of Theology consisted of clerical and secular persons, who had graduated foreign universities.²⁵ Their duties were not limited to lecturing, but embraced many other academic, church and social activities. They were engaged in research, public lectures, publishing, consultations and expertise, etc.²⁶ They also attended a great number of international church and academic conferences at the expenses of the Holy Synod and the Sofia University. Several of them were active participants in the ecumenical movement.

According to the first faculty rules, only seminary graduates were eligible to apply for higher theological education. Before 1923, most of them had no opportunity to continue their religious education abroad and applied for secular jobs after the seminary. In this way, they were lost for

²³ Ibid., 13. The Russian theologians were the professor of Old Testament of the St. Petersburg ecclesiastical academy Rev. A. P. Rozhdestvenskii; the professor of theology at the Historical Pedagogical Institute in St. Petersburg Rev. G. Shavel'skii; the church history professor of the Odessa University A. P. Dobroklonskii (who moved to Belgrade); the church historian from the Kiev ecclesiastical academy M. Posnov; the professor in patristics from the same academy Archimandrite Tikhon; and the professor in church history Sergii V. Troitskii from the university of Novorosiy'sk.

²⁴ Bishop Nikolay, *Annual Book of the Ecclesiastical Academy*, (1978): 58-59.

²⁵ Ibid., 36-43.

²⁶ Ibid., 83.

the Church. Therefore, the new faculty had the task to keep the seminary graduates within the Church.²⁷ In 1925, women were also allowed to study theology. For years later, the male graduates of classical and ordinary gymnasiums were allowed to be enrolled in the Faculty of Theology, when the number of seminary graduates was insufficient. The faculty also adopted rules for doctoral studies in theology, but nobody used this opportunity before the end of World War II.²⁸ The faculty had a dormitory for about 60 students from the province, which was used free of charge.²⁹ Since 1925 the Holy Synod has granted stipends to pure students who had signed declarations to become clerics after their graduation.³⁰

The Faculty of Theology passed through several crises during the interwar period. The most serious of them were in 1928 and 1932, when the Bulgarian government made attempts to close the faculty. They failed thanks to the professors and students, who did not allow such a violation of the University's academic autonomy.³¹ The Synod also intervened. It took measures to increase the prestige of the theological faculty in society. It took decision to appoint only priests with higher education in the big cities.³² A similar approach was applied to the church administration where preference was given to the officials with higher theological education.³³ The Synod also asked the government to expand the religious instruction in school. In 1933, the Ministry of Education introduced religious instruction and church history in all classes (until then there was religious instruction only in the first four classes).³⁴ At the same time, the Ministry of Finance was asked to foresee higher salaries for the priests with university diplomas.³⁵

²⁷ Ibid., 6.

²⁸ Ibid., 19-20.

²⁹ Ibid., 34.

³⁰ Ibid., 33.

³¹ Ibid., 46.

³² Ibid., 35

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

On the eve of World War II, the Faculty of Theology created a generation of well-educated Orthodox clerics. From 1923 to 1938, it gave diplomas to 238 male students and 5 female ones. The list of its graduates included one metropolitan, 1 bishop, 103 priests and deacons, 6 archimandrites, 7 protosingels, 3 abbots, and 120 laymen (teachers in theological schools, church officials, state officials and free licensed professionals).³⁶ About 10 % of its alumni were Russian immigrants.³⁷ Still by 1939, the educational level of Bulgarian clergy remained low. There were 2486 Orthodox priests, but only 114 of them had higher theological education, 1772 had seminary and gymnasium certificates and 600 were with basic education (from 5th to 8th classes).³⁸ At the same time, the comparison of these figures with the statistics for the priests' education before 1923 reveal the progress made thanks to the Faculty of Theology. In 1925, there were only 25 priests with higher education in Bulgaria, 900 with seminary education and 1100 with basic education.³⁹

The political change in 1944 provoked a new turn in the development of higher theological education in Bulgaria, where the Communist Party separated church and state. This policy was realized step by step. First, the prayers and religious instruction in school were banned. Then the communist regime cut the budget of the Sofia and Plovdiv ecclesiastical seminaries. These measures were combined with administrative attacks which aim to destroy their work.⁴⁰ After the adoption of the Law on Religious Denominations in

³⁶ Tsankov, "Bulgarskata pravoslavna tsurkva ot Osvobozhdenieto do nashe vreme" [The Bulgarian Orthodox Church from the Liberation (1878) to nowadays], *Annual Book of the Sofia University – Faculty of Theology* (1939): 342.

³⁷ *Ibid.*, (1933): 60-64.

³⁸ *Ibid.*, (1939): 338.

³⁹ *Ibid.*, 10.

⁴⁰ *Ibid.*, 185. In the academic 1945-1946 year the period of training in the seminaries was shorten from 6 to 5 years and the weekly hours of teaching were cut from 29 to 27.

February 1949, the two seminaries were forced to merge.⁴¹ In the next year, the seminary was moved from Sofia to the remote Cherepish monastery.⁴²

The last blow was against the Faculty of Theology. The government tried to remove the faculty from the university during the Christmas holidays of 1947. The attempt was justified by the new Constitution, proclaiming the separation church and state and the principle of secular education. Only the immediate reaction of Exarch Stefan, who used his influence and international contacts, saved the faculty. According to the Exarch, the task of faculty was not limited to the training of church servants but had broader social meaning. The Law on Religious Denominations of 1949, however, allowed to the communist government to suppress the Church's protests. The decision No. 221 of the Communist Party Politburo and the Council of Ministers' decree No. 325 from 8 July 1950 declared that "the Faculty of Theology at the Sofia University is removed from the university and is transformed into a Higher Theological School of the Bulgarian Orthodox Church."⁴³

The theological studies in Bulgaria were doomed to degradation. The building an atheist society meant the annihilation of the Church and clergy. The total number of students in the ecclesiastical academy dropped to 100, i.e. each of its five courses consisted of about 20 students. Its research and publishing activities were extremely limited and rarely reached somebody outside the Church. The result was an enormous shortage of academic books in theology. For example, the major handbook on ecclesiastical law, still in use by the current Bulgarian students in theology, is written by Nikodim Milash in the end of the nineteenth century, while the

⁴¹ If in 1946, the two seminaries had over 500 students all together, in 1950, their number dropped under 250. *Ibid.*, 205.

⁴² About the communist repressions over the seminaries see D. Kalkandjieva, *Balgarskata pravoslavna tsarkva i darzhavata, 1944-1953* [The Bulgarian Orthodox Church and the State] (Sofia: Albatros, 1997), 185-209.

⁴³ *Ibid.* The quotation is according to a document, kept in the Bulgarian State Archives, fund 1"π", op. 6, archival unit 520.

history of the autocephalous Orthodox churches is studied on the basis of the two volumes issued by Ivan Snegarov in 1945.

In regard with the communist plans for the elevation of the Bulgarian Orthodox Church into the rank of patriarchate, special measures were taken to improve the image of this Church on an interchurch level. On 27 May 1952, the future Patriarch Kiril, then Metropolitan of Plovdiv and Chairman of the Bulgarian Holy Synod, became the Doctor *Honoris Causa* of the Sofia Ecclesiastical Academy. Several days later the same honor was paid to the Metropolitan Nikolay of Krutitsy.⁴⁴ In the period 1952-1993, 15 Bulgarian theologians became doctors *honoris causa* of the academy.⁴⁵ Meanwhile, its teaching staff was not able to speak about the academy real problems. According to the official paper, on the occasion of the 40th anniversary from the establishment of the faculty (1953), its rector – the Bishop of Makariopolis Nikolay defined the separation of the Faculty of Theology from the Sofia University as a part of the decentralization reforms in Bulgarian higher education. According to him, the transformation passed smoothly and without problems.⁴⁶ In the second half of the 1950s, the old generation of professors was replaced by a new one. The old heads of departments were retired on various grounds (sickness, age or others).⁴⁷

In the 1950s, the ecclesiastical academy introduced extramural studies. They were aimed at improving priests' training. Since the autumn of 1960, it was allowed again to boys with gymnasium diplomas to apply for the ecclesiastical academy directly, i.e. without taking the seminary exams.⁴⁸

⁴⁴ Bishop Nikolay, *Annual Book of the Ecclesiastical Academy*, (1978): 11.

⁴⁵ Ivan Denev, "Sedemdeset godini Bogoslovski fakultet" [The Faculty of Theology celebrates its 70th anniversary], *Annual Book of Sofia University – Faculty of Theology* (1996): 20.

⁴⁶ Bishop Nikolay of Makariopol, "Report on the occasion of the 40th anniversary (1923-1963) from the establishment of the ecclesiastical academy (former Faculty of Theology) and concerning the past activities and the present state of the academy," *Annual Book of the Sofia University – Faculty of Theology* (1967): 5.

⁴⁷ Bishop Nikolay, *Annual Book of the Sofia University – Faculty of Theology* (1978): 14-15.

⁴⁸ *Ibid.*, 9

Another novelty was the introduction of doctoral studies. From 1955 to 1993, 20 doctoral students defended dissertations on theological issues (one Greek and 19 Bulgarians). Twelve of them were appointed to teach in the faculty, while the others were appointed in the church administration.⁴⁹ Since 1 January 1961, the Holy Synod cut the number of departments from 9 to 7. The new departments were Old Testament, New Testament, Church history, Christian apologetics and history of philosophy, Dogmatic and Ethical theology, Practical Theology, Church Law.⁵⁰ At the same time, the teaching staff consisted of 3 professors on permanent positions, assisted by 5 professors and associated professors on honoraria.⁵¹

During the negotiations for joining the Bulgarian Orthodox Church to the World Council of Churches the Sofia Ecclesiastical Academy welcomed its first foreign guests. In July 1956, a French Archimandrite of the West European Exarchate of the Moscow Patriarchate (Paris) had a lecture on ecumenism. In the same year, several professors from the Bucharest Theological Institute spoke on the Romanian Orthodox Church and her ecumenical traditions. In the next year, the academy was visited by a Dutch bishop whose lecture concerned the Lutheran sacraments. Since 1961, when the Bulgarian Church joined the ecumenical movement, many representatives of the World Council of Churches have paid visit to the Sofia Ecclesiastical Academy.⁵² These developments increased the mobility of the doctoral students and the teaching staff of the academy. In 1958-1959, it established contacts with the theological faculties in Belgrade, Athens and Thesaloniki.⁵³ In 1963, two doctoral students went to Switzerland on ecumenical scholarships. Since then several professors and students of the academy specialized abroad, mainly in Switzerland and in Germany (Regensburg). Despite these activities on the international front, the academic life of Bulgarian theologians remained closed for outsiders. The only

⁴⁹ Denev, 21.

⁵⁰ Bishop Nikolay, *Annual Book of the Ecclesiastical Academy*, (1978): 6.

⁵¹ *Ibid.*, 8-9.

⁵² *Ibid.*, 13-15.

⁵³ *Ibid.*, 17.

external people able to visit their forums were officials of the Committee for Religious Cults at the Council of Ministers, whose task was to control the churchmen.

The next cleaning campaign in the academy took place after the death of Patriarch Kiril. In 1971-1973, about 10 new teachers were appointed or promoted in higher positions.⁵⁴ In 1973, the academy staff consisted of 25 persons: 16 permanent professors and associated professors, 5 – on honoraria and 4 teaching assistants. There were also two priests, who took care for the students in the dormitory.⁵⁵ Two thirds of the students had seminary education. On the 70th anniversary from the establishment of the faculty of theology it was estimated that it had 1489 graduates, i.e. 1423 male and 66 female students. It also had 36 foreign alumni: 26 Russians, 5 Greeks and 5 Romanians.⁵⁶ For the time of its existence it had issued 59 volumes of its annual book with about 500 studies and articles in it.

The political change of 1989 open a new stage in the development of higher theological education in Bulgaria. On 24 July 1991, the Sofia Ecclesiastical Academy restored its status of a faculty and was returned in the bosom of its Alma Mater. Since the academic year 2001-2002, the Faculty of Theology offers four-year bachelor studies and two master programs: one-year program for bachelors in theology and two-year one for non-specialists. The master students specialized in two fields: “Biblical and historical theology” and “Systematic and practical theology.”⁵⁷

The end of communism, however, does not mean end of the problems. The faculty faces many challenges. Most of them

⁵⁴ Ibid.,16.

⁵⁵ Ibid., 16-18.

⁵⁶ Denev, 28.

⁵⁷ “Bogoslovskiat fakultet – istoricheski ogleđ” [The Faculty of theology: A Historical Review], *Sofiyiski universitet* [Sofia University newspaper] from 24 November 2003. Special issue dedicated to the 80th anniversary from the establishment of the Faculty of Theology, p. 1.

root in the previous isolation of the Church from society. There are voices against secular academism as dangerous for Orthodox theology. According to them, religion has to be taught separately from university, i.e. in an ecclesiastical academy, subordinated to the Synod. Another group considers that the episcopate has betrayed true Orthodoxy during the communist regime and thus a higher theological school has to be free from the Synod's supervision. Still the majority of theologians support the principle that their faculty has to be part of the contemporary university.

Meanwhile, theology was introduced in several Bulgarian provincial universities. There is a separate Faculty of Theology at the Turnovo University. There are also theological studies in the humanitarian faculties of the Shumen University, the Plovdiv University and the Southwest University in Blagoevgrad. Their teaching staff, however, is not enough and some retired professors of the former Ecclesiastical Academy have been invited as visiting lecturers. The Protestant churches and the Muslim communities in Bulgaria have set up their own institutions of higher religious education. All these new circumstances raise the question about the role and curricula of the oldest Faculty of Theology as part of the post-communist Bulgarian university system.

ECUMENISM AS POLITICS
PATTERNS IN THE SOLUTION OF ROMANIAN ORTHODOX
CHURCH – ROMANIAN GREEK CATHOLIC CHURCH CRISIS
IN THE EARLY 1990S

Drd. Anca Sincan

December 1989 found the Romanian Orthodox Church in existential dilemmas. In the post communist transition it had to reinvent itself and reclaim its status held during interwar period. Though regarded as natural (contested but natural), the return to the pre-communist patterns, or supposed patterns in the “democratic” development of Romania had for the Romanian Orthodox Church a more strenuous effect than thought. This paper argues that with the disappearance of the communist state the role of the Romanian Orthodox Church was seriously challenged and the church had undertaken a tremendous effort to regain the position it once held in the Romanian society. In this movement of “coming back,” one can integrate the way in which the Romanian Orthodox Church has attempted to solve the Greek Catholic problem. Following closely the Romanian Orthodox Church discourse in the religious journals and the media and using several Church documents, the paper looks at several characteristics of the relationship in the path from the nationalist to the “ecumenical” phase.

In the transition from the communist to the post communist period at a first glance one could argue that the Romanian Orthodox Church went from a privatized phase to a public one.¹ At a closer look though, this was less a transition from a privatized form of religion to a public one but more from one type of public religion to another. The position of the Romanian Orthodox Church during communism was a privileged one. Its confronts with possible contenders in the religious field was dealt with and solved by the state. The Church was left with an almost supreme spiritual command over the

¹ For defining privatized/public religion I have looked into Jose Casanova, *Public Religions in the Modern World*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1994) and Talal Asad, *Religion Nation-State, Secularism*, in Peter Van Der Veer, Hartmut Lehmann, eds. *Nation and Religion Perspectives on Europe and Asia*, (Princeton: Princeton University Press, 1999).

Romanian mass of believers. It was in this period when it fulfilled the role of national-church in *stricto sensum*. The almost complete overlapping between ethnicity and religion enforced during the communist period that has brought the Romanian Orthodox Church to a privileged position was lost immediately after 1989 with the guarantee of religious freedom in the country. With the liberalization of the “religious market” and the diversification of religious options the position of Romanian Orthodox Church was threatened. The “attacks” came from several directions.

After the communist period the church faced a number of difficult questions. Its hierarchy was under the scrutiny of public opinion suspected of having collaborated with the former regime. The beginning of the 1990s should have been a period of cleansing and reform. Not long after the events of December 1989, there were voices inside and outside the church asking for an administrative restructuring, a general reorientation, a renewal from the most humble countryside priest and believer to the Patriarch – *in capite et in membris*.² There were three directions designed for this reform: a return to the essential spiritual coordinates of Orthodoxy, a historical and theological retrospective a lucid and responsible analysis, and a prospective investigation of the perspective of re-evangelization of Orthodoxy in a post communist society.³ What comes out of this reformist fervent? Utopian projects of reforming textbooks in the spirit of religious dogma, of introducing religion as a subject in secondary schools and universities, of creating Departments of Moral Reform affiliated to the Ministry of Education and departments for regulating public morality were launched.⁴ At the hierarchical level though few changes were implemented.⁵ More concrete

² “Provocarea innoirii in Biserica: Urgenta criteriilor si perspectivelor,” (The Challenge of Renewal in the Church: the Urgency of criteria and perspectives) in *Mitropolia Ardealului* (The Ardeal Metropolitan See), issue 1 (January-February, 1990), p. 10.

³ *Ibid.*, p. 10.

⁴ Constantin Iordachi, *Politics and Inter-Confessional Strife in post-1989 Romania. From Competition for Resources to Redefining National Ideology*, available at <http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/14%20Iordachi.pdf>; Internet: accessed on March 12, 2005.

⁵ The Patriarchal crisis was rapidly resolved. Few hierarchical changes actually took place, the case of Ioan Mihalțan becoming the Vicar Bishop in Oradea,

projects were developed regarding church organization, the involvement of laymen into the life of the church and the organization of theological teaching.

Another difficult situation for the Romanian Orthodox Church arose immediately after the events of December 1989 as a direct consequence of the liberalization of the religious life: the Greek Catholic problem. It was a situation that involved in Hervieu-Legere's terms a shift from a Church that was providing identity for a specific community, in this case a "national" one to a Church that was offering services to the believers it administered⁶. Although during the communist period this overlap between religion and ethnicity was not in any way as strict as presented by the state, various communities escaping this enforcements as the Neoprotestant communities, both Romanian and Hungarian, the underground Greek Catholic communities and so on. Yet the discourse of the church and the policy of the state in the period were structured on the link Romanian – Orthodox.

Solved in 1948 by the communist regime through the "unification" with the Romanian Orthodox Church and the placing of the material patrimony of the Romanian Greek Catholic Church under the administration of the Orthodox one the Greek Catholic problem re-emerged in the 1990s. It forced the Romanian Orthodox Church into a new type of discourse – a self-defense nationalist type seeing its identity making role for the Romanian believer challenged. The Neoprotestant communities were acting in a similar way, yet the Greek Catholic proved to be the catalyst for this particular behavior of the Romanian Orthodox Church for a variety of reasons.

There was first a problem of tradition. While in the Neoprotestant case the dismissal could have easily be entertained on the lack of a tradition and a history of these denominations in Romania, for the Greek Catholic case such an argument could hardly have been advocated. The history of the Greek Catholic Church and its role in building a national consciousness for the Transylvanian Romanians from the 18th century onwards was well known and rarely disputed. The battle of the historiographies centered on demonstrating the Greek

Daniel Ciobotea – Vicar Bishop in Timisoara and Caransebes Bishopric and Andrei Andreicut Bishop of Alba Iulia being the most visible.

⁶ Daniele Hervieu-Legere, *Catholicisme, la fin d'un monde*, (Paris: Bayard, 2003), p. 326.

Catholic hybrid solution for the unification of the Orthodox and Roman Catholic Churches was a foreign project, enforced on a population that accepted it only because of the economic and social pressures, a hybrid project that ended in 1948 with the “coming back to the mother church” of the Greek Catholic believers.⁷ The Greek Catholic Church responded by initiating a serious historiographic project supported by various history departments in Transylvania. Another aspect in this confrontation that solicited a different response to the Greek Catholic challenging the religion-ethnicity overlap from the one given to the Neoprottestant denominations was the appeal to martyriology. The battle in the list of martyrs of the communist regime came to ridiculous heights in the attempt to prove that “we suffered as well”. In the opposition to the communist regime the Greek Catholics had a unquestioned place while the Orthodox had to demonstrate theirs.

In the first stages of this dispute the national question and the nationalist traits were visible. During the first Orthodox Synod in January 1990 the members were informed about “some Greek Catholic groups in Transylvania that attempted to forcedly takeover some Orthodox Churches.”⁸ The Romanian Orthodox Church through the Holy Synod advocated a peaceful and legal solution to any litigation with the Greek Catholic Church. Yet from the very beginning, the relationship between the two churches did not follow peaceful lines. In the religious journals the Romanian Orthodox Church began a campaign directed against the Greek Catholic Church. A clear distinction was made between the religious denominations in Romania with which the Romanian Orthodox Church wished to continue the positive ecumenical relations already established, and the Romanian Greek Catholic Church.

The Romanian Orthodox Church suggestion for unwinding the already existing tensions was the creation of two commissions, one for each church that would represent them

⁷ The historiography of the Orthodox Church did not come back after 1989 with new interpretation on the Greek Catholic Church's history, other than the ones that it developed in the interwar period. More so it republished Church historians of the communist period like Theodor M. Popescu in an effort that seems to argue that its vision on the Romanian Greek Catholicism was definite.

⁸ “Sedintele extraordinare ale Sfantului Sinod” (The Extraordinary meetings of the Holy Synod), in *Biserica Ortodoxa Romana* Issue 1-2 (January-February, 1990), p. 6.

and work together in solving the problems that might arise. An interdepartmental commission would establish how the Romanian Greek Catholic Church could be repossessed and what, from the property taken by the Romanian communist state and given in administration to the Orthodox Church, *could* be returned. In what concerned the properties of the former Greek Catholic parishes, these, were said, did not enter the state property but followed the community of believers and are in their property. Therefore in a situation where “after the legal recognition of the Greek Catholic denomination, there would be parishes formed through the re-conversion of believers to Greek Catholicism, a division of the property of the Orthodox parish from which these believers depart is in order.”⁹ This solution was in direct contradiction with that supported by the Greek Catholic Church that was asking for the integral return of all properties taken by the communist state in 1948.

From a fight for material patrimony to a fight for spiritual control of the Romanian believers, the relationship between the Romanian Orthodox and Greek Catholic Church underwent different stages. The methods the Romanian Orthodox Church used were set on paradigms used by the communist state. An interesting campaign to overlap ethnicity with religion conducted in the religious journals by the Orthodox Church can be noticed. Thus during the communist period with the Greek Catholic Church integrated into the Romanian Orthodox Church and a drastic control over the neo-protestant denomination few Romanians were not under the spiritual guidance of the Romanian Orthodox Church. Ethnic minorities were also religious minorities. After 1990, the Romanian Greek Catholic Church was a religious minority but built on an ethnic Romanian mass of believers. And still, a shrewd media campaign joined the ethnic Hungarian Roman Catholic minority with the Romanian Greek Catholic religious minority.

An episode that illustrates this is the harsh response given by the Orthodox hierarchy to the takeover of the Cathedral in Blaj, a former Greek Catholic Church by the Greek Catholics. The response of the Romanian Orthodox Church is directed not so much towards a religious denomination but towards Transylvanian minorities be it national or religious:

⁹Locotenenta Patriarhala si Consiliul National Bisericesc, “Unitate in Diversitate” (Unity in Diversity), in *Biserica Ortodoxa Romana*, Issue 1-2, (January-February, 1990), p. 16

From the fact that the majority of the people that took over and sequestered the Blaj Cathedral were not Greek Catholics but Roman Catholics, Reformed, Unitarians we can draw another conclusion. This is an indicative of the sympathy our Transylvanian schismatic believers have towards any other co-inhabiting nation but for their Orthodox brothers.¹⁰

This type of overlapping was frequent in the articles. Corroborated with the events in March 1990 in Tirgu-Mures with the conflict between the Romanian and Hungarian ethnics that ended in street fight, this joining of the Greek Catholic religious minority with the Hungarian Roman Catholic or Protestant minority was especially fruitful and thus it was obstinately continued throughout the beginning of the 1990s.

In 1992 the religious journal *Ortodoxia* (The Orthodoxy) published Petre I David's article dedicated to the Orthodox Synod of Constantinople that sanctioned Vatican's involvement in the Serb-Croat conflict. The author was reacting to a number of comments on the Synod works made by "Tokes and Todea,¹¹ the *martyrs* that nowadays cannot fulfill their calling to throw out the Orthodox priests and believers from the churches that were abandoned by the *uniats* 50 years ago out of political interests." Thus Hungarians and Greek Catholic leaders joined in persecuting the Romanian Orthodox believers.

In this tense relationship between the two denominations, the state was expected to intervene. Based on communist reminiscence what the Romanian Orthodox Church wanted the Romanian State to provide was not necessarily to arbitrate but to tip the balance in its favor and if possible even to solve the pressing matter. The indissoluble link between the Church and the Nation was put forward in an attempt of an antithesis – national – foreign, majority – minority, allied with the power – allied with the opposition. These oppositions were successful since they came with a history – during the entire communist

¹⁰ Gheorghe I. Dragulin, "Libanul bisericesc din Ardeal si reactualizarea unui mit confesional" (The Ardeal Church Lebanon and the coming back of a confessional myth) in *Biserica Ortodoxa Romana*, Issue 4-6, (April-June, 1991), p. 56.

¹¹ The author refers to Tokes Laszlo, Hungarian Calvinist Bishop that was considered as one of the key players of the Romanian revolution in December 1989 and to Alexandru Todea Romanian Cardinal in the Greek Catholic Church, one of the leading figures of this church in the 1990's.

period these were functional, the official historiography worked on and with them, the policy and ideology of the Party state were using them to find the islands of opposition in the country. Thus the discourse of the Romanian Orthodox Church was structured in the early 1990s on the problem of the Church as National Church. In an article professor Constantin Coman named among the hostile forces encountered by the Romanian Orthodox Church during the post communist period the hostility at home

These [people], often disturbed by the orthodox label stuck on them by history and perceived as damaging in the road toward European integration try as hard as they can to get rid of it, either by advocating a religious union with Rome or showing a strong sympathy towards America, the two great powers of today.⁷

Coman statement was not gratuitous. In the years following the 1989 events these lines of interpreting modernization, of what Europe is and what belonging to the cultural European space means surfaced in the public discourse. This connects with the problem of belonging to Orthodoxy that was considered, according to Coman, based on a false Huntingtonian dilemma of the Orthodox exception in the European community, a problem that has a solution in a union with the Catholics. The Greek Catholics were presenting thus the formula that would ensure the Romanians were compatible with the political entity they were trying to accede in – the European Union. The problem of compatibility with the new community Romania was integrating in was solved by the Romanian Orthodox Church later in a discourse that abandoned the defense characteristics and structured about the ecumenical and diplomatic relations that the church established with European Churches. Their becoming a player in the ecumenical arena in the post communist period was also connected with an intrinsic need of modernizing the church to fit the requirements of its believers as future EU citizens.

Europeanism versus ecumenism, this was a line that the Romanian Orthodox Church entertained even before becoming aware of its benefits. In the 1980s an article in *Glusul Bisericii* the religious journal of the Banat Metropolitan See referred to the ecumenical activity of the Romanian Orthodox Church and developed a plan for achieving European unity through Church unity, made possible in the European ecumenical movement.

The Romanian Orthodox Church integration into the European ecumenical movement was its own answer to the European unification.¹² In the 1990's the Church picked up this line now fully aware of the advantages of such an interpretation of ecumenism.

The validity of ecumenism in the dialogue between East and West was acknowledged even by the personalities that opposed the ecumenical movement or treated it with distrust. In an article entitled *Again Ecumenism* Radu Preda pleads against the exaggerations and the negative role of the Catholic and Protestant ecumenical activities under which the author fears, lies hidden proselytism. The article was written to underline "the ecumenical meaning of Christian Europe. In ecumenism the Christian can find both the source for an internal unity but also the most redoubtable enemy: syncretism, lack of identity, uniformity."¹³

The Church was also advocating a type of ecumenism that was implemented during the communist period – local ecumenism. In the official view of the church expressed Ion Bria local ecumenism was a duty and not just a simple option for the Romanian Church. Through local ecumenism reconciliation of the religious and ethnic minorities in the country could be realized. Due to the characteristics of the ethnic and religious background of Romania this idea was indeed appealing yet little results were indeed visible. At the theological institutes' level there were exchanges of students and professors, a number of books were published, conferences were held. Still the churches involvement in actually solving ethnic conflicts or the impact of local ecumenism in this activity was more an ideal and less an accomplishment. More over the Romanian Orthodox Church was involved in several debates and conflicts with minority religious denomination like the Greek Catholics or various Neo Protestant denominations. The discourse of the Romanian Orthodox Church revolved around the task that was before the church in educating its believers to be Romanians and treat and love the

¹² "Fapte si actiuni în slujba Patriei si a Pacii, Înspre o Europa Unita," (Deeds and actions in the service of the country and peace, towards a united Europe), *Glasul Bisericii*, Issue 1-3, (January - March, 1982), p. 45

¹³ Radu Preda, "Iarasi ecumenism," (Again ecumenism), *Ortodoxia*, Issue 2-3, (April - September, 1994), p. 6

others that spoke a different language and were or not Orthodox as Romanian citizens.¹⁴

The various interpretations of the Orthodox – Greek Catholic problem that have emerged after the fall of communism have largely neglected the “ecumenical” solution to the Greek Catholic problem in post 1989 Romania. The ecumenical solution changed the actors of the drama. From key players, the Greek Catholic Church and the Romanian State became secondary in the attempt to resolve the conflict. The Romanian Orthodox Church joined the Russian Orthodox Church in the inter confessional meetings with the Roman Catholic Church to find a solution to the “uniate problem” that stood between these two churches. These meetings date from the late 1980s but they gained relative substance only after 1990.

Trained in ecumenism, the type that resembles a secret diplomatic activity, the Orthodox hierarchy has shifted in the beginning of the 1990s the problem of *uniatism* and of the Romanian Greek Catholic Church to external joint commissions of dialogue between the Orthodox Church and the Roman Catholic one. The dialogue between these two churches on the problem of *uniatism* was institutionalized in the 1990s in the so-called international mixed commission for dialogue. These were commissions established between the Roman Catholic Church and several Orthodox Churches.¹⁵ Initially they were focused on theological needs but from the mid-1980s the “uniate church” became a visible problem between the two churches and starting from 1990, the meetings concentrated on this subject.¹⁶

The absence of the Greek Catholic hierarchy from these meetings that involved them directly left them liable to a decision making body that imposed its regulatory principles from above. Contested not only by the Greek Catholic hierarchy but also by Roman Catholic prelates and even by Orthodox Church representatives, these meetings were favored by the Romanian Orthodox Church hierarchy. The representatives that were sent to these meetings were highly trained in ecumenical dialogue. To

¹⁴ Ion Bria, “Conduita ecumenica a ortodoxiei,” (The ecumenical traits of Orthodoxy), *Ortodoxia*, Issue 3-4, (July-December, 1995), p. 16.

¹⁵ The Greek Orthodox Church for instance refuses to take part at these meetings.

¹⁶ Bishop Hilarion of Podolsk, *Prospects of Orthodox-Catholic Relations*, available at <http://orthodoxeurope.org/page/7/1/2.aspx>, Internet accessed on November 12, 2003

name just Metropolitan Antonie Plamadeala or Professor Dumitru Radu, two important names in the ecumenical movement of the 1980s. These were persons that mastered a type of jargon and behavior specific to these activities. In place of a local solution for a local problem, this became an agenda for trained Church diplomats that offered an outside solution many times pressured by an ecumenical agenda that had little or nothing to do with the matter in question.

The problem of *uniatism* seemed to be (or at least this was advocated by the Orthodox Church) a barrier to a possible Orthodox-Catholic reconciliation. The outcome of these meetings in the early 1990s up to the second half of that decade was to declare *uniatism* a failed method of bringing the two churches together. At the Balamand plenary session in one of these international mixed commissions the tone was harsher:

Because of the way in which Catholics and Orthodox once again consider each other in relationship to the mystery of the Church and discover each other once again as Sister Churches this form of 'missionary apostolate' described above, and which has been called 'uniatism', can no longer be accepted either as a method to be followed or as a model of the unity our Churches are seeking.¹⁷

These decisions were strongly refuted by the Greek Catholics.¹⁸ Yet, strong along the lines of condemning any future proselyte activities at the expense of the Orthodox Churches this act was considered a breakthrough in Catholic-Orthodox relations by the Orthodox side. Its significance for the Romanian Orthodox Church went though beyond these tangible conclusions of the act. It legitimated the Roman Catholic Church as a future partner in the dialogue concerning the Greek Catholic problem in Romania. Thus the attempt for a solution to the property problem at a local level seemed abandoned by the Romanian Orthodox Church since a dialogue that bypassed the Greek Catholic Church was initiated. In general the Greek Catholic hierarchy was no longer considered a partner, the solution undertook by the Romanian Orthodox Church was either take the Roman Catholic Church as a partner for dialogue

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Bishop George Gutu sent a letter to the Pope in which it criticized points of the act that refuted uniatism as a valid method and rejected the act all together.

or to abandon the problem altogether and leave further decisions to the state.¹⁹ Thus, hardly regulated by any provisions (legal, political, or ecumenical) the relationship between the Greek Catholic Church and the Romanian Orthodox Church reached violent levels. The escalation of the conflict and its constant reemergence into public debate is a characteristic of today's relationship between the two "Romanian" churches.

Appealing to the state and using ecumenism was the way in which the Romanian Orthodox Church attempted to solve its legitimacy problem and to recover from the blow to its status of national church, as a result of the fall of communism. The Greek Catholic problem and the attempts for its solution fall within this broader context. A first response of the Romanian Orthodox Church to the Greek Catholic problem that arose after 1989 was to use a discourse that functioned during the communist period to overlap the Church and the Nation. To do it, the discourse had to present the Greek Catholic Church as an institution that did not pertain, or at least not fully, to the Romanian nation. Although this attempt continued during the 1990s in the years after 1989 the Romanian Orthodox Church used ecumenism as a solution to the Greek Catholic problem. The mixed commission for dialogue between the Orthodox and the Roman Catholic Churches that functioned in the late 80s and 90s characterized Greek Catholicism as a failed method for the unification of the two churches. They also instituted a direct dialogue between the Orthodox and Roman Catholic hierarchy leaving aside the Greek Catholics. A solution to the conflict between these two churches was less one based on local compromise and dialogue and more one imposed by international bodies. One can note that the Romanian Orthodox Church used for solving the Greek Catholic problem methods internalized during the communist period: the paradigm ethnicity/religion, the use of the state and its direct involvement in this problem, and the "ecumenical" method in the spirit of the 1980s central decision making.

The last census indicated that the Romanian Orthodox Church has spiritual command over 87.6% of the Romanians and recent opinion polls suggest that the church enjoys a high degree of confidence. This reinforced the status of the Romanian Orthodox Church in the Romanian society. Considered a natural

¹⁹ Lavinia Stan, Lucian Turcescu, "The Romanian Orthodox Church and Post-Communist Democratization," in *Europe-Asia Studies*, issue 8, (December 2000), p. 1483.

ally of the state, the Romanian Orthodox Church managed to survive and flourish during the transition period. Playing an interesting role in the Orthodox–Catholic relationship brought it into the international arena and made it a valuable partner for the Roman Catholic Church thus reinforcing its status at home. One could argue that the position of the Romanian Orthodox Church is stronger now than ever. Yet there are constant threats to its legitimacy and supremacy derived from the presence of “adversaries” in the public sphere, the routinizing of the conflict with the Greek Catholic Church and the number of compromises made with the state.

Ovidiu Cristea, **Acest Domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene**, Ed. Corint, Buc., 2004

Lucrarea istoricului Ovidiu Cristea reprezintă una dintre cele mai valoroase contribuții ale Anului Ștefan cel Mare. Ea se dorește a fi o întregire a temei referitoare la relațiile moldo-venețiene, temă abordată deja de către istoricii români. Ca atare, lucrarea continuă demersurile unor istorici precum Șerban Papacostea sau Eugen Denize consacrate politicii externe ale domnitorului moldovean. Interesul pentru o asemenea temă de cercetare a fost confirmat de numeroși istorici dat fiind faptul că, așa cum nota și E. Denize, relațiile internaționale ale Moldovei lui Ștefan cel Mare au fost mult mai numeroase și mult mai intense decât ale oricărui domnitor precedent. Comparând lucrările domnului E. Denize, **Ștefan cel Mare. Dimensiunea internațională a domniei**, și aceea a lui O. Cristea, ambele apar a fi întregiri importante ale istoriei domniei lui Ștefan cel Mare, una dintre cele mai complexe domnii din perioada medievală a Țării Moldovei. În acest sens, comparativ, lucrările celor doi sunt în fapt două modalități de abordare distincte ale politicii externe a lui Ștefan cel Mare. Ovidiu Cristea își propune, după cum el însuși susține, relatarea unei povești despre o poveste și anume „felul în care un anumit moment din istoria luptelor lui Ștefan cel Mare cu turcii – campania sultanului Baiazid al II-lea în Moldova, 1484- a fost surprins de câteva documente venețiene contemporane”. Avem așadar în față o istorie a războiului din 1484 văzută prin ochii unor observatori atenți, bine informați și buni cunoscători ai problemelor Levantului.

Baza documentară a lucrării istoricului O. Cristea o constituie 42 de rapoarte inedite sau puțin cunoscute redactate în intervalul ianuarie 1484- februarie 1485 de către cei doi reprezentanți ai Republicii venețiene: bailul Pietro Bembo și secretarul Senatului venețian, Giovanni Dario. Pornind de la aceste rapoarte, întregite cu o serie voluminoasă de alte izvoare documentare, precum și lucrări speciale cartea dedicată raporturilor moldo-venețiene în timpul domniei lui Ștefan cel Mare este structurată pe opt capitole, ultimul fiind în fapt un epilog care cuprinde evoluțiile politice și militare care au urmat expediției din Moldova.

Primul capitol intitulat „Șaisprezece ani de război” este consacrat războiului turco-venețian început în 1463. El reprezintă o deschidere firească, un preambul, necesar pentru integrarea raporturilor moldo-venețiene în contextul mai larg al raporturilor statelor europene cu Imperiul otoman. Analiza făcută de domnul O. Cristea este una foarte obiectivă pornind de la strategiile politice și militare ale Veneției pentru contractarea pericolului otoman. Fără a detalia subiectul, căruia i s-au consacrat deja un număr impresionant de studii, istoricul O. Cristea reiterează strategia politico-militară fundamentală a Republicii venețiene și anume: evitarea începerii ostilităților în lipsa unor aliați și lansarea concomitentă a unei ofensive terestre și maritime asupra Imperiului otoman. În același context, autorul afirmă faptul că în același conflict de 16 ani, Veneția s-a dovedit

extrem de complexă și de flexibilă. Primul capitol cuprinde pe lângă strategiile politico-militare ale republicii italiene și o etapizare a acestui conflict. Astfel O. Cristea observă și analizează strategia pe care Veneția a adoptat-o în primii ani de conflict. În viziunea autorului această strategie este una cu atât mai surprinzătoare cu cât ea fusese adoptată de o putere maritimă: în fapt Veneția își propusese să obțină o victorie rapidă printr-o campanie pe uscat. Rațiunea pentru care Serenissima a optat pentru o acțiune terestră este subliniată de O. Cristea în incheierea subcapitolului: „atâta timp cât flota venețiană nu putea lovi o țintă care să-l determine pe sultan să ceară pace, superioritatea maritimă nu putea înclina decisiv balanța conflictului”.

A doua strategie politico-militară a Veneției apare sub denumirea de „ gambitul venețian” (1463-1467). Această strategie impusă de contextul mai larg european a însemnat pentru Veneția sacrificarea unuia dintre principiile fundamentale ale politicii sale externe, adică a intrat în război fără a avea un aliat, în speranța că factorul surpriză va facilita un succes rapid și va determina ulterior aderarea altor puteri creștine la lupta antiotomană.

Un alt aspect important tratat de O. Cristea în acest capitol este acela al raporturilor Veneției cu principalele puteri ale Europei Centrale, Ungaria și Polonia. Fără a aduce întregiri documentare sub acest raport, totuși expunerea logică a acestui conflict impunea analiza eforturilor diplomatice ale Republicii Sf. Marcu.

Capitolul nu se încheie însă fără o analiză a strategiilor politico-militare ale Imperiului Otoman. Prin comparație cu strategia Republicii venețiene, istoricul subliniază motivele înfrângerii suferite de Serenissima în acest conflict precum și efectele negative pe care aceasta le-a avut asupra Veneției.

Primul capitol apare deci ca și o introducere necesară pentru înțelegerea complexității raporturilor dintre aceste state. Din această perspectivă subiectul ar părea tratat insuficient dar autorul și-a mărturisit intențiile înca din introducere: în viziunea sa primul capitol nu și-a propus să umple un gol istoriografic ci doar să stabilească cadrul general în care au avut loc raporturile moldo-venețiene.

Capitolul al doilea „ Veneția, Moldova și războiul antiotoman” constituie și el un preambul necesar pentru o înțelegere cât mai obiectivă a raporturilor dintre cele trei state. Această analiză se impunea tocmai pentru a înțelege cum a fost percepută de către venețieni campania din 1484 pe care Baiazid al II-lea a organizat-o împotriva lui Ștefan cel Mare. Capitolul permite totodată o trecere în revistă a rezultatelor cercetărilor consacrate raporturilor moldo-venețiene. Pornind de la antecedentele relațiilor moldo-venețiene și încheind cu perspectiva venețiană asupra războiului antiotoman declanșat de către Ștefan cel Mare. Capitolul reiterează și câteva dintre concluziile unor istorici precum Ș. Papacostea și mai cu seamă E. Denize. Dintre concluziile ce se impun menționate, căci capitolul nu este decât o prezentare succintă a raporturilor moldo-venețiene, se impun a fi notate următoarele: Moldova fără a fi o terra incognita rămăsese totuși la jumătatea secolului al XV-lea un spațiu destul de puțin cunoscut pentru venețieni și , de asemenea este foarte greu de apreciat în ce măsură

interesul economic a contribuit la o mai bună cunoaștere a Moldovei. Din punct de vedere politic interesul Veneției a fost mult mai scăzut și s-a manifestat doar în momentul în care evenimentele din Moldova ar fi influențat interesele Republicii. Ignorarea statului moldovean se menține până după victoria de la Vaslui când, potrivit istoricului O. Cristea, Veneția realizează la adevărata dimensiune importanța acestui nou aliat.

Deși ocupă un loc destul de restrâns în economia lucrării acest capitol rămâne unul reprezentativ prin faptul că surprinde modul în care a evoluat percepția venețiană despre Moldova lui Ștefan cel Mare. Adică modul în care Moldova, dintr-un teritoriu fără prea mare importanță pentru Serenissima, a devenit, datorită luptelor antiotomane a lui Ștefan cel Mare un stat a cărui alianță începe să fie luată în considerare.

Cu cel de-al III-lea capitol „ Misiune la Constantinopol” se deschide propriu zis analiza temei enunțate în titlu. Capitolul are totodată o parte introductivă în care se detaliază modul de funcționare al misiunilor diplomatice venețiene în capitala Imperiului otoman. Insistând asupra celor mai importanți demnitari venețieni bail-ul și ambasadorul, O. Cristea insistă mai ales asupra dificultăților cu care acești diplomați se puteau confrunta dar și asupra subordonării stricte a acestora față de autoritățile venețiene. Dacă atribuțiile generale ale ambasadorilor nu sunt expuse decât lacunar autorul insistă însă asupra rolului de agenți informatori jucat de demnitarii venețieni. O. Cristea nota astfel că printre cele mai importante atribuții ale bailului esențială era redactarea și expedierea regulată către conducerea Serenissimei a unor rapoarte care priveau atât evenimentele politice și militare din Imperiul otoman cât și informații de natură comercială. Istoricul O. Cristea discută de asemenea și dificultățile acestui schimb permanent de informații care cuprindea adeseori și alte centre din Mediterana Răsăriteană. Sistemul bine pus la punct făcea din Veneția „ agenția de știri a Europei”.

Pe lângă precizările teoretice referitoare la sistemul diplomatic venețian capitolul cuprinde și prezentarea celor doi agenți venețieni Pietro Bembo și Giovanni Dario ale căror rapoarte au constituit baza documentară a lucrării lui O. Cristea. Subcapitolul cuprinde însă și motivația lucrării căci autorul simte nevoia să argumenteze o dată în plus necesitatea redactării unei astfel de lucrări. El conchide că deși dosarul expediției din 1484 era deja unul suficient de consistent și precizările aduse de Bembo sau Dario nu fac decât să confirme sau să nuanțeze unele din lucrurile deja știute; textele ne permit însă să surprindem mai exact punctul de vedere venețian asupra momentului 1484 și a rolului Moldovei în frontul antiotoman. Necesitatea analizei detaliate a acestor rapoarte este accentuată și de faptul că până la aceste documente, percepția venețiană fusese reconstituită de istorici porninduse de la izvoare narative a căror subiectivitate nu mai are nevoie de detalieri. Prin comparație cu aceste izvoare narative rapoartele lui Bembo și Dario sunt mult mai obiective, ele fiind redactate de doi observatori plasați în mijlocul evenimentelor care au încercat să rezume toate zvonurile și știrile care circulau la Constantinopol și Adrianopol.

Capitolul al IV-lea „ Ținta” cuprinde analiza propriu-zisă a informațiilor pe care cei doi diplomați le-au transmis Republicii venețiene

vizavi de campania otomană din 1484 îndreptată împotriva Moldovei. Expunerea se deschide cu o critică adusă unor izvoare narrative. Istoricul insistă asupra lucrării florentinului Andrea Cambini în viziunea căruia Baiazid al II-lea urma să se îndrepte împotriva Insulei Corfu și nu împotriva Moldovei. Rapoartele lui Bembo și Dario sunt însă sursele documentare a căror obiectivitate este din nou subliniată. Ele sunt cele care surprind poate cel mai bine atmosfera de incertitudine în privința intențiilor sultanului.

Capitolul următor „Pregătirile” este consacrat de către autor pregătirilor politice și mai ales militare ale lui Baiazid al II – lea. În rapoartele celor doi venețieni atenția cea mai mare este acordată flotei și artileriei otomane. Potrivit expunerilor celor doi venețieni se creează impresia că flota otomană a fost principalul instrument al campaniei din 1484. Deși exagerată, O. Cristea conchide că această interpretare are meritul că surprinde creșterea importanței flotei în ansamblul mașinii de război otomane. De asemenea în lumina acelorași rapoarte autorul notează faptul că această expediție sultanală din 1484 se integrează în rândul evenimentelor care au anunțat transformarea imperiului otoman dintr-o mare putere continentală în super puterea terestră și maritimă a secolului al XVI-lea.

Capitolul al VI-lea „Războiul” este consacrat modului în care Pietro Bembo și Giovanni Dario au relatat desfășurarea efectivă a războiului. Potrivit domnului O. Cristea acest aspect este cel mai confuz, cel mai neclar ca atare concluzia istoricului este îndreptățită și anume că reconstituirea desfășurării efective a războiului este greu de realizat doar pe baza mărturiilor celor doi venețieni. Totuși aceste rapoarte rămân un izvor valoros căci permit constituirea unei imagini de ansamblu asupra zvonurilor care au circulat și a dificultăților de a le separa pe cele credibile de cele false.

Ultimul capitol „Pacea” cuprinde evoluția evenimentelor după încheierea campaniei din 1484. O. Cristea se limitează doar la analiza antecedentelor păcii și a raporturilor moldo-ungaro-otomane datorită faptului că rapoartele celor doi venețieni iau sfârșit în februarie 1485 adică cu mai bine de un an înainte de încheierea tratatului dintre Baiazid al II-lea și Ștefan cel Mare.

Lucrarea se încheie cu un epilog consacrat evoluției politico-militare care a urmat aceleiași campanii. Istoricul insistă asupra incertitudinii care plana asupra viitoarei ținte a atacurilor otomane.

Având la bază un material documentar foarte bogat lucrarea istoricului O. Cristea nu poate să apară decât ca și o întregire remarcabilă adusă istoriei luptei antiotomane a lui Ștefan cel Mare. Demersul domniei sale a surprins obiectiv evoluția contactelor moldo-venețiene în pofida faptului că lucrarea a avut în centrul expunerii doar analiza celor 44 de rapoarte a celor doi diplomați venețieni și doar campania sultanală din 1484. Autorul a depășit însă cadrele limitate ale unei singure campanii militare extinzând sfera de analiză asupra raporturilor moldo-venețiene dar și venețiano-otoman.

Cartea reprezintă deci un punct de reper, o întregire documentară a epocii lui Ștefan cel Mare și nu putem decât să subscriem opiniei istoricului Șerban Papacostea care nota vizavi de demersul istoriografic al lui O.

Cristea că: „a fi raportat faptul de istorie românească petrecut în 1484 la acest cadru general (al istoriei generale a lumii mediteraneano-pontice), dominat de înfruntarea dintre thalassocrația venețiană în declin și cea otomană în ascensiune, e unul dintre meritele incontestabile ale lucrării de față”.

Georgeta Fodor

Constantin Ungureanu, **Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale**, Civitas, 2003

Istoria Bucovinei sub stăpânire austriacă nu mai este de mult un subiect nou pentru istoriografia română. Totuși, în pofida numeroaselor lucrări consacrate acestui aspect din istoria României, au rămas numeroase aspecte neclarificate încă sau insuficient tratate. Din această perspectivă lucrarea domnului Cornel Ungureanu se evidențiază ca fiind o contribuție remarcabilă în istoriografia problemei. Pornind de la premisa și totodată de la constatarea curenților istoriografice, autorul a întreprins o relectură atât a izvoarelor documentare cât și a lucrărilor istoriografice anterioare.

Menită a fi, după cum însuși autorul mărturisește, o istorie a Bucovinei istorice lucrarea este în fapt o abordare din punct de vedere etnic , demografic și confesional a istoriei acestei provincii românești aflată începând cu anul 1774 sub stăpânirea austrieților. Justificarea unui astfel de demers se regăsește în introducerea cărții în care autorul preciza faptul că lipsa unor date statistice oficiale despre populația Bucovinei în această perioadă a permis istoricilor să caracterizeze contradictoriu și unilateral relațiile interetnice din Bucovina, iar structura etnică a populației provinciei la începutul stăpânirii austriece este apreciată în mod diferit. subiectul fiind deci unul controversat. Există, în opinia autorului, o serie de interogații care au rămas fără răspuns: cum au influențat procesele migraționiste și colonizările organizate asupra creșterii numerice și modificării componenței naționale a populației Bucovinei?; în ce măsură administrația austriacă a stimulat aceste transformări? ; cum și de ce s-a modificat raportul dintre români și ruteni în Bucovina în perioada stăpânirii?;etc. Acestea sunt doar câteva dintre motivele care justifică acest demers istoriografic.

Din punctul de vedere al metodelor folosite se remarcă cea comparativ-istorică, căci lucrarea prezintă – cei drept într-o măsură mai mică decât s-ar fi așteptat cititorul – realitățile din Bucovina comparativ cu situația care era atunci în alte provincii austriece în special din Galiția și Transilvania, precum și din alte provincii populate de români cum ar fi Moldova, Muntenia sau Basarabia sub stăpânire rusească.

Structural, lucrarea este împărțită pe trei capitole corespunzând cronologic celor trei tipuri de administrație din Bucovina din timpul stăpânirii austriece. Astfel primul capitol descrie structura demografică a Bucovinei în perioada administrației militare; cel de-al doilea pe cea a Bucovinei ca unitate administrativă a Galiției, iar ultimul pe cea a Bucovinei ca provincie autonomă.

Capitolul întâi se deschide cu o prezentare succintă a contextului și condițiilor în care Bucovina a ajuns sub stăpânirea Imperiului habsburgic. Autorul reiterează în acest scop câteva din concluziile unanim acceptate de către istoricii români și anume că această anexare nu a fost altceva decât un act arbitrar al Austriei căci statul austriac nu avea nici un motiv bine întemeiat pentru a emite pretenții asupra acestui teritoriu. Astfel autorul subliniază că pretextul invocat de către Austria, acela al necesității obținerii unei legături între Transilvania și noile achiziții din Polonia, nu era justificat în nici un fel căci Austria poseda deja o trecătoare pe vale Tisei. O altă certitudine este și faptul că o dată cu anexarea Galiției s-au modificat și interesele Austriei față de Principatele Române.

Cu subcapitolul al doilea: „Populația Bucovinei la momentul anexării” începe propriu-zis abordarea studiului etnodemografic al problematicii enunțate în titlu. Potrivit autorului anexarea a fost, din această perspectivă, un moment de cotitură pentru dezvoltarea ulterioară a provinciei cu o populație majoritar românească. Autorul conchide de asemenea că una dintre cele mai nefaste consecințe ale acestei anexării a fost tocmai modificarea treptată a structurii etnice a populației din această provincie. Subliniind carențele documentare ale subiectului și mai ales faptul că nu există nici un recensământ înainte de anexare care să fi reflectat structura etnică a locuitorilor C. Ungureanu aduce o serie de corecții aprecierilor estimative făcute de istoricii români și ucraineni care s-au ocupat de acest aspect. Concluzia autorului, în baza recensămintelor efectuate în a doua jumătate a anului 1774 și începutul anului 1775, este aceea că situația etnodemografică a Bucovinei la începutul dominației austriece este apreciată diferit în istoriografie și că datele referitoare la raportul inițial dintre români și ucraineni în această provincie sunt prezentate foarte contradictoriu și chiar diametral opus căci ele nu se bazează pe o analiză a izvoarelor autentice și sunt argumentate inefficient. Capitolul continuă cu o analiză a proprietății funciare a Bucovinei organizată și ea pe structura administrativă a provinciei și având la bază tot recensămintele de populație. Abia începând cu subcapitolul patru din primul capitol începe analiza cauzelor care au alterat structura etnică a Bucovinei întrucât autorul dezbate procesele migraționiste din intervalul cronologic 1774-1786. Autorul identifică și analizează elementele care au favorizat aceste procese și anume: politica atentă și tolerantă; declarațiile autorităților austriece cu privire la menținerea statu-quoului; recunoașterea credinței ortodoxe; scutirea populației de serviciul militar. Autorul enumără și cauzele care i-au atras pe imigranți în Bucovina dar, lipsesc condițiile în care acești imigranți au putut să se așeze pe teritoriul bucovinean. Folosind ca bază documentară cele patru recensăminte existente pentru această perioadă, autorul încheie subliniind faptul că în acest interval, 1774-1785, a avut loc o mărire bruscă, dar neuniformă a numărului populației

Bucovinei. Luată în ansamblu populația Bucovinei s-a mărit, în perioada 1774-1785, cu 100%. Primul capitol se încheie însă cu descrierea și analiza începuturilor colonizărilor oficiale. Folosind-se de metoda antroponomică autorul a organizat materialul documentar pe principalele etnii imigrante: germani; maghiari; lipoveni; evrei; armeni; țigani.

Capitolul al doilea cuprinde aceeași analiză etnodemografică dar în perioada în care Bucovina a fost încorporată, din punct de vedere administrativ în cadrul Galiției. Aspectul esențial al capitolului și, din perspectiva proprie, al lucrării este acela al analizării cauzelor și modului în care această schimbare a statutului administrativ al Bucovinei a afectat structura etnică a provinciei. Este perioada în care a avut loc o modificare esențială a componenței naționale a populației Bucovinei, căci autoritățile au încurajat în continuare așezarea altor naționalități în provincie astfel încât s-a mărit semnificativ ponderea străinilor. Este totodată și perioada în care s-a produs o schimbare esențială a raportului dintre cele două naționalități de bază ale Bucovinei – românii și rutenii -, ponderea românilor micșorându-se mai ales din cauza faptului că până în 1816 un mare număr de locuitori din Bucovina au emigrat în Moldova. Autorul subliniază faptul că lichidarea autonomiei Bucovinei și înglobarea acesteia în administrația Galiției (1786) a fost una dintre cauzele principale ale emigrării țăranilor bucovineni în Moldova și că acest proces a continuat cu o intensitate și mai mare în primele trei decenii de administrație galițiană.

Din punct de vedere structural expunerea este organizată pe același sistem al naționalităților, al colonizărilor străinilor în Bucovina, care au întemeiat pe parcurs colonii noi sau au sosit în Bucovina ca funcționari, militari, meseriași, negustori și s-au stabilit în locuri mai importante. Aceste naționalități sunt: germanii; slovacii; maghiarii; lipovenii; polonezii; armenii; evreii și țiganii. Concluzia la care autorul ajunge prin atare analiză este aceea că, dacă spre sfârșitul administrației militare româniei și rutenii constituiau circa 95% din populație atunci, la mijlocul secolului al XIX-lea ponderea acestora s-a micșorat la 86%. De asemenea, autorul afirmă că în acest timp numărul absolut al populației germane s-a mărit de 16 ori, al evreilor de circa 13 ori, al lipovenilor de 6 ori și al slovacilor de 3 ori. Autorul nu omite să noteze și limitele demersului date de faptul că până la jumătatea secolului al XIX-lea nu există date statistice oficiale despre numărul concret al românilor și rutenilor.

Per ansamblu concluziile la care ajunge autorul sunt deosebit de relevante. Astfel, administrarea galițiană de 64 de ani a influențat negativ populația autohtonă românească; a avut loc o emigrare neconținută a românilor bucovineni în Moldova și că, acest proces nu putea să nu conducă la micșorarea ponderii populației românești. În acest sens, argumentul procentajelor este cât se poate de convingător căci în perioada vizată ponderea românilor s-a redus de la cca. 60% în 1774 la cca. 48,5% la mijlocul secolului al XIX-lea.

Ultimul capitol al lucrării consacrat Bucovinei în perioada autonomiei provinciale are ca și temă fundamentală aceeași problemă a evoluției situației etnodemografice a provinciei. Capitolul conține și o scurtă precizare a cadrului în care Bucovina devine provincie autonomă, mai exact este vorba despre prezentarea istoriografică a momentului revoluționar de la

1848, obiectiv racordată la cadrul general revoluționar. Autorul pornește de la premisa că politica imperială de colonizare nu putea să nu nemulțumească românii bucovineni și că nu este întâmplător faptul că principalele cerințe ale românilor din Bucovina în timpul revoluției din 1848 au fost separarea Bucovinei de Galiția; constituirea ei într-un ducat autonom și conservarea naționalității române prin crearea de școli naționale. Capitolul mai cuprinde și două abordări determinante pentru întregirea subiectului și anume situația confesională a Bucovinei, modificată și ea ca urmare a imigrărilor, precum și aceea a situației învățământului „multinațional” al Bucovinei. C. Ungureanu este îndreptățit să afirme că, din punct de vedere confesional, alipirea Bucovinei la Austria a avut drept efect nu numai o înstrăinare a provinciei românești dar și o modificare substanțială a structurii confesionale a populației. De asemenea, după 1880, autorul a putut constata o anumită stabilitate în structura confesională a populației care nu a mai suferit modificări spectaculoase până la sfârșitul stăpânirii austriece. Din aceeași perspectivă confesională, C. Ungureanu nota că meritul autorităților militare și civile austriece a constatat în faptul că au promovat în Bucovina o politică înțeleaptă și realistă, ceea ce a asigurat o conviețuire pașnică și tolerantă între diferitele etnii și confesiuni din provincie. Dată fiind importanța acestui aspect de natură confesională, aspect ce a dat unul dintre particularismele Bucovinei, autorul prezintă în detaliu felul în care au evoluat, numeric și organizatoric, principalele confesiuni din Bucovina în perioada stăpânirii austriece. Este vorba despre confesiunile ortodoxă; romano-catolică; greco-catolică; protestantă; mozaică.

Capitolul mai cuprinde și analiza sistemului de învățământ „multinațional” al Bucovinei. Abordarea acestui aspect se impunea deoarece, este știut și acceptat faptul că ocupația austriacă a afectat și mai mult, a întrerupt dezvoltarea învățământului românesc din acest teritoriu. În plus este o legătură directă între compoziția etnică și sistemul educațional. Astfel cum alipirea Bucovinei la Galiția a avut urmări negative asupra elementului etnic al provinciei aceeași anexiune a influențat negativ și afirmarea învățământului în Bucovina, mai mult, limba română a fost treptat îndepărtată și suspendată din administrație și din școli. Abia o dată cu revoluția din 1848 se poate vorbi de o relansare a procesului de învățământ din Bucovina.

Potrivit acestor analize demersul autorului ne apare a fi o întregire documentară demnă de apreciată a problematicii Bucovinei în perioada stăpânirii austriece. De asemenea se impune să notăm concluzia autorului și anume că această conviețuire pașnică între diferitele etnii a constituit un factor stabilizator foarte important care a favorizat dezvoltarea social-economică și cultural-politică a Bucovinei, mai ales în perioada autonomiei provinciale. Deși exagerată, interesant de menționat este și opinia autorului potrivit căreia modelul bucovinean de soluționare pragmatică a unor litigii interetnice sau interconfesionale, de creare a unui sistem de învățământ multinațional, de reprezentare politică proporțională a diferitelor etnii în organele puterii de stat poate servi ca o prefigurare a Europei națiunilor unite.

Lucrarea cu toate limitările sale generate de carențele bibliografice rămâne o lucrare reprezentativă în istoriografia subiectului prin eforturile autorului de a aduce corective aserțiunilor istorice anterioare dar și prin modalitatea de abordare, etnodemografică și confesională, a subiectului.

Georgeta Fodor

Mircea Bălan, **Istoria beției la români**, Editura Eurostampa, Timișoara, 2004, 343 p

Efortul de reinnoire tematică și metodologică a istoriografiei românești este un fenomen în plină desfășurare. Noi probleme, până nu demult evitate, cosmetizate sunt abordate acum cu detașarea specifică demersului științific. Este și cazul problemei comportamentelor și habitudinilor sociale. Prostituția, marginalitatea, alimentația și desigur alcoolismul au devenit teme interesante pentru cercetătorii mai tineri, familiarizați cu ceea ce se scrie în istoriografia apuseană. Atractivitatea acestor teme rezidă în noutatea lor, implicând secundar și necesara aplicabilitate practică pretinsă azi de aproape toate instituțiile finanțatoare.

La o primă vedere cartea lui Mircea Bălan, autor și a altor studii tentante lecturii amatorului de istorie român precum **Istoria trădării la români**, pare a acoperi un domeniu mai puțin explorat în istoriografia românească. Ca problematici cu care autorul a cochetat, temele par tentante în definirea propriei identități naționale prin raportare la aspecte particulare, la aspecte conexe unui așa - numit "caracter național" care a preocupat și preocupă și azi deopotrivă pe cercetătorii în științele sociale cât și pe consumatorul de istorie nespecialist.

Tema beției poate fi analizată din diverse perspective: etnografice, istorice, sociologice, de antropologie culturală, etc. sau pentru rezultate mai valide din perspectivă interdisciplinară. Este și impresia pe care paginile introductive ale cărții semnate de Mircea Bălan o pot lăsa într-o primă etapă a lecturii. Discernem încă de la debut o încercare de definire a fenomenului beției plecându-se de la valoarea semantică a cuvântului care desemnează fenomenul. Se trec în revistă și încercările de definire a fenomenului și pe linie psihologică. Dar evident ne pare faptul că se alunecă treptat pe sinonimia beție - alcoolism distinctă încă din acest preambul destinat lămuriri terminologiei. Diferența dintre cele două fenomene este menționată doar o dată, fără o susținere teoretică ulterioară mai mult decât necesară. Această carență e dublată de lipsa unei clare fixări a scopurilor, metodei de cercetare și mai ales a configurării analizei ce va urma. Se preferă dimpotrivă o abordare prea puțin critică a documentului, plecându-se de la "Adam și Eva", încercându-se încadrarea universală a fenomenului, prin necitate referințe aparținând istoriei universale din cele mai diverse teritorii, culturi și timpuri. Metodologic e vizibil că principiul conducător al lucrării e în general determinat de referința la documente și mai puțin de regruparea materialului într-o formă coerentă. Atotputernic, documentul este preluat ad literam fără obiecții, dublat de butade personale

sau de mituri consacrate în mentalul istoric colectiv. Desigur istoria se rescrie plecând de la document dar acesta trebuie judicios utilizat, iar implicarea moralizantă a reconstitutorului nu are ce căuta în această analiză. Evident părtinitor se dovedește a fi autorul atunci când se referă la documente străine lăsate de călători străini, care vorbesc despre reacțiile violente ale românilor sub influența băuturii, întâmpinate chiar cu invective la adresa observatorului. Din acest punct de vedere, în contextul utilizării surselor străine, s-ar fi dovedit necesară o analiză a originii acestora, din perspectivă istoriografică și din cea a alterității, de o deosebită importanță părăndu-ni-se relațiile emitentului de discurs defăimător - cum referințele la consumul de alcool le implică – și subiectul observat.

Mircea Bălan cade în păcatul defăimării străinului prezent în spațiul românesc, începând de la romani, continuând cu evreii, fanarioții, rușii, chiar numai turcul scăpând oprobriului, știute fiind preceptele Islamului la adresa consumului de alcool. Alunecarea pe panta alcoolismului e considerată improprie românului văzut ca victimă a influenței perfide a evreului, fanariotului. Abundă stereotipiile proliferate la adresa altor neamuri ce au venit în contact cu românii, prin excelență rușii, apoi sovietici fiind catalogați drept bețivi notorii. Desigur că o evoluție către generalizarea acestui fenomen poate fi sesizată în diversele etape specifice istoriei românilor, dar ele trebuie înțelese în contextul socio-economic rezultat din mutațiile la nivel politico - administrativ.

O evaluare a nivelului fenomenului corespunzător diferitelor perioade e greu de făcut. Referințele autorului : “s-a băut enorm”, ”s-a băut pantagruelic” nu sunt dintre cele mai concludente. O estimare s-ar putea face pe baza comparării nivelului recoltelor cu consumul intern și cu exporturile. Ar fi de altfel și dificil de estimat în contextul unei producții domestice a vinului și țuicii. Din păcate documentele narative nu ne pot lumina în privința nivelului fenomenului alcoolismului ci doar pot să-l constate. Doar o abordare statistică ar permite unele concluzii mai pertinente. O soluție în acest sens ar fi fost urmărirea arhivelor judiciare care prin datele lor, analizate serial și cantitativ pot releva dimensiunea fenomenului la nivelul comunităților restrânse. Abia după ce un asemenea efort ar fi fost realizat s-ar fi putut ajunge la studii generale cu concluzii mai ferite de amatorism. Interesantă prin rezultatele sale cu capacități explicative la nivel socio-economic ar fi de asemenea urmărirea nivelului venitului mediu și prețul alcoolului în diferite perioade, determinat desigur de factorul climatologic.

O încadrare istoriografică nu lipsește, demnă de recunoscut prin citarea unor nume consacrate precum M. Macrea, Dumitru Tudor, Șerban Papacostea, chiar prin detașarea de interpretări tradiționaliste specifice lui Nicolae Iorga care într-un efort nivelator a recreat o perspectivă idealizantă societății românești medievale în planul comportamentului social. De asemenea interesantă și orientativ utilă e trecerea în revistă a podgoriilor din spațiile românești. Totodată introducerea în atmosfera celor mai importante stabilimente din cele trei țări române, alături de menționarea fețele celebre care le-au călcat pragul mai frecvent sau doar întâmplător, pot oferi o imagine asupra beției din arealul românesc. Totuși în manieră moralizantă autorul dovedește o atitudine profund concesivă față de

personalitățile canonizate în cultura română, ceiamnați de discursul istoriografic general fiind asociații unui complex de degenerescențe asociate alcoolismului.

O analiză a discursului predicilor duminicale, a datelor obținute în urma vizitațiilor canonice, a evenimentelor sau plângerilor cu caracter penal ar putea permite cuantificarea mai exactă a nivelului fenomenului și implicit a efectului social al acestui obicei. Sigur că alcoolismul a mers mână în mână cu decăderea pe panta sărăciei, lucru de altfel observat în mai multe etape istorice, dar în special în modernitate. În plus asezonarea discursului cu bârfe sau mituri despre diverse practici sau personalități contemporane nu pot decât deservi unui studiu serios atunci când nu sunt citate surse alternative cum e cazul celor orale. Menținem observația că fundamentală în organizarea discursului voit istoric trebuia să fie plecarea de la distincția fermă între beție - mai potrivită exceselor ocazionale - și alcoolism - valabil pentru o stare patologică - ca și detașarea de o perspectivă subiectivă la adresa propriei etnii, altfel, lectura putând induce falsă percepție a unei beții colective pe parcursul întregii istorii. În plus o diferită organizare și exploatare a documentului, precum și dialogul cu metodele și rezultatele altor științe ar fi condus la rezultate cu totul superioare simplei înșiruirii cronologice a surselor.

Zăloagă Marian

Andrei Șaguna. Corespondența, vol. I/1, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005. Ediție, Studiu Introductiv și Note De: Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gărdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov

Editarea corespondenței arhierelui ortodox Andrei Șaguna tocmai în acest an nu face decât să elogieze o dată în plus împlinirea a 140 de ani de la ridicarea scaunului arhieresc de la Sibiu la rang de mitropolie. Dar acest eveniment nu pare a fi decât un pretext suplimentar, justificativ pentru întregirea surselor documentare referitoare la personalitatea lui Andrei Șaguna dar și pe cele ale istoriei ecleziastice.

Într-adevăr, prezentul volum, după cum mărturisesc înșiși editorii în prefața lucrării, are acest scop propus și mărturisit de a întregii informațiile istorice referitoare la Andrei Șaguna și Biserica ortodoxă din Transilvania. Rațiunea este foarte simplă și anume fără un nou suport documentar progresele cercetărilor în domeniul istoriei ecleziastice nu pot să înainteze.

Editarea acestui volum nu face decât să dea un nou impuls cercetărilor istorice de acest gen. În general, genul corespondenței nu prea este agreat de istorici dat fiind faptul că el implică o muncă titanică de identificare, stocare și organizare a materialului. Și totuși corespondența rămâne un izvor documentar extrem de valoros. Ea, exceptând subiectivismul specific genului epistolar, are meritul de a incorpora

gândurile sincere sau rostite cu o anumită intenționalitate, în deplină cunoștință de cauză, fără ingerința nici unui mod de cenzură sau a unor factori interni. Ea nu face altceva decât să transmită informația frustă, directă, într-o manieră spontană, direct emitentului căruia îi este adresată. Deși un izvor subiectiv corespondența are marele merit de a transmite nu doar informații istorice ci și o stare de spirit, un caracter.

Din punct de vedere structural, volumul nu este decât începutul unei serii, aceea destinată corespondenței lui Andrei Șaguna. El este consacrat schimburilor epistolare dintre Andrei Șaguna cu ierarhii vremii: mitropoliți, episcopi, vicari, în mod excepțional câte un arhimandrit sau protopop. Volumul cuprinde însă și anumite scrisori care nu aparțin clerului dar care au fost editate în acest volum fiind esențiale pentru a explica sau pentru a înțelege alte scrisori, pasaje din acestea dar și pentru a ușura cititorului lectura. În schimb, din volum lipsesc însă ierarhii sârbi pentru care, după cum au mărturisit editorii, se pregătește un volum separat.

Privit în ansamblul său volumul conține 297 de scrisori culese din Arhiva Andrei Șaguna aflată la Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu; Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române de la Arad; Episcopia din Vâlcea, Mitropolia Ortodoxă Română din Timișoara, Arhivele Naționale filialele Cluj și Alba-Iulia. Deși numărul scrisorilor editate nu este deloc neglijabil, totuși, ele sunt departe de a fi epuizat toate documentele care pot fi integrate acestei categorii. Atare fapt nu denotă o lipsă de profesionalism a editorilor ci doar dificultatea unui atare demers. După cum se poate citi și în prefață: „lipsa instrumentelor de control și a evidențelor din arhivele ecleziastice face imposibilă depistarea integrală a tuturor scrisorilor adresate celorlalți ierarhi”. În plus, privite în ansamblul lor, legăturile epistolare ale lui Andrei Șaguna sunt greu de estimat în actualul stadiu al cercetărilor. Din perspectiva editorilor, corespondența sa este comparabilă doar cu aceea a lui George Bariț, atât din punct de vedere al conținutului cât și al diversității corespondențelor. În plus ca și George Bariț, Andrei Șaguna acoperă și reprezintă o epocă din istoria Transilvaniei.

Înainte de a porni la lectura corespondenței sale editorii ne atrag atenția asupra unui fapt deosebit de important și anume lectura acesteia nu poate fi făcută și cu atât mai puțin înțeleasă dacă nu se cunoaște personalitatea celui care a fost Andrei Șaguna. Tocmai de aceea lucrarea conține în prefață o serie de precizări biografice referitoare la personalitatea lui Andrei Șaguna dar și precizări istorice despre cadrul social, politic, și religios în care a activat arhiepiscopul ortodox. Dintre precizările făcute de editorii volumului reținem ideea că „aidoma contemporanului său (George Bariț) a fost un militant, un formator și un îndrumător de opinie, om de cultură și publicist, un lider în cel mai înalt sens al cuvântului”. Dar înainte de toate, Andrei Șaguna a fost un arhiepiscop ortodox și aceasta este perspectiva din care trebuie citită corespondența sa.

Revenind la conținut, volumul acoperă o problematică diversă, eterogenă, relevă preocupări, decizii, inițiative. De aceea o imagine unitară a conținutului este greu de surprins. Cu toate acestea lectura sa nu este foarte dificilă datorită modului de organizare a materialului și anume după instituțiile bisericești cu care Andrei Șaguna a purtat corespondență și

după dispunerea lor geografică. Din această perspectivă, în economia lucrării un loc deosebit îl ocupă schimburile epistolare dintre Andrei Șaguna și episcopii Aradului, Gherasim Raț și succesorul acestuia Procopie Ivaciovic. Numărul scrisorilor schimbate cu aceștia ajunge la 39, număr ridicat care se explică și prin faptul că Episcopia Aradului s-a aflat în vecinătatea eparhiei sale dar și pentru faptul că era păstorită de români.

Deosebit de interesante sunt și schimburile epistolare cu consistoriul Episcopiei ortodoxe a Transilvaniei, cele mai multe schimbate fiind cu Nicolae Popea. Numărul scrisorilor dintre cei doi se ridică la 10. Din perspectiva conținutului multe dintre acestea fac referire la perioada grea traversată de Biserica ortodoxă din Transilvania în timpul revoluției din 1848 și în anii imediat următori. Tot din cuprinsul scrisorilor reiese faptul că Nicolae Popea era un apropiat colaborator al lui Andrei Șaguna. El, se pare, s-a bucurat de cea mai mare încredere din partea episcopului care i-a încredințat misiuni delicate, neoficiale, pe lângă factorii de decizie din capitala Imperiului. După cum ne lasă scrisorile să înțelegem, Nicolae Popea a fost mesagerul și omul de legătură al lui Șaguna cu diferite personaje din Viena.

Dintre legăturile epistolare cuprinse în prezentul volum deosebit de interesante sunt și scrisorile dintre Andrei Șaguna și protopopul Timișoarei, Meletie Drăghici. După cum au mărturisit și editorii, deși Meletie nu aparține ierarhiei bisericești cele 15 scrisori schimbate între Șaguna și Meletie au fost inserate în acest prim volum pentru că ele ilustrează politica episcopului sibian față de ortodocșii români din Banat cu care s-a confruntat într-o perioadă de tensiuni între clerul românesc și ierarhia sârbă.

Volumul își aduce contribuția și la istoria raporturilor dintre bisericile ortodoxe din Principatele române și respectiv Transilvania deoarece în acesta cuprinde și corespondența dintre Andrei Șaguna și principalii ierarhi din Țara Românească și Moldova. Potrivit editorilor aceste legături datează de la sfârșitul anului 1848 când episcopul Andrei Șaguna pleca la București pentru a cere intervenția armatelor rusești în Transilvania. De la București se va îndrepta spre Moldova unde va stabili de asemenea legături strânse nu numai cu ierarhi ai bisericii ci și cu personalități laice precum doctorul Teodori din Roman sau Constantin Hurmuzachi. Prin intermedierea acestuia din urmă, episcopul sibian a intrat în legătură cu arhimandritul Neonil și a stabilit relații strânse cu mănăstirea Neamțului.

Această corespondență a lui Andrei Șaguna cu principalii ierarhi din Țările Române extracarpătice, episcopul Calinic; episcopul Filotei; mitropolitul Calinic Miclescu relevă complexitatea raporturilor dintre Bisericile ortodoxe românești dar și o viziune amplă despre ortodoxia răsăriteană în general. Potrivit editorilor, Andrei Șaguna a înțeles Biserica Ortodoxă Română din Transilvania ca parte a Bisericii ortodoxe române chiar dacă aveau administrații ecleziastice diferite. De asemenea din scrisori, dar și din acțiunile sale reiese faptul că Andrei Șaguna a conceput biserica deasupra alcătuirilor politice, adaptată nevoilor spirituale și morale ale națiunii cu care Ortodoxia trebuie să fie în permanentă armonie.

În economia lucrării un spațiu deosebit de important este consacrat corespondenței purtate de Andrei Șaguna cu ierarhii bisericii greco-catolice. Ca și în cazul corespondenței cu ierarhii ortodocși din Principatele române, și corespondența cu ierarhii greco-catolici relevă complexitatea raporturilor dintre cele două biserici precum și momentele tensionate din istoria relațiilor dintre acestea. Evaluând cantitativ schimburile epistolare dintre ierarhii celor două biserici dețin ponderea cea mai mare în acest volum. Spre exemplu, din cele 115 scrisori schimbate cu ierarhii uniți sau cu oficiile diecezane greco-catolice 53 aparțin scrisorilor dintre Andrei Șaguna și Alexandru Sterca Șuluțiu. Schimbul de scrisori precum și polemica din presă au scos în evidență convingerile parțial diferite ale celor doi ierarhi, bunele lor intenții în promovarea cauzei naționale dar și mijloacele diferite pe care le aveau în vedere în acest scop, criza pe care o traversau vârfurile elitei bisericești, ca urmare a confruntării cu inteligența laică și noua clasă politică ce s-a afirmat în societatea românească; inexistența unui cadru recunoscut și acceptat, a unui organism politic capabil să își asume decizia politică, în condițiile dezbinării profesionale și a neacordării discursului confesional cu cel național.

Corespondența lui Andrei Șaguna cu principalii ierarhi ai timpului său relevă deci complexitatea raporturilor religioase. Ele nu sunt altceva decât un fapt de istorie ecleziastică și trebuie percepute ca atare. Așadar unul dintre marile merite ale volumului de față este acela de a întregii istoria ecleziastică a Transilvaniei epocii moderne. În plus un alt mare merit al publicării acestei corespondențe este acela de a contribui la schițarea unui profil cât mai clar a personalității episcopului Andrei Șaguna. Din această perspectivă concluzia editorilor nu poate fi decât foarte îndreptățită și anume: chiar dacă nu modifică biografia primului mitropolit ortodox al românilor din Imperiul habsburgic scrisorile schimbate aruncă lumini noi asupra unei personalități dinamice, active, o conștiință ce s-a dorit mereu o afirmare a credinței și loialității față de biserică și neamul său.

Ca atare eforturile editorilor în editarea acestui volum nu poate fi decât apreciată la reala valoare și nu putem decât să așteptăm cu interes editarea următoarelor volume din această serie.

Georgeta Fodor

Nicholas Saul and Susan Tebbutt, **The Role of the Romanies. Images and Counter Images of "Gypsies"/ Romanies in European Cultures**, Liverpool University Press, 2004, p.246

Cartea, editată de Nicholas Saul și Susan Tebbutt reprezintă rezultatul unei conferințe cu același titlu ținută în 2000 la Liverpool – centrul universitar cu o renumită tradiție în ce privește așa numitele *Gypsy studies*. O privire asupra listei contributorilor ne pune în fața unei realități incontestabile. Printre numele consacrate în domeniu precum cele ale lui

Thomas Acton, Kenrick Donald, Ian Hancock, care din totdeauna au aruncat o privire din interior acestei probleme, remarcăm și contribuțiile unor specialiști în studii germane activi în universități din mediul anglo-american. Este cazul lui Susan Tebbutt, Nicholas Saul, Carmell Finnan sau Eve Rosenhaft. Li se alătură și alte nume aparținând unor bibliotecari sau responsabili de anumite programe destinate acestei etnii, printre ei putând regăsi și câțiva sociologi. Opțiunea pentru acest colectiv redacțional - școala germană fiind adepta tradițională a unei etnicități a țiganilor - nu e cu totul "inocentă" fiind un vizibil răspuns al inteligenței rroma la analizele școlii olandeze care prin abordările lor au pus sub senul relativului etnonimul *Gypsy* considerându-l o invenție care transcende o strictă realitate etnică. Sensibili la acest discurs intelectualii rroma au găsit oportun să rediscute problema în cadre teoretice mai noi, unele dintre ele fiind sugerate chiar de grupul de cercetători olandezi.

Cele patru mari secțiuni ale cărții cuprind articole care discută în principal teoretic dar și aplicat probleme legate de metodă specifice acestui subiect. Pe de o parte se discută problema accesului la surse, se reconsideră rolul lingvisticii în avansul cunoașterii în domeniu, aspecte legate de o identitate etnică. Racordarea la paradigmele actuale ale cercetării se face, deși cu oarecare întârziere, într-o secțiune fundamental de factură literară prin analiza unor scrieri cu valoare memorialistică, realizate din perspectiva orientalismului și a studiilor de gen. În secțiunea finală se rediscută problema memorie colectivă - identitate în funcție de discursul promovat în diferite surse de diverse origini literare sau reprezentări vizuale.

În mod justificat, încă din introducere suntem avertizați că problema trebuie gândită atât din perspectiva individului rroma ca actor social de sine conștient, viziune ce se întâlnește cu cea a autorului din afara etniei care conferă la rândul-i țiganului, propriul rol la nivelul imaginarului personal sau/și a grupului său. Interesul urmărit este de a aduce la un compromis sau cel puțin la o apropiere a celor două perspective ale rolului asumat sau conferit. Într-o primă parte se insistă pe conștientizarea relativului ce caracterizează scrisul autorilor de diferite formații din veacul al XIX-lea, promotori amatori ai acestor studii, regrupați datorită perspectivei exterioare sub formula "*Gypsylogists*" - țiganologi. Aceștia sunt contrapuzi *romanologilor*, adică autorii contemporani capabili să asume o identitate rroma, ai căror constructori sunt. Importanța precizării poziției de pe care se scrie este clar conștientizată. În acest sens se disting titlurile care acoperă o perspectivă din interior.

Discuția în jurul stabilirii originilor și a reprezentărilor deopotrivă pare deosebit de sensibilă fiindcă romanologii ca Yaron Matras sau Donald Kenrick par a nu mai fi dispuși să admită decât o identitate etnică și nu una socială marginală holistă reunind mai multe grupuri de diverse origini, așa cum propuseseră țiganologii olandezii Leo Lucassen Wim Willems sau Annemarie Cottar. Reacționând la teoriile enunțate de școala olandeză unii admit caracterul fabricat și nedefinit al istoriei romilor.

Deși având această conștiință, se operează prea puțin cu nuanțări care tocmai din partea rromanologilor ar fi fost de așteptat, ceea ce nu i-ar pune în totală opoziție cu olandezii, ci dimpotrivă ar continua la un alt

nivel, mai rafinat, munca acestora. Desigur că negarea existenței unei limbi proprii – părere căreia nu putem să-i subscriem - în jurul căreia se încearcă legitimarea unei identități de grup etnic poate naște reacții adverse subiective și oarecum îndreptățite. Cu toate acestea, însă, reacții “pasionale” ca cele ale lui Thomas Acton care în contrapartidă ajunge chiar sa nege existența unei etnicității olandeze și odată cu ea existența acestui popor, par a nu face cinste autorului, mai ales azi, când se admite caracterul construit al națiunilor.

Admițând că apelul la etnonim nu pare să ne ajute prea mult în cazul stabilirii unor origini, fiind un heteronim susținut în virtutea tradiției, apoi, cu toate mijloacele „demonstrat” ca valid, fără a supraevalua capacitățile explicative ale filologiei istorice, nu putem nici să respingem tocmai pe baza numeroaselor opere lexicografice că ceea ce îndeobște europeanul a desemnat drept țigan a fost de la bun început un amalgam de marginali/devianți din interiorul propriei societăți. Există date destul de clare care probează originile indiene ale acestui grup, fapt demonstrat azi și de studiile unor cercetători indieni ca W.R.Rishi.

E adevărat că de la început heteronimul țigan, care repugnă intelectualilor romei, a desemnat mai mult decât un grup etnic. Să ne gândim doar la originile sale, cel mai adesea legate de o sectă clasată drept infamă în imperiul bizantin. Totuși ceea ce a consacrat numele a fost tocmai referința la acest grup alogen. Cu timpul asităm la o extensie semantică vizibilă, funcțională și la noi, nivelatoare, explicabilă pentru o viziune din exterior care a urmărit nu atât criterii obiective cât pe cele subiective ce țin de standardele ierarhizant-stigmatizante ale fiecărei culturi dominante în parte.

Conchizând subliniem că prin prezenta culegere de studii avem de a face cu o reacție militantă la colecția de studii *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach* apărută în 1998 și editată de specialiștii olandezi. Influența acestei cărți poate fi remarcată și din punct de vedere metodologic. Deconstrucția, relativizarea, dar mai ales inserarea firească a temei în cadrul studiilor orientaliste o demonstrează. Subscrierea nu e decât parțială în sensul că orientalismul nu e perceput în sens total saidian ci mai ales foulcaudian. În plus, validele considerații rezultate ca urmare a studiilor de factură socio-istorică, menite să descopere mecanismele migrației forței de muncă și a locului rezervat grupului desemnat ca țigani în societatea europeană apuseană, sunt cu totul trecute ca vederea. Așadar atenția cuvenită contextualizării ca dimensiune fundamentală e secundară interesului unora dintre autorii studiilor, interesul căzând mai ales asupra unei imagini din interior. Dar cum bine intuiesc cercetătorii olandezi doar contextualizând această categorie de studii va putea ieși din conul de umbră în care se află în mediul academic. Ar fi chiar în interesul intelectualilor roma ca acest lucru să se întâmple, o imagine prea etnocentrică nefiind decât păgubitoare. Totodată descrierea unei istorii victimare axată în principal pe relevarea ororilor indiscutabile ale nazismului - încadrându-se astfel în unui curent prolific din anii 80 al școlii germane dedicate temei - nu constituie o unică cale de cunoaștere. Dincolo de antițiganismul analizat febril, ca reflex al studiilor dedicate antisemitismului, trebuie, credem noi, căutate și aspectele de convergență

cu culturile majoritarilor în mijlocul, sau ulterior, după caz, la periferia cărora au trăit.

Marian Zăloagă

Note de lectură

O altfel de istorie a intelectualilor (A different history of the intellectuals)

Paul Johnson, ***Intelectualii***, (București: Humanitas, 2002)

Mark Lilla, ***Spiritul nesăbuit**, Intelectualii în politică*,
(Iași: Polirom 2005)

Cunoșteam varianta engleză a cărții lui Lilla. Intrase în shortlist-ul bibliografic pe care profesorul Antohi îl prezintă la cursurile sale. Studiul introductiv la traducerea în limba română apărută la editura Polirom semnat chiar de către profesorul Antohi aduce câteva precizări și situații în context ale autorului, dezbaterii asupra implicării intelectualilor în politică și o privire rapidă asupra cazului românesc. Cartea lui Lilla se centrează pe prezentarea câtorva portrete de intelectuali ai secolului XX care influențau de sau influențând politica s-au atașat de curente totalitare, autoritare, tiranice. Este interesantă introducerea în același tipar de comportare a intelectualilor de dreapta cu cei de stânga, comparație care încă mai suscită în spațiul occidental reticențe provenite de la o afiliere intelectuală a academiei la curentele de stânga. Astfel Heidegger și Schmitt stau alături de Foucault și Derrida în simetrie comportamentală față de extreme. Întrebarea pe care autorul o pune nu doar în fața cititorului dar și în fața cercetătorului legăturii dintre intelectual și politică nu își are răspuns în cartea de față. Lilla, un scriitor cu fină ironie, sugerează chiar imposibilitatea în care s-ar afla istoricul interesat de problemă în a alege dintre explicațiile care există asupra tiranofiliei intelectualilor. Vine această trăsătură comună din momentul istoric unde se intersectează începuturile intelectualului laic – iluminismul, care „nu numai a generat tiranii, ci era tiranic în însăși metodele sale intelectuale”? Sau vine ea după cum ar sugera istoricii din impulsurile religioase, irațional, milenarism revoluționar, un extaz nitzschean în fața omului nou, lipsei de rațiune? Două linii de interpretare opuse și care, ambele, pot funcționa separat. Pe care să o alegi?

Cartea lui Paul Johnson, tradusă la editura Humanitas, și care a cunoscut o impresionantă popularitate, s-ar putea constitui într-un răspuns parțial și neintenționat (prin simplu fapt că autorul nu-și propune să dezvăluie legătura dintre intelectual și politică ci disocierea dintre ceea ce intelectualii laici „predică” și ceea ce fac). Intelectualul este direct

interesat de formarea unui capital de imagine care se transformă în putere. Astfel intelectualii ar putea să fie simplii tirani și nu tiranofili. Din păcate cartea lui Johnson, deși scrisă vioi și atractiv nu satisface decât o curiozitate de șuetă alimentându-ne cu informații și picanterii din viața intelectualilor pe care iluminismul i-a situat în postura de preoți laici care să ghideze masa credincioșilor. Ipoteza pe care ține să o verifice în exemplele alese (alegere în care intenția este vădită) este rezolvată de înțelepciunea populară într-o frază cunoscută „să faci ce zice popa și nu ce face popa.” Astfel indiferent cum s-a purtat Rousseau cu prietenii săi, sau câte amante a avut el poate rămâne „sfântul Rousseau.”

Anca Sincan